

3 a/s-40

DATE	10/17
TIME	9:24

0
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22

1000
1000
1000

1000
1000
1000

1000
1000
1000

Al Collegio de la Comj de Jerus de Granada.

B. B.

COMMENTA- R. 7830

RII RABBI DAVIDIS

KIMHI IN HAGGAEVM,

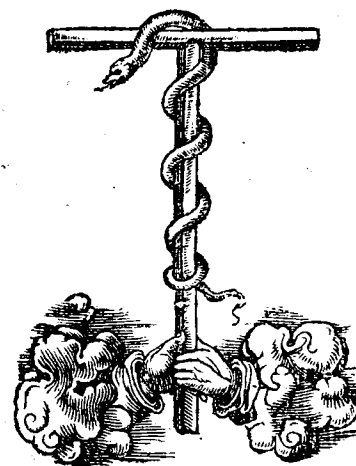
Zachariam & Malachiam prophe-
tas, ex Hebraico idiomate in

Latinum sermonem
traducti,

INTERPRETE THOMA NELO ANGLLO.

QVIBVS AVCTARII LOCO

*accessere breues quadam observationes in eosdem pro-
phetas, partim ex Hieronymo, partim ex aliis probatae
fidei authoribus decerptae.*

*del M. de
E. curia*

PARISIIS,

Apud Martinum Iuuenem, sub insigni D. Christophori,
è regione gymnasij Cameracensium,

1 5 5 7.

CVM PRIVILEGIO.

DE quatorziesme de Novembre, mil cinq cens cinquâte & six, Reuerend pere en Dieu messire Jehan du Tillet, Euesque de S. Brieu, à permis à Martin le leune Libraire & Imprimeur, s'uyuant le priuilege du Roy, l'impression & vente d'un liure intitulé, *Commentarij Rabbi Davidis Kimbi in Haggæum, Zachariam & Malachiam prophetas, ex Hebraïco idiomate in Latinum sermonem traducti, interprete Thoma Nelo Anglo. Quibus auctarij loco accessere breues quadam obseruationes in eisdem prophetas, partim ex Hieronymo, partim ex aliis probata fidei authoribus decerptæ.* Auec defense à tous autres d'y attenter ou contredienir, sur les peines contenues es lettres patentes dudit Seigneur, Données à Paris le dixneufiesme iour de Ianuier, mil cinq cens cinquante & deux, Enterinées en Parlement le troifiesme iour de Mars, audit an.

REGINALDO POLO
CARDINALI AMPLISSIMO, ET
Ecclesiæ Romanæ in Anglia Le-
gato, fausta atque fœ-
licia omnia.

*

QVI res antehac ab ultima hominum memoria gestas, & continua multarum actionum humanarum euenta mira sibi inuicem similitudine quasi cognata diligentius paulò atque accuratius expendit, haud temerè fortassis illud plerosque Græcorum persuasissimum sibi habuisse animaduertet, πολλὰ τὰ ἴσθ' ἀνθρώπων κύκλῳ ἵνα ὁ πᾶσι χεῖρ ὄντα (quemadmodum ipsi loquuntur) multaque in homine, quem microcosmum appellarunt, perinde ac in superioris orbis sphaera, si non eadem prorsus magna saltem ex parte similia, simili ferè tum modo, tum ordine post longa temporum interualla repeti, ac iteratò geri, quo superioribus olim seculis gesta leguntur. Vnde adeò quod Aristoteles, Græcorum philosophorum facile princeps, obiter in atheris etymo explicando 1. Meteororum protulit, ubi vocabuli illius vim atque significationē ἀπὸ τῆς αἰθέρης μάκρορ, ἢ ἀπὸ τῆς αἰθέρ. i. à perpetuo potius motu, quàm ardore deductã interpretatur, idem meo quidem iudicio rerum quoque & actionum humanarum iteratæ reciprocationi non ineptè posse accommodari videtur. Quemadmodum enim ille mentes hominum atque opiniones iisdem saepe de rebus easdem subinde in orbem redire ac repullulascere scribit, idq; non semel aut iterum, sed saepius, (ut ipsius interim hîc verbis aptissimis utar) ὅτι παρὰ τὴν φύσιν αἰθέρ. ἢ δὲ διὰ τὴν ὀλιγόκαισ τὰς αἰθέρ. ἀόξας ἀνακυκλῆσιν γινομένης

1. Meteor. 2.

EPISTOLA

ἡ ἴσ' ἀνθερωποῖς, ἀπὸ ἀπειρίας, ita & facta nonnunquam factis & euentis euenta respondent, ut quàm proximè hæc ad illa accedere, ac tantùm non eadē planè esse, nominibus authorum paululum immutatis intelligi possint. nec quicquam hodie sub sole noui occurrat, (pro eo ac sacrę etiam literę testantur, Ecclesiastis 2.) cuius exemplar aliquot iam retrò sæculis elapsum non præterierit. Quo fit ut antea facta plarunque futurorum, & elapsa presentium typi, quasiq; specula quaedam minimè obscura meritò habeantur. Cuiusmodi vitæ humanæ instituendæ exempla quum aliàs passim per uniuersa sacrosancta Biblia occurrant, equidem haud scio, an alia nostrę huic ætati, quam hodie agimus, ad amussim magis quadrent, quàm quæ Haggæi, Zachariæ & Malachiæ prophetarum oraculis ædita ac promulgata fuerunt: ubi multa illi quidem præter historiæ sui temporis ac rei gestæ fidem, præter apertissima religionis nostræ documenta, quanta nescio an in aliis tribus è minoribus prophetis paria numero reperiantur, de æde quoque dominica tum temporis instauranda sæpius inculcant: quæ tametsi ad homines eius ætatis proprie spectarint, hodie tamen etiam apud nos, si rectè expendantur, aptissimè locum inuenerint: præsertim quum rerum nostrarum non absimilis conditio magnam cum illa ætate affinitatem habere videatur. Ecquid enim hoc aliud est, quod proximis hisce annis summo Dei Opt. Max. beneficio, ac nunquam satis laudatæ reginæ nostræ Mariæ (quod ad humanam quidem operam attinet) tuisque pariter felicissimis in obeunda legatione auspiciis, (Pole illustrissime) domi nostræ in instauranda religione, temporum prius iniuria nescio qua plurimùm labefactata, mira dexteritate confectum, totus penè orbis Christianus admiratur,

DEDICATORIA.

admiratur, suspicit, colit, quàm ipsissima temporum illorum representatio, quibus ædes dominica secundum instaurata ibi legitur? nisi quæ maiorem fortassis hinc quàm illic admirandi ansam plerisque præbeat, & tēporis breuioris, quàm pro tanta re conficienda supputatio, utpote quæ multorum hominum piorum spēs ipsam atque expectationem felicissimo suo successu vicit, & ex ea parte quæ primam totius rei aggrediendæ occasionem auspiciatissima regni sui inauguratione suppeditauit impari sexus mutati ratio. Habuit enim ædes illa quæ iam dixi, quædo instaurabatur, Iehosua summum sacerdotem, & principem virum Zorobabelem suæ instauratiōi manibus pedibusque iunctis utrinque operis diu incumbentes; quemadmodum & hæc presentis ædis nostræ instauratio, (quam sedem veræ pietati ac diuino cultui in hominum nostratum animis quasi postliminio restitutam intelligo) habet illa quidē ducem & architectum suum, qui Iehosua typum scientia, moribus, & integritate vitæ quàm proximè referat, conspicuum omnibus, & archieratici ordinis in Anglia lumen: de cuius laudibus tacere malo, quàm pauca dicere: ut de Carthagine Sallustius olim sibi faciundū putauit. Sed principis Zorobabelis loco quum fœminam reginam à Deo Opt. Max. tam arduo operi præfectam video, succurrit ilico, quod Paulus Corinthios admonet: quæ aliàs imbecillia mundo videbantur, ab eo hic etiā ut olim delecta esse quò pudefierent ea quæ erant robusta, succurrit Deboræ uictoria quam fœmina de deuictis hostibus uictrice dextra fœminea reportauit. succurrit & Esther optimè de Iudaica patria, suisque in pristinam dignitatem restituendis apud Assuerum merita. Cur enim hic non liceat egregiam hanc uestram operā, & ingens reuocandę pietatis studium cum ædis
1. Corinth. 2.
Iudicum 4.
Esther. 7.
ã iij illius

EPISTOLA

illius instauratione anagogicis conferre, cum diuo Hieronymo templum dominicum toties instaurari videatur, quoties antea vitæ ruina nouis (ut inquit ille) virtutum aedificiis refartitur? Hæc enim uero sedes illa Dei est, quam lubētius in homine instauratam uidet, q̄ lapideam illam & ligneam materialis olim templi congestam struem. Hoc illud est quod Paulus intelligit, ubi ait: An nescitis q̄ corpus uestrum tēplum est habitacis in uobis spiritus sancti? Breuiter hæc illa tecta sunt bonarum virtutum gemmis & laquearibus distincta, in quibus Dominus inhabitaturum se atq; inambulaturum promittit, Leuitici cap. 26. Cui sanè operi multò pulcherrimo, cum te dies noctesq; summis uiribus incumbētem, aliósque itidem tuo exemplo in optimi laboris partem tantum non uia uoce uocantem uiderem, Cardinalis amplissime, non committendum putauit ut otiosus in tam splendida architectura opificio, quasi spectator aut auditor tantum contractis quodammodo præ pigritia manibus digitisq; obtorpescerem: præsertim eiusdē patriæ alūnus, & si quid in me uirium aut eruditionis insit, optime parentis iuuandæ studio, quasiq; antipelargiæ officio totus obnoxius: imò conferēdum potiùs aliquid in commune esse, & undecunq; cæpti operis uel re promouēdi, uel uerbis saltem approbandi occasionem arripiendam. Quod cum officij ratio semel faciendum admoneret, & similia similibus prouehendis accommodatissima uiderētur, comodum mihi in mentem uenēre doctissimi cuiusdam Hebræi interpretis commentarij, quibus ille prophetas iam dictos, secundæ ædis instaurandæ acerrimos præcones ac impulsores, quanta maxima fieri potuit perspicuitate suis interpretatus est. Operæpretium itaq; me facturum putauit, si peregrina lingua & Latino-

DEDICATORIA

Latinorum adhuc auribus inusitata conscripta eandem interpretationem nostris uisibus utcunq; donarem: partim ut quæ priscis illis tēporibus post templum instauratum emendandæ adhuc uitæ præcepta opportuna uidebantur, eadem apertius paulò (si qua fieri possit) à nostræ ætatis hominibus intellecta, factis exprimerentur: partim ut quemadmodum in initio renascentium bonarum literarum studiosi iuuenes ad Græca Latinis summa sua cum utilitate coniungenda, translationibus ex altera lingua in alteram transfusis, quasi præuia interpretum manu deducti, maximos deinde in illis studiis progressus suapte sponte fecerunt, ita & in Hebræicis haberent, qui uiam ipsis ad reliquos huius authoris commentarios intelligendos utcunq; sterneret. eos potissimum intelligo, qui uia alioqui præceptoris uoce destituuntur, quibus, ut spero, non inutilis hic labor futurus est. Habent enim & hæc studia sacris literis intelligendis non leue momētum, si maturo iudicio legatur. & huiusmodi sunt, qualia Diuum Hieronymum prouecta iam ætate sibi addiscenda putauit, & nonnullis in locis theologo futuro necessaria cēsuit, ubi cogimur, inquit, ad Hebræos recurrere, & scientiæ ueritatem de fonte magis q̄ de riuulis quærere. & quæ sequuntur apud eundem, in octauum Zachariæ caput. Huius uerò qualiscunq; Latine reddendi laboris primitiæ cum publicæ utilitati consecranda uiderentur, amicis aliquot mei pariter, ac Hebræicæ linguæ promouendæ studiosissimis ita suadentibus, (inter quos primo apud me loco esse debet ἁγιῶτα & ἁγιῶτα dominus Ioannes Mercerus, eiusdem sacre linguæ in Academia Lutetiana professor Regius, quem honoris causa nomino, & ea qua præceptorem decet, obseruantiæ colo) æquissimo iure tibi, Cardinalis amplissime, præ cæ-

teris

EPIST. DEDICATORIA.

teris omnibus debebatur: ut qui primam aggredienda translationis occasionem felicissimo tuæ legationis successu dederis, eiusdem in lucem ædendæ primo gustu prælibando fruerere, meique interim erga te obsequij ac propensæ voluntatis argumentum qualecunque, mnemosyni loco obsignaris (ut aiunt) tabulis testatum haberes. Vnde quid velim potius, si pares animo vires suppetere, quàm quid possim, illustrandi nominis tui causa prestare, tanquàm ex unguibus leonem intelligeres. Vtinam aut in his laboribus, aut in reliqua mea per quàm tenui rei literariæ suppellectile aliquid esset, quod tibi gratum & aliis usui esse possit. Cui si placeat, quod è peregrina lingua traducitur, non dubito quin & otij perinde ac negotij mei in his studiis collocati faciliorem rationem Mæcenatibus meis redditurus sim, & alios multo æquiores in iisdem approbandis iudices habiturus. Quod enim Augustinus olim de Simpliciano pro sua modestia sibi persuasit, idem ego mihi quoque de tuo iudicio, Cardinalis dignissime, persuasum habeo, & habere debeo: quum tibi, inquit, aliquid placet, noui cui placeat, quoniam quis te inhabitet noui. Faxit item tui incola Deus Opt. Max. ut orbi Christiano, patri æq; nostræ iuuandæ diu superstes, aliquando ciuitate cœlesti doneris. Vale. Lutetiæ Parisiorum, Calendis Martiis, 1556.

Tibi tuoque obsequio addictissimus
Thomas Nelus.

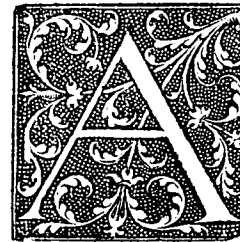
August. ad
Simplicianũ,
lib. 2.

COMMENTARIUM

RABBI DAVIDIS KIMHI IN

Haggæum prophetam.

Caput 1.

ANNO secundo Darij regis, mense sexto, die primo mensis, factus est sermo domini per Haggæum prophetam ad Zorobabelem filium Salathielis, ducem Iehuda, & ad Iehosuaam filium Iehozadac sacerdotem magnum in hanc sententiam.

Eodem hoc tempore Romæ regnauit Tarquinius superbus. Fuere autem trecenti, plus minus, anni ante Christum Seruatorem natum.

Zorobabel typus est eiusdem Seruatoris, qui verè dirutum ædificauit templum. i. ecclesiam, & reduxit populum de captiuitate.

Christi typum, secundum id quod rex erat, repræsentat Zorobabel: secundum id quod pontifex erat, repræsentat eius cognominis Iehosua sacerdos magnus.

Anno secundo Darij regis. Fuit hic Darius Assuero patre aditus: & ut fertur, Esther filius. Idem templum instaurari iussit, quod opus impeditum fuerat ab aduersariis Iehudaorum, iam inde statim ab initio regni Assueri. Nam ab eo tempore, quo primùm in exilium migratum est, ad illum usque diem nondum plenè absoluti erant septuaginta anni excidij Hierosolymitani, (nisi ratio eorundem ab imperio Nabugodonosori subducatur,) id quod ut fieret, Hieremiæ illud cap. 29. exigere videtur. Post completos, inquit, in Babylone septuaginta annos, visitabo vos, &c. Illi verò iam tum temporis non nisi quinquagesimum

a mum

*rum secundum exilij annum agebant. Migrarunt enim anno decimo nono regni Nabugodonosori, visitatioque illa que sub Cyro contigit, integra & perfecta censenda non est: quippe qui triennio tantum regnarit, eoque etiam non pleno. In initio vero regni Assueri scribebantur inimice illa literæ, quibus impediatur operis structura, ad secundum usque annum Darij regis Persarum: quo tempore plenè iam absoluti erant ab excidio Hierosolymitano septuaginta anni, nouemdecim scilicet illis expletis, qui antea desiderabantur, nempe Cyri tribus. Assueri 14. & duobus Darij. Atque ita summa iam illa superior septuaginta annorum emanat. Quo quidem septuagenario annorum spatium elapso, ab excidio urbis Hierosolymitanæ, instabat iam ædis dominice instaurandæ opportunum tempus. ac tum demum Haggæum (Hierosolymis commorantem) prophetici spiritus afflatus incessit, ad alacritatem, animique promptitudinem Zorobabeli suggerendam, & sollicitandam operis dominici structuram. Nam ipsi alioqui parum impigrè se in ea gerebant, præ metu aduersariorum, qui ad aliquot hosce annos intermissi operis in causa fuerat. Neque enim verò prius eos unquam afflatus diuinus, sed iam primum excitat, quoniam non nisi post eum diem expleti fuerant à vastitate Hierosolymitana septuaginta anni. Cui quidem sententiæ consonum est & illud quod Esdræ 5. scribitur in hac verba, Prophetavitq; Haggæus propheta & Zacharias filius Iddo propheta Iehudæis illis qui fuerunt in Iudæa & Hierusalē, nomine Dei Israël, cuius instinctu afflati fuerunt. Ad Zorobabelem filium Salathielis. Zorobabel cuius hoc loco meminit, non fuit ille quidem Salathielis, sed Pedaia filius: atque hic rursus Salathiele pa-
 tre*

tre oriundus, ut 1. Paral. 3. constat. Cæterum ex filiis suscepti nepotes, filiorum loco haberi solent. Quòd autem hoc loco Salathielis potissimum mentionem faciat, id inde fortasse factum est, quoniam Salathiel Pedaia vir multo insignior ac clarior extiterit, quemadmodum & Zacharias filius Iddo appellatur, Esdræ 5. patre tamen Barachia natus, qui filius Iddo fuit. Ducem Iehuda. Qui ab eo tempore quo domus secundum instaurata fuit, rerum summa potiebantur, haud illi quidem regum titulis amplius insigniebantur: quippe qui bona ex parte ethnicorum principum imperio obnoxij fuerint. Quòd si quis hic obiiciat Machabæorum aut Herodianorum familiam, eosque regum nomine appellatos fuisse dicat, aliena quidem fuit horum omnium origo à tribu Iuda. & ad Iehosua filium Iehozadac sacerdotè magnum. Iehozadac ille, cuius hic meminit, unà cum cæteris in exilium abductus fuit, ut habetur 1. Paralip. c. 6. his verbis, Porrò Iehozadac egressus est, quando transtulit dominus Iudam & Hierusalē per manus Nabugodonosori. Esdras eiusdè frater fuit, uterq; Seraiã patrem habuit. Eius ergo què Iehozadac diximus, filius Iehosua, Hierosolymã iam olim unà cū Zorobabele redierat. Cæterum Esdras non nisi elapso iam anno septuagesimo ab urbe eversa rediit, quo tempore instaurandæ ædi dominicæ iam admouebantur manus. In hanc sententiã. Verba hæc illa sunt, quibus populus ad Zorobabelem ac Iehosua utebatur. Sic ait dominus exercituum dicēs: Populus iste dicit, tempus nondum adest, tempus videlicet, ut domus domini instaretur. Factum ergo est verbū domini per Haggæum prophetam in hæc formam: An tempus est vobis ut vos habitetis

in domibus vestris laqueatis, domus autē ista deferta sit? Sic ergo dicit dominus exercituum, Diligenter perpēdite vias vestras. Seminaſtis multū, & parum infertis: comeditis, sed non ad satietatem: bibitis, sed non ad inebriationem: induimini, sed ita tamen vt nemo calefiat: & qui seipsum pro pretio elocat, recipit mercedē in sacculū pertusum.

Comeditis, inquit, ne forsitan ē vobis quispiam dicat voluntarium fuisse ieiunium, & tamen non estis saturati.

Id autem vobis accidit, quia honori meo delicias vestras anteponitis: satagitis quisq; rerum vestrarum, & interim negligitis res diuinas.

Qui post bona opera non semel & bis, sed frequenter peccat, & prāteritam charitatem sequentibus vitiis obscurat, & sordidat, iste in pertusum sacculum pecuniam congregat.

Idem plerisque contingit, qui habitant in aedificiis laqueatis, & quātum in se est, despiciunt desolatam domum Dei, & cū possunt aedificare, contemnunt.

Sic ait dominus exercituum. *Vt illi vicissim populo hunc in modum responderent. Impedita enim ab aduersariis Iehudaeorum adis sacrae instauratione, reliquo omni quod interiectum est, tēporis interuallo, deploratā spem eius resarciendae populus habebat, illud interim clamitans: haudquaquam adhuc opportunum adis extruēdae tempus aduenisse: etiam si satis intelligeret, elapsos eo tempore fuisse ab urbe euerſa septuaginta annos, quum secundum iam regni sui annum ageret Darius. Verumenimuerō meminisse illos oportuerat, non temerē id aut sine causa factum, quod ab exilio reuocati fuissent, debere potius, vel tacente propheta, manus operi admouere, sibi que mutuō animos addere: praesertim quum suas sibi res parum ex animi sententia succedere animaduertent: quemadmodum hic infra ait: Seminaſtis multū, & parum infertis, &c. Quin*

& illud ipsis in mentem venisse oportebat, supplicij id loco immisſum fuisse propter neglectam & planē desperatam adis dominicae structuram. Vbi ergo remissos eos & ad mutuas exhortationes obtorpescentes videret Deus Opt. Max. Haggaeum prophetam legatum ad eosdem mittit. Factūque est verbum Domini. Dominus enim ita populum alloquitur per Haggaeum. Nam quod haecenus priori prophetia continebatur, id eō pertinebat, vt Zorobabeli Iehosuaq; vicissim impertiretur. Haec autem quae secundo loco ponuntur, ad populum spectant, & in eum finem dicuntur, vt ad populi concionem referrentur. Num tempus est vobis? Vos, inquit, o vos qui illud in ore habetis, nondum aduenisse tēpus opportunum extruēdae adis dominicae, dicite enim uerō mihi, nū opportunū vobis videtur, vt in vestris laqueatis adibus acquiescatis, & haec interim domus squalore prorsus obtorpescat? hocine pulchrē se habet? An nō vestri pudeat? perpēdite diligēter vias vestras. Vias pro negotiis & operibus haud aliter hoc loco posuit, ac Esa. c. 58. ubi ait: Honorabiq; diē illū, vt ne facias vias tuas. Ipse deinde suimet interpretis est, quum addit, Seminaſtis multū. Cōtrā scilicet ac vulgō fieri consueuit. Nam plurimā messē ē modico iacto semine prouenire videas, & multō cumulatiores in horreum inferri, quā fuerint in sementem exposita. Nunc uerō quum non ita vobiscum agatur, sed modo planē contrario, qui fit, quod istud quicquid est mali, non in supplicij loco ponatis, & adis causa immisſum putetis? quam vos squalentem ac desertam iacere permittitis. Accedit huic & aliud malum: nempe q̄ a maledictione ne illud quidem immune reperiat, quod in horreo reconditum est: Vnde adeō fit, vt fames eo comesto

expleri non possit: id quod de eiusmodi quoque comedendi genere dictum intelligi volo, quod aliàs pro communi hominum consuetudine satis sit explendo ventri. & non inebriamini. perinde ac si diceret, non explemini. Nam ebrietas accidit, quum quis vino expletur: tum videlicet, quum immodicè sumitur, ad mètis usque perturbationem. vt nemo calefiat. i. vestis illa quam induit, calorem adferendi vim non habet, quanuis eiusmodi quæ pro communi hominum more calefaciendo corpori sufficiat, nempe singulis rebus inherente maledictione. Et qui mercede se locat. Pecunia ea quæ mercibus emendis vendundisque, aut opera sua alteri locata acquiritur, maledictioni & ipsa obnoxia erit, haud aliter ac si in peram aliquam vestiariam infernè pertusam & foraminibus peruiam immitteretur. quippe quæ immissa ilico elabatur.

Sic dicit dominus exercituum: Ponite cor vestrum super vias vestras. Ascendite in montem, vt afferatis ligna, & ædificetis templum, & gratum erit mihi, & gloriosus ero, dicit dominus. Respiciatis ad multum, & ecce parum, quòdque in domum infertis: in illud ego inflo. ob id scilicet, dicit dominus exercituum, quòd domus mea adhuc deserta est: vos autem curritis, vt quisque domum suam habeat: idcirco cæli super vos rorem non dant, nec terra prouentum suum. Ego quoque vocaui siccitatem super terram, & super montes: super frumentum & vinum: super oleum, & super vniuersum quod terra profert: super hominem, & super iumentum, & super vniuersum laborem manuum.

Ros de cælo gratia Dei est: vt si cuius anima perturbationibus & iaculo

iaculo diaboli vulnerata ardeat, refrigeretur hoc rore, & æstus suos temperet, quo retento terra quoque mentis nostræ non adfert germen suum. Neque enim sine rore Christi potest vlla anima adferre frumenta: quæ sunt opera verè pia.

Sic dicit dominus exercituum. Sensus horum verborum satis ex se constat. In dictione Hebraica, quæ huic verbo respondet, & gloriosus ero, apocope est He litera, quæ quum non exprimitur, inter legendum tamen locum habet, utrinque significatio est eadem. Ratio autem rescissa litera diligenter est à maioribus nostris (quorum memoriam lubenter usurpare debemus) & accuratè admodum inuestigata. Ea verò fertur esse huiusmodi, quoniam post eadem instauratam, quinque rerum desiderio laboratum fuit, arca nimirum Vrim & Thūmim, ignis cælestis, præsentia diuina, & spiritus prophetici. Respiciatis ad multum. Si concitato semel cursu, materiam è montibus extruendæ domo subducendam curaretis, execrationi locus apud vos amplius non esset. Caterùm qui iam est rerum vestrarum status, respiciatis ad multum, & ecce parum: parum inquam est, quod videtis. idque longè secus sit, ac pro expectatione vestra, quorum cogitationibus animisque multa obuersabantur. & ego inflo in illud. perinde ac si res eiusmodi foret, quæ vel solo oris anhelitu, & narium insufflatione absumi possit. Chaldaus paraphraestes ita reddidit: & ego maledictionem in illud immitto. Idcirco super vos. Quoniam ethnicorum hominum agri pluuia ac rore supernè manante irrigantur. At super vos & in agris vestris cæli usque adeo in arctum comprimi videntur, vt ne vel rorem quidem emittant, qui aliàs suppressi non solet. Quale quid Leuitici 26. inter execrationes enumeratur, ubi ait: Ponam cælos vestros sicut ferrum. qui locus & huic

He litera apud Hebræos quinarium numerum significat.

& huic respondet. Ego quoque vocavi siccitatem. id est, decreui futuram sterilitatem & famem. super terram. nempe ut illa prorsus exarescat: & aeris quoque natura in siccitatem abeat, nec quicquam deinceps humoris emanet ex aquis illis abyssi, quæ partes inferas occupant. contra planè ac Deuteron. 33. dicitur, ubi ait, Et de abyssis, quæ infra cubat, &c. & super montes. reperiuntur enim nonnulli bonarum arborum feraces, è quibus non penitendi fructus & herba utiles carpuntur: ut constat Deut. 33. & de vertice, inquit, montium æternitatis, ac fructibus collium seculi. Et super triticum. Sunt enim hæc tria, in quibus victus humani cardo (quod dicitur) & præcipua ratio ponitur. Deinde breuiter omnia quasi in unum contrahit. & super vniuersum, inquit, quod terra profert: super hominem præterea, & super iumentum. Nam ex inflammatione & squalore aeris morbi multi pestiferi cum in hominibus, tum in iumentis enasci solent. & super vniuersum laborem manuum. haudquaquam illis bene succedet: sed frustra potius insumetur opera, quam irrigandi causa, hauriendis è puteo aquis impendent, nulli videlicet vsui futuris: ita ut hunc locum interpretatur ingeniosus quidam Rabbi Abraham Esrites, (cuius memoriæ ac recordationi suus hîc honos habetor:) vult autem dicere aërem illum squalentem, qui terram ambit, omnia sua siccitate affecturum, quæcunque fuerint ab illis irrigata.

Audiuit autem Zorobabel filius Salathielis, & Iehosua filius Iehozadac sacerdos magnus: atque cunctæ reliquæ populi, vocem domini Dei sui, & verba Haggæi prophetæ: quum illum misisset dominus Deus eorum: timuitque populus à facie domini.

mini. Et ait Haggæus legatus domini legatione domini ad populum, dicens, Ego vobiscum sum, dicit dominus. Et excitauit dominus spiritum Zorobabelis filij Salathielis, ducis Iehuda, & spiritum Iehosua filij Iehozadac sacerdotis magni: atque spiritum totius reliqui populi, ut venirent & facerent opus in æde domini exercituum Dei sui.

Suscitatur spiritus populi, qui antea obdormiebat, ut ingressi (foris enim fuerat) facerent opera quæ digna erant penetralibus domus domini. Aedificanda porrò intelligitur domus spiritualis in sacerdotiû sanctum ad offerendas spirituales victimas placentes Deo, ut suscitetur in nobis spiritus sanctus, & ingrediamur in domum domini, & faciamus opera eo digna. Iam enim Christus verus ille Zorobabel & Iehosua in æternum suscitatus est à Deo patre, ut illi præsit operi, nos verò faciamus ipso adiuuante & disponente.

Audiuit autem Zorobabel, &c. Etiam si Haggæus propheta nequaquam eos alloquutus fuisset, officij tamen ipsorum ratio postulabat, ut ædis dominicæ structuram molirentur. Statim enim iam inde ab eo tempore, quo suas sibi res non ex animi sententia, sed aduerso potius flumine (ut dici solet) & præter consuetum morem euenire viderunt, actionum suarum diligens erat subducenda ratio, & inquirendum in opera. Atque hoc illud est, quod hoc loco dicitur, audiuit vocem Dei sui. Præcipit enim in lege dominus, Leuit. 26. his verbis: Si ambulaueritis mecum fortuito, & quæ sequuntur, ubi mali quidpiam aduenerit, examinanda statim opera, nec illud esse fortunæ aut casui acceptum ferendum. At enim uero maiori multò studio, ardentiusque in opus incumbere debebant, propter Haggæi verba ad eos habita, quem dominus legatum nomine suo emisit: ideoque adiungit, & verba Haggæi prophetæ. Et ait Haggæus angelus domini. Legatus, scilicet, ab

eo emissus. Eodémque modo angelus ubique ferè pro legato ponitur: ut Numer. 20. Misso angelo suo eripuit nos ex Aegypto. Mose nimirum præceptore illo nostro, sacrosanctæ memoriæ. Et excitauit dominus. Opus enim fuit huiusmodi animorum excitatione, propter aduersarios, qui omni studio contendebant, impedire, ne quicquam operis fieret, quo scilicet obfirmato pectore prædicto operi incumberent.

In vicesimo quarto die mensis: in sexto scilicet mense, anno secundo Darij regis.

Sextus mensis Februario nostro magna ex parte respondet. Nam annus Hebræorum duo habet initia, alterum à Martio, quando de festis agitur, alterum à Septembri, quando de aliis rebus fit sermo: quo mense putant creatum fuisse mundum.

Quauis hic initium sit noui capitis, sensus tamen ad superiora pertinet: hoc enim die primas operi manus admovent, ut supra quoque dictum erat: ubi aiebat, ut veniret, & facerent opus. Id quod tamen non eo modo accipiendum est, quasi iam aedificiū ipsum aggressi sint, sed ea duntaxat prepararint, quæ futuro aedificio necessaria videbatur. Structuræ enim initium non ante vicesimum quartum noui mensis factum est.

Caput 2.

Septimo mense, vicesima prima mensis, factum est verbum domini per Haggæum prophetam hoc modo: Dic ad Zorobabelem filium Salathielis ducem Iehuda, & ad Iehosuam filium Iehozadac sacerdotem magnum, & ad reliquum populum, in hanc formam: Quis ex vobis reliquus est, qui viderit domum illam in magnificentia sua priore? & quid

quid vos, qui videtis eam nunc? An non si ad illam cōparetur, tanquã nihil in oculis vestris? Attamen fortis sis, ô Zorobabel, dicit dominus: sis & tu fortis ô Iehosua sacerdos magne: fortisque sis ô vniuersæ popule terræ huius, ait dominus, & facite: quoniam ego vobiscum sum, dicit dominus exercituum: verbum quod excidi vobiscum, quum de Aegypto exiretis: & spiritus meus perseverabit in medio vestri: nolite timere.

Ab externis ad interna eos reuocat: & hæc illis longè præstantiora esse docet, expectãdam aliam templi gloriam: alioqui hanc cum priori non conferendam.

Spiritus meus in medio vestrum. Animaduertendum in verbis ipsis Trinitatis sacramentum, vbi ait: Ego sum vobiscum, & spiritus meus, & verbum, in quo posui testamentum, quum egredere mini de Aegypto.

Passim illud inseritur per Haggæum prophetam. quoniam eius vaticinium legatio quædam erat, eo nomine ad illos destinata, ut quæcunque ipsis facienda mandaret, ipsi postea eadem aggrederebantur. Dic ad Zorobabelem. Sensus ex se satis constat. Quis ex vobis reliquus est? Senibus videlicet & etate prouectis, qui excidio adhuc superstites viuunt. tanquam nihil in oculis vestris? Si luberet hanc ad eam cum priori illa conferre, perinde ac si altera alteri per omnia responderet, an non hæc iudicio & opinione vestra, nullius prorsus momēti esse, atq; adeò vix in rerum natura, præ altera illa, quæ olim fuit, subsistere videatur? Attamen fortis sis ô Zorobabel. Agite verò deinceps, ne fatiscant hoc nomine, ne labascant manus vestra. Nam hæc ades in magna futura est gloria. & facite. Vis huius verbi annecti debet ei, quod proximè sequenti versu continetur, ut hic sit sensus: Facite verbum,
b ij quod

quod ego pepigi vobiscum, &c. quo factò, & ego unà vobiscum futurus sum: & res vestra maiora in dies incrementa ac robur accipient. verbum: fœdus, inquam, illud, quod olim inter me ac vos in initum fuit. Spiritus meus perseverabit in medio vestri. Spiritus ille quidem sacer atq; propheticus: qui postea tamen, quum illi per peccata legi præceptisque divinis nequaquam satisfacerent, ætate Zachariæ & Malachiæ euanuit. Porrò quod vobiscum hoc loco dicitur, perinde est, ac si cum patribus maioribusque vestris dixisset. Tantūde enim est, ac si fœdus illud iniissem vobiscum. quale & illud est, Deuter. 5. Non percussit dominus fœdus hoc cū patribus nostris, sed nobiscum. Chaldaeus paraphrastes verba illa, & spiritus meus, ita reddidit: Prophetæ mei docent inter vos.

Quia sic dicit dominus exercituum: Adhuc semel, idque breui, ego cōmouebo cœlos, & terram, mare, & continentem, & commouebo omnes gentes: & veniet qui desideratur ab omnibus gētibus: implebōque domum istam gloria, dicit dominus exercituum. Meum est argentum, & meum est aurum, dicit dominus exercituum. Maior erit gloria domus istius posterioris, quàm prioris, dicit dominus exercituum. & dabo pacem in loco isto, dicit dominus exercituum.

Desideratus gentibus, nempe dominus noster atque seruator. Aut gentes desideratissimæ atque electæ à Deo venient ad Christum: quasi dicat, non solum à Iudæis, sed etiam ab electis & desideratis gentibus recipietur Christus.

Gloriam eam intelligit, quam Christus sua ipsius præsentia templo attulit, quando in eo prædicauit, & edidit miracula. Cœlestis doctrinæ gloria in eo refulsit, cuius vmbra præcesserat.

Meum est aurum & argentum, quibus possem ornare tēplum istud, si vellem,

si vellem, sed ego (quod maius erit) illud ornabo mea ipsius præsentia. Dabo pacem, nempe pacis authorem, qui dicitur pax nostra.

Commouebo cœlos & terram. Metaphorica locutio est, ab amplitudine & magnificētia gloriæ ducta, qua dominus Israëlitas affecturus erat, durante interim secūda domo. Sunt enim qui hoc accidisse ætate Machabæorum putent, alij de eo tempore dictum interpretantur, quo floruit Herodes. Idq; ita factum videre est apud Iosephū Gorionitem. Porrò quod sequitur, adhuc semel, idque breui, hūc sensum habet, Equidem aliud adhuc vobis beneficium impertiar, aliud prioribus adiungam, quæ hæctenus in vos contuli. Leue verò fuerit, nec arduum mihi, id vobis præstare: quod præsentia tamen beneficio longè præstantius erit. Sunt enim in præsentiarum, qui se vobis aduersarios in extruenda ade opponant. Sed tum temporis futurum est, ut honoris plurimum eidem deferatur ab omnibus, quacūque vsq; iam gentes reperiuntur, quam animi sui nō dubiam voluntatem munusculis testatam relinquent, auri argentique copia, quam in eandem affatim congerent. Quamquam & terræ motus cuiusdam mentio etiam fiat apud Iosephum, qui temporibus Herodis acciderit. Quòd autem hoc loco cœlos, terram, mare, & continentem, commota iri dicat, hyperbolen sapit: cœli enim huiusmodi succussorij ac tremuli motus expertes sunt. Et commouebo gētes, id est, suggeram hoc illis, & author ero, ut relictis suis sedibus ad inuisendam huiusce ædis magnificentiam confluant, adducta unà secum auri argentique bona copia. Et venient cum delitiis omnium gentium, veniēt, inquam, huiusmodi homines, quos ego illuc euocaturus sum, onusti delitiis omnium gentium, id est, adferent quicquid domi in sua sup-
b iij pelle-

pellectile præcipuum & egregium inueniri poterit, aurum, argentum, vestes, & gemmas. Meum est argentum. Quisquis ille tãdem fuerit, penes quem eius usus est, ad me tamen spectat, mei iuris est, & in me positum, ut huic ablatum, illi impertiar: ac prouidè me authore gentes undique in hanc adem auri atque argenti vim magnam accumulabunt. Maior erit gloria. *Varia est hïc & diuersa maiorum nostrorum interpretatio (quorum memoriam lubenter amplector.) Sunt inter eos qui ad annorum spatia hæc uerba referat: alij ad ipsam ædificij structuram. Verùm enim uerò (ut mea fert sententia) utrisque satis commodè locus esse potest. Prior enim ades ad annos quadringetos decem, posterior ad annos quadringetos viginti permansit. Quin & structura insignis fuit, ut à maioribus nostris accepimus: (quos faustum felixq; sit hoc loco nominaſſe) & apud Iosephum uidere est. Neque enim uspiam gentium aut locorum post ullam hominum memoriam inueniri potuit architectura, cum eius pulchritudine ac uenustate conferenda, quam Herodes in æde sacra construxit. & dabo pacem. Etiam si sub æde dominica secundum instaurata, multa bella gesta fuerint, diu tamen & paci locus in orbe fuit.*

In uicesima quarta noui mensis, anno secundo Darij, factus est sermo domini ad Haggæum prophetam, in hunc modum: Sic dicit dominus exercituum: Interroga quæso sacerdotes legem, dicens: Si portauerit quispiam carnem sanctam in ala uestimenti sui, & tetigerit ala sua panem, aut coctum quid, aut uinum, aut oleum, aut quemcunque cibum, num sanctificabitur? Et responderunt sacerdotes,

dotes, atq; dixerunt, Non. Et ait Haggæus: Si mortuo pollutus ista omnia tetigerit, num polluetur? Respondentes sacerdotes dixerunt, Polluetur.

Confidera sacerdotalis esse officij de lege interroganti respondere, mundum ab immundo discernere, & dubia, quæ fortè emerferint, rescindere. Quocirca & legis cognitio à sacerdotibus hïc exigitur: & suo ipsorum responso postea conuincuntur, ut Dauid olim à Nathan propheta sub aliena persona ad sui erroris confessionem perductus legitur, 2. Reg. 12. Idem Abfaloni filio reconciliatus est figuratæ mulieris Thecuitidis oratione, quam habes 2. Reg. 14. Rhetores oratione huiusmodi λόγου ἐχηματισμῶν vocant.

Cæpta sunt ea parari, quæ construenda ædi necessaria esse uidebantur, sexto mense. Sed ædificandi initium primum factum est, uicesimo quarto die noui mensis: eodemq; illo tempore factus est sermo domini per Haggæum prophetam: quem ille uicissim ad sacerdotes referret, & formulas quasdam, ad rationem mundi atque immundi spectates, eosdem interrogaret, licet interim sacra iam dudum aliquot antè annis peracta fuerint, extructo uidelicet iam inde statim ab illorum reditu altari, qui primum reduces ab exilio facti sunt, ubi semel redierant. Victimæ enim ab illis immolabantur, templo nondum etiam extructo: cuius instauracionem, altaris erectio nouemdecim annorum interuallo occupauit. Sed qui illud factum est, ut reliquo illo toto tempore, quo sacra peragebatur, nihil eos hac de re interrogaret? quia nimirum status & sacris peragendis dictus ille dies nondum aduenerat, ad illud usque tempus, quo templi instauracionem aggrediebantur. Sic dicit dominus exercituum. quod ille uicissim ad sacerdotes referret. Interim enim dum interrogat, domini personam gerit, qui eidem prior dixerat, interroga quæso sacerdotes legem: ac si diceret, formulam qua quid mundum aut immundum

mundum censeri debeat. Si portauerit quispiam, &c. Ad immundiciae formulam pertinet quaestio illa, quam hoc loco proponit, ut experimentum sumeret, an eandem obliuioni tradidissent, interim dum exilio captiui tenebantur. Interrogat autem huc in modum: Si portauerit quispiam carnem sanctam in ala vestimenti sui. nempe qui reptile aliquod forte attigit, si carnem deinde sanctificatam ora sua vestis gestauerit. perpende verò mihi diligenter, & vide primò immundiciae loco simbriam aut oram vestis poni. Secundo deinde carnem sanctam. & tetigerit ala sua panem. Ala nomine, id quod ala adheret, intelligit, nempe carnem. Quòd si ea postea panem, pulmentum, vinum, oleum, aut id genus esculenti quidpiam attactu suo affecerit, num sanctificabitur? an immundum reddetur edulium illud, quarto iam immundiciae loco positum? parès enim & origo iam dictae immundiciae reptile fuit. Ala deinde primo loco ponitur: secundo caro sancta: tertio panis, esculentum, poculetum eiusmodi, quod carnem praedictam contigit: quarto demum sequitur edulium, quod istis adhaesit: ac de eo iam interrogat, quarto (ut dixi) loco distante, an unà cum ceteris immundum pollutumque censeri debeant. & responderunt sacerdotes, & dixerunt, Non. Ratio est, quia de edulio solo quaerebatur: praesertim quum dicat, num sanctificabitur, in singulari, non autem, num sanctificabuntur, in plurali numero. Reperiuntur porro inter maiores nostros, (quorum memoriam lubenter usurpare debemus) qui responsum hoc ita interpretentur, quasi in eo lapsi fuerint sacerdotes: quoniam & quartum quoddam genus est, quo quid in templo positum censeri debeat. Ceterum, quod ad secundam quaestionem attinet, qua interro-

gatur,

gatur, Si mortuo pollutus ista omnia tetigerit, rectè eos respondiisse putant, in hunc sensum: Si polluta fuerit ala illa eo immundiciae genere, quo & anima pollui dicitur, (nempe mortui cadaueris contactu) ala iam eadem parens immundiciae inuenietur: cui caro taquam proles adhaereat. Secundo dein loco panis, pulmentum, aut liquidi quidpiam ponatur: tertio sequatur edulium. tum respondentes sacerdotes dixerunt, Polluetur. Persuasi nimirum, quod tertio gradu immundiciae contineretur, pro immundo habendum, non itidem quod quarto. Quae res eos fefellit: quocirca subiecit propheta, aitq;, quicquid attulerint huc, immundum erit. Ceterum alij (quorum diis manibus fausta sint itidem & foelicia omnia) neutri responsò, erroris quicquam inesse arbitrantur. Est qui sentiat, quinto loco ponendum, & eos primùm interrogauit: atque hac ratione nequaquam sacerdotes aberrasse a vero, quum responderent, non esse illud pro immundo habendum. Alius in ea opinione est, ut existimet prius illis propositam fuisse interrogationem, quàm quicquam in aede sacra de quarto genere definitum foret: ac proinde rectè eos respondiisse autumat: illudque quod subiungitur, quicquid attulerint huc, immundum erit, ita accipiendum esse. Quauis enim uerò ita se res habeat, quòd formula quidem & rationes mundi atque immundi minimè illos lateant, quicquid tamen ab illis ad me adferetur, perinde est, ac si immundum contaminatumque foret, quadoquidem in extruenda aede, frigide sese atque obtorpescetium in morem gerant: id quod sententiae ipsius verba inuunt, nequaquam scilicet eosdem errasse, maxime quum nihil aliud in uniuersum illis vitio verat, quàm quod ad aedem sacram spectet. num sancti-

c fica-

ficabitur? id est, num polluetur? tantundem ac si dixisset, interdendum illi consortium aliorum, reprimendum ac coercendum esse: quemadmodum & Ionathan Chaldaeus paraphrastes reddidit, num prohibebitur? & in nonnullis exemplaribus: num polluetur? de posteriori quaestione quae illis verbis continetur, & dixit Haggæus, in superioribus iam dictum est.

Et respondit Haggæus, & ait: Sic est populus iste, & sic gens ista coram me, dicit dominus, & sic est omne opus manuum eorum, & quicquid attulerint huc, immundum est.

Sensus totius quaestionis huc recidit, ô popule, qui altari tantum extructo & diruta domo mea, hostias mihi offers in altari, & victimis eiusmodi & carnibus te sanctificari putas, scito non tam te sanctificari illis, quæ templo diruto tibi prodesse non poterunt, quam contaminari omnia opera tua & cuncta quæ agis, ex eo quod supinè ac negligenter teipsum geras, & tuam magis domum quam meam extruere coneris. Sanctum quidem est quod offertur in altari, sed non tam sanctificaris ex hostiis, quam pollueris, ex eo quod in laqueatis ædibus habitas, & interes mortuis operibus. Vnde colligi poterit frustrà aliquem munera offerre Deo, & elemosynis atque oblationibus putare Deum posse placari, quum ipse non extruxerit in se templum spiritui sancto.

τρωλογια propriè dicitur. Nam idem aliis atque aliis verbis iteratur. Aut si manus, populi nomen ad sacerdotes, gentis verò appellationem ad reliquos Israëlitas referas. Communem enim omnium culpam fuisse intelligit, eam quæ in ædem sacram admittebatur. Sacerdotalis verò officij fuerat, populum ad eius instaurationem comonefacere. Sensus verborum hic est. Quemadmodum pollutum vos illud esse respodistis, quod ego iam pridem interrogavi, ita polluta mihi videntur quaecunq; à vobis geruntur: adeoq; sacerdotum quoque oblatio pro sordida apud me habetur: præsertim

præsertim quum templo nondum instaurato victimas altari imponant, posthabita interim mei nominis illustrandi cura, quam nullam prorsus habent.

Nunc igitur apponite cor vestrum ab hoc die in superiora tempora, quum opus ædis dominicæ adhuc nondum continuari cœptum esset. Quum ipsi venirent ad acruum viginti fatorum, decem tantum erant: & quum veniret quispiam in torcular, vt hauriret quinquaginta urnas, erant viginti: percussi vos carbunculo, & robigine, & grandine: omne opus manuum vestrarum, nec tamen vobiscum, quod me attinet, dicit dominus.

Superiorum tēporum mala ideo ob oculos proponit, vt certissima diuinæ iræ iudicia ea hæcenus fuisse intelligant, & pœnitētia deinceps emendent, quod iustissimā illam Dei iram erga se prius prouocauerat.

Ab hoc, inquit, die, à quo cœptum est hoc ædificium: & ita deinceps, apponite cor vestrum. Quum opus ædis dominicæ adhuc nondum, &c. quasi diceret, perpendite quomodo se res vestrae habuerint, prius quam operis initium factum fuerit, & quo deinceps loco futura sint, ubi iam operi manus admouistis. Cæterum, quod ad prima templi fundamenta attinet, erant illa quidem iacta, quo tempore extruebatur altare. Sed per aduersarios stetit, quominus ad finem usque perductum fuerit ædificium: vt testatur Esdræ libellus. Ionathan hanc sententiam in hunc modum paraphrasticos expressit: quum adhuc non esset lapidum series in ordinem disposita, &c. Quum adhuc nondum, nempe quum ad ædificandum nequaquam animos appellerent, facile ipsis erat intelligere, hoc quicquid erat mali me authore euenisse. Nam quum quis accederet

ad aceruum viginti satorum, *verbi gratia*, ad aceruum frumenti, e quo viginti sata (pro eo ac par erat & expectationi suæ consonum) desumpturum se sperabat, decem tantum erant. Id enim uero non aliunde quam ex maledictione illa proueniebat, me authore immissa. quinquaginta, batos scilicet è torculari expressos: quorum loco Chaldeus paraphrastes, quinquaginta dolia uini uertit. Vcrumenim uero quod ad numeros illos attinet, qui hoc loco ponuntur decem ac viginti, non sunt illi quidem strictè ac concisim interpretandi. accidit enim aliquando, ut ne media quidem ex parte, plus minus, eadem plena inuenirentur: qua etiam ex re perspectior multò, magisque clara euadebat ea, quam iam dixi maledictionem. percussi vos. Omne opus manuum uestrarum. id est, in omni negotio quod aggredimini.

Applicate quæso cor uestrum à die hoc in posterum, à die nempe uicesima quarta noui mensis, ab ea die qua fundatum est templum domini, applicate cor uestrum. Num adhuc est semen in horreo? num adhuc uitis & ficulnea, malum Punicum & arbor oleæ nihil tulit? ab hoc die fœcunda reddam.

Hoc mense futurarum nulla sunt signa frugum. Ne igitur dicatis hoc me prudenti ratione conicere, & futuram fœcunditatem ex floribus arborum herbisque segetum suspicari, ecce nulla signa sunt, & tamen ego prædico uobis, quia cœpistis ædificare templum meum, futuram benedictione mea rerum omnium copiam & uertatem, loco penuriz, qua hætenus laborastis.

A die qua fundatum est templum. *Fundamento nimirum imposita & inducta structura reliqua: iactum enim iam olim fundamentum fuerat, quo tempore erigebatur altare.* Num adhuc est semen in horreo? Videte

an

an supersit adhuc semen in horreo. Multa enim eius in sementem exposita copia, perexiguū oportet esse, quod reliquum uobis fecistis ad esum. At uero in posterum uobis iam semel ædis instaurationi manus admouistis, equidem immittam benedictionem, tam in id quod reliquum sit in horreo, quam quod terræ gremio concreditum est. Num adhuc uitis? Itidem nec uitis adhuc, nec ficus, nec malū Punicum, nec arbor oleæ quicquam protulit, tempore scilicet impresentiarum haud opportuno uel foliis, uel fructibus emittendis. Hoc enim in mensem nouum (qui Nouembri Romanorum maiori ex parte respondet) inciderat. Ceterum in posterum ego illa omnia benedictione mea dignabor. atque ex ea fiet, ut fructum tum uerem, tum suauitate præstantem adferant. Arborum porrò illiusmodi meminit, quarum magna est copia in terra Israëlita, ut constat Deuter. 8. ubi ait: Terra frumenti & olei, uitis, ficus, ac malogranati, terra olei & mellis. Nouum tamen & admiratione dignum uideri potest, quod de olea arbore dicitur, eam adhuc nihil protulisse: quippe cui mensis octauus ac nouus opportunus esse soleat ad ferēdos fructus. Fieri tamē potuit, ut maledictio illa, qua iam ab initio omnia passim inuaserat, huic quoque in mora fuerit, ne in gemmas ac fructum solito tempore erumperet.

Factumque est uerbum domini secūdo ad Haggæum, uicesima quarta mensis, dicens, Loquere ad Zorobabelem principem Iehuda, in hæc sententiam: Ego commoueo cælos & terram, & subuertam solium regnorum, & eneruabo robur regnorum gentilium, subuertamque currum & uectores eius, & descendent equi & milites eorum, quisque gladio

c iij fratris

fratris sui. In die illa dicit dominus exercituum, assumam te ô Zorobabel, fili Salathielis, serue mi, dicit dominus & ponam te vt annulū signatorium, quia te elegi, dicit dominus exercituum.

Prædicit futura asperrima bella, sed in mediis illis se factum te etum conseruaturum Zorobabelem, adeoque loco etiam honestissimo cum habiturum, & in ea cura, qua annulus charissimus haberi solet.

Serue mi, ita vocat pater filium suū Mefsiam, eo quòd fecerit ipsius voluntatem, & minor sit patre quoad humanam naturam.

Factum est verbum domini secundò. Eodem illo die, nēpe vicesimo quarto noui mensis, bis enim vno eodemque die prophetam alloquebatur. loquere ad Zorobabelem. Metaphoram adhibet ad ea bella exprimenda quæ sub regno Persarum gesta sunt. iubet eadem Zorobabeli fausto omine prædicere certiorēque eum reddere de futura rerum suarum conditione, cui tantum aberat, vt aliquid ex illis bellis de pristina dignitate detraheretur, vt magnum quid eidem accessurum foret. id quod illis verbis innuitur, quibus ait, assumam te ô Zorobabel, & ponam te vt annulum signatorium. Bella enim uerò illa gesta fuere vel sub Dario, quem iam diximus, vel Artaxerxis ætate, qui ei in imperio successit. Potest & alia esse huiusce prophetiæ interpretatio, vt de regni Persici euerfione, ac Græcorum enascentis imperij origine intelligatur. Subuertam solium regnorum. id quod contigit tricesimo quarto anno ab instaurata æde dominica, quo tēpore deleta monarchia Persarum, Græci primū regnare cæperunt. Cui quidem sententiæ maiorum quoque nostrorum verba consona reperiuntur (memoriæ interim eorum suus habetor honos.) Operæ precii uerò fuerit diligenter hoc loco annotasse, quod aiunt. Author est itaque Rabbi Iose,

Iose, florente æde secunda regnasse Persas annos 34. Græcos 180. Machabæos 103. Herodis familiam 103. En habes annos quadringentos viginti, quibus ædes secunda floruit. & subuertam. de hoc iam supra dictum est. In die illa assumam te, vt in gradum multò sublimiorē te eueham, quàm fuerit in quo hæctenus constitutus vixisti. Chaldaeus paraphraestes in hūc modum ista reddidit. Admouebo te mihi: & ponam te vt annulum signatorium. Annulus ille quo scribæ ad obfignandas literas vtuntur, signatorius appellatur: cuiusmodi mentio etiam fit Cantic. 8. vbi ait. Pone me loco annuli signatorij, &c. Annulus porrò huiusmodi ad manum semper præsto esse solet, nec interdiu, nec noctu diuelli. Significatur autem illis verbis assidua & diligens quædam cura, quam Deus Opt. Max. eius conseruanda saluti adhibiturus erat. Magnam enim uerò pœnitentiæ vim esse animaduertunt ex hoc loco maiores nostri (quorum lubenter hîc memoriam vsurpo) utpote quæ sententiam vel decretam iam abrogare valeat, prædictum iam olim Ieconia fuerat, Hieremia cap. 22. in hæc verba. Scribite virum hunc sterilem, &c. Ceterum eidem, peracta pœnitentiâ, mutata illa sententiâ, fœliciter & auspiciatò cessit: aliterque multò cum eo actum fuit, ac decretum antea fuerat, aucto nimirum filio, quo tempore captiuus adhuc in vinculis detinebatur. Et quanuis iam olim prædictum fuisset in hanc sententiam, viuo ego dominus, etiam si fuerit Ieconias filius Ioachim, annulus signatorius in manu dextra mea, & cæt. post actam tamen pœnitentiâ dictum illud idem immutatum est: & faustum fœlixque incipit iam esse quod prius aduersum & malè ominosum fuerat: auditque hoc loco Zorobabel nepos eiusdem

dem ex filio, ponam te vt annulum signatorium.
 contrà planè, ac in superioribus, ubi dicebatur, Etiam si
 fuerit leconias annulus signatorius in manu dextra mea,
 inde euellam eum, &c. Hieremiæ cap. 22.

Finis Commentariorum Rabbi Daudis
 Kimhi in Haggæum pro-
 phetam.

COMMENTARII RABBI
 DAVIDIS KIMHI IN ZACHARIAM
 prophetam.

Caput 1.

N mense octauo, anno secundo Darij,
 factus est sermo domini ad Zachariam
 filium Barachia filij Iddo, prophetam,
 in hanc formam: Iracūdia iratus est do-
 minus patribus vestris.

Zacharias hic ille est, qui cæsus fuit inter tēplum & altare, Mat. c. 23.
 Ira domini non perturbationem eius, qui non irascitur, sed eorum
 merita atque peccata significat, digna in quos ira Dei desæuiret. Alio-
 qui dominus nunquā iratus vlciscitur, sed ad hoc corripit vt emendet.

Prophetæ nomen ad Zachariam referrī debet, quan-
 quam fortasse & Iddo propheta fuerit. Sunt enim qui Iddo ^{2. Paralip. 12.}
 videntem eum esse arbitrentur: & ita scriptum reperimus ^{2. Paralip. 13.}
 in commentario, Iddo propheta. In hanc formam: quam
 ille vicissim ad Israēlitas referret: vt ipsius verba illa post-
 eā testantur: quibus ait, dicēsque ad eos. Alloquere, in-
 quit, illos: vt ne vnquam memoria eorundem excidat acris
 illa indignatio, quam Deus Opt. Max. erga maiores ipso-
 rum exercuit: eius videlicet atatis homines, qua vastitas
 ædi sacra inducta fuerat: quo deinceps præsens semper ip-
 sorum animis occurrat diuinæ illius indignationis recorda-
 tio, scelerum ac perditæ illorum vitæ causa cōceptæ: ac pro-
 inde resipiscētia ducti, ad Deum Opt. Max. quasi post-
 liminio redeant, nec auitis moribus aut patrum vestigiis
 insistant. Quin iidem etiam homines, quos ea ætas tulit,
 contracta sibi quadam pigritia laborabant, quoad ædis do-
 minicæ instauracionem: quam non ante nouum mēsem ag-
 d gre-

grediebantur. Accedebant & alia nonnulla flagitia, quibus obnoxios eosdem fuisse constat ex libello Esdra.

Dicēsque ad eos: Sic dicit dominus exercituum. Reuertimini ad me, dicit dominus exercituum: reuertarque ad vos, dicit dominus exercituum.

Dicit dominus exercituum: Sæpius occurrit hoc epiphonema, ut sciant dominum esse, qui præcipit aduersus regis imperium & hostes circum frementes, & hac ad ædificationem templi fiducia concitetur.

Sensus horum verborum satis ex se constat.

Ne sitis sicut patres vestri: ad quos prophetæ priores clamauerunt dicentes: Sic ait dominus exercituum. Conuertimini nunc de viis vestris malis, & de studiis vestris prauis: at non audierunt, neque me attenderunt, dicit dominus exercituum.

Itidem nec his interpretatione opus est.

Patres vestri ubinam sunt? & prophetæ num perpetuò uiuent? Attamen verba mea, & statuta mea, quæ præcepi seruis meis prophetis, an non patres vestros apprehenderunt? ipsique conuersi dixerunt: Quemadmodum dominus exercituum statuit nobis facere secundum vias nostras, & secundum studia nostra, sic fecit nobis.

An non perspicuè vobis videre est, illos pro eo ac à prophetis occinebatur, partim ense, partim peste ac fame exhaustos? Enimuerò propheta, qui sceleratam eorum viuendi rationem acriter suis verbis insectati sunt, fieri ne potuit, ut perpetuò vitæ suæ curriculum prorogarent, ac perpetuò eosdem reprehenderent? Quod ad hos quidem attinet, iam olim illis sua scelera vitio vertebat: quum illi tamen haudquaquam se dicto audientes præberent: unde adeò factum est,

est, ut eo planè modo omnia illis euenisse cernatis, quo prædicebantur à prophetis: in quem sensum & illa dicuntur: attamen verba mea, & statuta mea, & quæ sequuntur. Maiores porrò nostri (quorum memoriam lubens amplector) populi responsum sub illis verbis (& prophetæ) contineri aiunt: perinde ac si cætus Israëliticus præfracta & pertinaci responsione prophetam alloqueretur. Agite, inquit propheta, respiscite: ubinam iam loci sunt fontes illi ac flagitiosi maiores vestri? & ubinam (inquiunt vicissim ij) ubinam loci sunt prophetæ, infontes illi quidem ac minimè flagitiosi? At iidem postea resipiscencia ducti, apud eum culpam suam sunt confessi, uti illa verba indicant, attamen verba mea, & statuta mea, & cætera quæ in eandem sententiam dicuntur. Per statuta mea, decreta & proposita animi mei intelliguntur, quibus ego, inquit, decreueram, ut ense, fame ac tabida lue perirer, ut his malis superstites, exilio sedes commutarent. An non illud vobis pro còperto habetur, ita prorsus cum illis actum fuisse, ita successisse omnia, quemadmodum ego prædictum ipsis volui, adhibita ad id inferuentium mihi prophetarum meorum opera? id quod iidem ipsi tandem aliquando conuersi, vastata iam & accisa rerum suarum conditione confessi sunt. Atque hoc illud est, quod ait, Ipsique conuersi dixerunt.

Vicesima quarta die vndecimi mēsis, (is est mēsis Sebat) anno secundo Darij, factus est sermo domini ad Zachariam, filium Barachię filij Iddo, prophetam, in hunc modum.

Equidem haud scio an mensium nomina, prout hinc & in libello Esther scribuntur, è Syriaca lingua petantur.

Nusquam enim alibi per uniuersa sacrosancta biblia eadem deprehendimus. Factus est sermo domini ad Zachariam. Aduentu nimirum angeli, qui cum eo uerba fecit, ac uisum hoc monstrauit, quod deinceps proponit.

Vidi nocte, & en vir insidebat equo rufo: stabátque inter myrteta, quæ in profundo erant: post illum uerò equi stabant rufi, uarij coloris & albi.

Alludere uidetur ad id quod myrti gaudeant locis aquosis & demissis.

Quæ Zachariæ uisenda proponuntur, habent illa quidem reconditos in se & abstrusos sensus, æquè ac uisa Danielis: id quod idem aliis prophetis nequaquam accidit. Ratio est, eo quòd ab elapso exilio staccescere paulatim atque imminui cœperit prophetiæ donum: ideòq; nec apertè suam sententiam explicarunt, nec portentis significationem planè patefecerunt. vidi, inquit, nocte, id est: noctu per quietem aspectui meo tale quid obuersabatur: nempe uir equo rufo uectus. Sententiæ uerò totius explicationem huiusmodi à maioribus traditam accepimus (honus interim eorundem piæ memoriæ habetor.) Quærebat Deus Opt. Max. mundi fabricam hanc uniuersam in noctem conuertere, & en uir insidebat equo rufo. quærebat, inquã, rationem, sanguine effuso uniuersa obruendi. Verùm ubi semel ad Hananiam, Misælem & Azariam animum cogitationemque intendisset, deserbuit ilicò cogitationis iam dictæ sententia: quemadmodum illis uerbis habetur, stabátque inter myrteta, quæ in profundo erant. Myrteta uerò non sunt illa quidem aliud quicquam, quàm uiri integræ uitæ, iustitiæq; alumni. quo sensu & illud dicitur Esther 2. & is enutriebat Hadasab, quæ & Esther eadem erat. profundi nomine non aliud significatur, quàm Babylon.

quo

quo eodem modo ab Esaia appellatur cap. 44. Qui dico profundo exaresce, &c. Equi deinde quibus nigror inerat, uarium colorem induunt, & albi euadunt, qui rufi prius fuerant, ut ipse ait. post illum uerò equi stabant rufi, uarij coloris & albi. atque ita deinceps portentis significationem pro uirili interpretabimur. uiri nomine angelus Dei Opt. Max. hoc loco intelligitur, æquè ac Danielis 9. ubi ait, Et uir ille Gabriel: ut ipse suis postea uerbis sub finem eius, quo de iam agitur, apertè testatur. responde-runtque angelo domini stante inter myrteta. Caterùm, quòd eundem equo insidentem uiderit, instituta legationis accelerationem id demonstrat. Rubor ille caterique colores non temerè fortassis, sed alicuius rei portendendæ causa adhibentur. Equidem à patre eodemque obseruandissimo domino meo (cuius sacrosancta mihi debet esse memoria) scriptum comperio, Nabugodonosorum equo illo rufo designari: qui auri caput Danielis 2. uocatur. Auri uerò color ad ruborem accedit. Ad quatuor enim orbis monarchias huiusce prophetæ uaticiniũ spectat, æquè ac somnium Nabugodonosori & uisa Danielis. Licet enim uerò legatos à Deo Opt. Max. emissos, (pro eo ac scriptum habetur) equi parabolicas significent: illud tamen non impedit, quin iidem quatuor etiam orbis imperia portendant. Quòd autem equo sublimis uir ille feratur: idcirco id fit, quia angeli in hac inferiora potestatem exercent, & Deus omnia hinc in terris administret adhibita eorum opera, qui uicariam illi functionem præstant. Legationis porrò huius causa (cuius hinc meminit) ad regni Babylonici subuersionem pertinet. Cuius quidem regni uis etiam si iam dudum labefacta, prius ruinam passa fuisset, quàm præ-

d iij sens

sens hoc illi visendum proponeretur: reliqua tamen adhuc tria futura in causa erant, quæ integrum hoc & nulla ex parte mutilum hinc representetur, eadem ipsa forma, qua iam acciderat, seruata. Persa enim iam tum temporis imperio potiebantur, quum visio hæc illi obtigit, ut ipse testatur. Stabatque inter myrteta: nempe inter cætum Israëliticum. Myrtetis eundem comparat, loco nimirum in quo myrti nascuntur, quibus inest odoris quædam fragrantia, non ita multum ei absimilis, quem Israëlita ædebant, exilio adhuc Babylonico detenti. Nam legem suaue quid redolentem, fragrantiamque præceptorum apud se habebant. Quod medio porro loco inter eos consistentem viderit, in eum sensum ab eo dicitur, ut ostendat opis illis ferendæ causæ & exilio manu mittendis adhibitum. profundum, ut iam supra diximus, Babylonem significat. Seruc (quod hinc Hebraicum vocabulum habes) species quædam est coloris, haudquaquam certo apud nos cogniti, qualis ille tandem sit. Nonnulli Seruckim pectinatos interpretantur, sed insulse. Animaduertas autem hoc loco diligenter velim, in eo quod in præsentiarum visendum proponitur, Seruckim. i. varij coloris equos, nigris ex aduerso respondere, quorum alibi mentio fit, ubi plaustra quatuor per visum contuenda monstratur. Ionathan pro Seruckin hoc loco varios vertit, aut ut alius codex habet, diuersis coloribus distinctos. Verisimile autem fuerit, hos equos sessorum non habuisse. Qui verò equo illo sublimis vehabatur, dignitate cæteris legatis anteibat: & idcirco sublimem eundem in equo conspexit. post illum verò equi stabant rufi. Quædoquidem equo illo superiori rufo Nabuchodonosorum designatum diximus, agedum, filium eiusdem,

dem, & ex filio natum illi nepotem, equis his rufis significari dicamus. Suntque hi quos iam diximus, prioris quidem plaustri loco positi. Sensus verborum, quibus varij coloris & albos nominat, ita accipi debet, ac si rufo proximè successisse varij coloris equos dixisset, post illos vicissim albos stetisse. Nihil autem hinc occurrit, quod quarto plastro ex aduerso respondeat, quippe quod longo post intervallo temporis euenturum, in præsentiarum nequaquam viderit: etiam si aliàs idem illi per visum occurrerit.

Dixi autem, qui sunt isti, domine mi? dixitque ad me angelus, qui mecum loquebatur: Ego ostendam tibi qui sint isti. Respondit ergo vir ille qui inter myrteta stabat, dixitque, hi sunt quos dominus misit, ut perambulent terram. Responderunt autem angelo domini stanti inter myrteta, & dixerunt, Perambulauimus terram, & en vniuersa terra sedet & tranquilla est.

Equi pro iis, qui equis infidebant, intelligendi sunt. Sensus est: Post eum erant tres turmæ angelorum. Angeli enim diuersa Dei mandata quàm celerrimè exequantur: & ob id equis infidere dicuntur.

Hic ille est de quo superius dicebatur, Angelus domini loquebatur ad Zachariam, &c. Pro eo autem quod latine hic dicitur ego ostendam tibi, Hebraica ita sonant, equidem efficiam ut videas, quum propriè tamen dicendum fuerat, ego te audiendo certiore faciam. Nihil enim aliud præterea visendum illi proponit, quàm equos iam inde ab initio conspectos. Ostendendi fortasse vocabulo, pro eo quod est certiore facere aut explicare, utitur. Nam videndi vis, quum sit cæteris omnibus præstantior, ad reliquos etiam sensus improprie refertur atque accommodari plerumque

runque solet: ut Exodi 20. Totusque populus videbat tonitrua. Itidem Genes. 27. Vide fragrantiam odoris filij mei. Quanquam & illud interim à ratione prorsus alienum non erit, si quis ostendendi vocabulum simplici ac literali suo sensu interpretetur. Aliud enim visum eadem de re intelligit, quo cornua illi quatuor visenda proponit, quorum explicatio quauis non nisi eodem interprete ipsi postea innotuerit, multò tamen quàm huius portenti vis & significatio faciliòrque habetur. Respondit ergo vir ille, nempe qui equo vehebatur. Audit verò propheta, vel non interrogatum, respondentem tamen angelum, dicentemque sibi, equos illos legatos quosdam esse à Deo Opt. Max. emissos orbis peragrando causa, quo modo Iob. 1. & 2. dicitur: A peruagando & perambulando in terra. Potest enim uerò & hic esse sensus: ut angelus ille, qui equo sublimis vehebatur, nequaquam hisce verbis prophetam exceperit, sed eodem modo respondendi vocabulum hinc interpretemur, quo Deuter. 26. ubi dicitur: Respondebisque & dices. Itidem Iobi 30. Et respondit Iob primo loco: Eccum enim tibi prophetam audientem, quo modo is quem equus sublimem tergo ferebat, compellarit reliquos illos à Deo Opt. Max. terræ perlustrandæ gratia emissos, & interrogarit, ecquid verum in terris ageretur. Cui vicissim hi respondent, aiuntque, perlustrauimus terram, eandemque vidimus sedentem & tranquillam: eritque hoc modo

Phrasîs hæc loquedi Hebraico sermo ni propria est

ἀντιθέσις, recti pro obliquo casus positio, hi pro his. id quod idem 2. Reg. 15. obseruatur: Dauid. i. Dauidi nunciauit quispiam dicens: Achitophel est unà cum his qui conspirarunt. Itidem 4. eiusdem: Filius. i. filio Saulis duo fuere præfecti copiarum, aliisque id genus locis. & responderunt.

De eo

De eo iam supra dictum est. sedet & tranquilla est. Pacatas, inquit, ac bene compositas res aliarum quidem gentium vidimus, sed malè cum cætu Israëlitico actum, quippe qui miseris undique atque angustiis opprimatur. Et idcirco respondet angelus in hæc verba: Quovisque tu non misereberis Hierusalem?

Angelus autem domini respondit, dicens: Domine exercituum, quovisque tu non misereberis Hierusalem & urbium Iehuda, quibus tu succenses? is iam est annus septuagesimus. Et respondit dominus angelo, qui mecum loquebatur verba bona, & sermones consolatorios.

Angelus hic ille est, qui inter myrteta stabat, præsto ad opem ferendam Israëlitis, aut (quod rectius etiam fuerit) qui prophetam alloquebatur. quovisque tu non misereberis Hierusalem? Tantisper enim dum exteræ nationes pace fruerebatur, domum repetendi Israëlitis potestas libera nequaquam fuit usque ad euersum regnum Babilonicum. At enim uerò quod ad præsens quidem visum attingit, iam dudum elapsum fuerat, quod eodem portèdabatur, quo tempore hoc visendum propositum fuit: nec illud tamen obstitit, quominus id quod iam olim elapsum fuerat, intuendum propheta monstraret, quo certiore eundem redderet, doceretque, cum pacem, tum interitum regni Babilonici, omnia breuiter à Deo Opt. Max. pèdere: cui vicariam suam operam in rebus administrandis moderatores angeli nauant. Futurum præterea ut iidem accuratè rebus Israëliitarum studerent: eodemque etiam modo de reliquis illis tribus imperiis (quæ adhuc futura erant) ac eorundem subuersione aliquando actum iri intelligeret (Dei ad id ope-

e ra

ra voluntatēque adhibita) quo iam illi monstrarat regno Babylonico euenisse: cuius iam dudum tēpus elapsū fuerat. quibus tu succenses, is iam est annus septuagesimus. Si ad præteritum referas, ita ut nos interpretati sumus, anni erunt illi quidem septuaginta, quibus imperium Babylonicum perstitit, nec interim quicquam de indignatione ea remittebatur, quanto tempore penes Nabugodonosorum rerum summa fuit. Aut illud fortasse tēpus intelligit annis his septuaginta, quo visum hoc illi proponebatur, nempe secundi anni Darij, absoluto iam tum primū ab excidio urbis Hierosolymitanæ septuaginta annorū spatio. Quauis enim uerò res ita se habeat, quod hoc illi visendum propositum fuerit, eo mēse qui Sebat dicitur, & Ianuario nostro respondet, ædificiūque structura à nouo mense originem traxerit, haud illud tamen impedit, quominus eo usque perseuerasse dicatur eadem illa indignatio. Tantisper enim dum operi extruendo incumbabant, non licuit illis per hostes à bello unquam feriari.

Dixitque angelus mecum loquens: Clama, & dic: Sic ait dominus exercituum: Ingens est amor meus erga Hierusalem & Sionem. Rursus vehementer iratus sum gentibus opulentis & securis, quæ ego parum indignatus sum: illi autem ad malum auxiliati sunt.

Grauius afflixerunt populum meum quàm volebam.

Verba, inquit, illa fausta & bona, quibus Deus Opt. Max. mecum egit, idcirco habita sunt, ut ego eadem vicissim solati adferendi causa audiēte populo Israëlitico recitarem. Quas deinde gentes opulentas vocat, easdem superius, terram sedentem & tranquillam appellauit.

Ego

Ego parum indignatus sum. Leuiter quidem Israëlitis succensui, adeo ut in exilium è suis sedibus migrandi, solia natalis vertendi author illis fuerim. Sed leue quid hoc erat, præ eiusmodi malis, quibus iidem postea in exilium abducti, ab his excepti sunt. Ad malum auxiliati sunt. Mala malis addendo semper: id quod etiam præter omnem modum. Simile quid Esaiæ 47. occurrit: Equidem iratus eram populo meo, ut prophanarem hereditatem meam, & traderem eam in manum tuam: tu uerò affectu miserationis non commota es erga eos, quin super senes degrauesti iugum tuum supra modum.

Idcirco sic dicit dominus: Conuersus ad Hierusalem in intimis visceribus, ædes mea ædificabitur in ea, dicit dominus exercituum: & regula extendetur ad Hierusalem. Adhuc ultra clama, dicēs: Sic dicit dominus exercituum: Adhuc redundabunt ciuitates meæ præ felicitàte, & consolabitur dominus Sionem, & adhuc eliget Hierusalem.

In dictione Hebraïca, quæ regulam significat, & eiusdem formæ est cum *Nauah*, exprimitur quidem Hebraice, sed eadem inter legē dum sono destituitur. Significat autem perpediculum fabrile, seu lineam illam, supra lapidum seriem extensam. Redundabunt ciuitates meæ præ felicitàte. Hac atque illac sese diffundent, præ magna bonarū rerum pacisque copia, qua fruuntur, perinde ac si habitationem auctam iri dicat.

Sustuli autem oculos meos & vidi. & ecce quatuor cornua, dixi quod ad angelum qui mecum loquebatur, Quid sunt hæc? & dixit ad me, Cornua sunt quæ disperferunt Iehudā, Israëlem, & Hierusalem.

e ij Præ-

Prædicit destructionem quatuor imperiorum, & bonis futuris præterita mala se compensaturum narrat, idque etiam tam cumulatè, ut redundaturæ sint eorum ciuitates præ fœlicitate.

Aliud quidpiam hoc loco, priori portetò significantius, iteratò eidem uisendum proponitur: perspectum enim ex eo cognitumq; illud habebat, cornua idcirco adbibita, ut uentilandi euicendique uim quandam exprimerent. aequè ac Deut. 33. dicitur, Vbi cornua, inquit, illius, ut cornua uicornis, quibus populos deturbabit pariter, &c. quanuis hoc interim eum lateret, quibus eadem cornua cõpeterent. Sunt porrò quatuor illa cornua totidem regnorum typi, nempe Babylonici, Persici, unà cum Medorum imperio, Græci, atque Romani. Quò eòdem spectat & Ionathæ Chaldaïca interpretatio, quæ disertis uerbis quatuor regnorum meminit. Pessimè autem excepti sunt Israëlita à quatuor his regnis, quæ iam diximus, ut angelus ipse suis etiam uerbis testatur, ubi ait, quæ disperferunt Iehudam, Israëllem & Hierusalem. Eò usque, inquit, cornibus eos exagitarunt, ut in hanc atque illam partem dispersos eosdem egerint. Suo quæque opportuno tempore damna illis intulerunt. Nam quod ad regnum quidem Persarum attinet, tamen si sub eius initium exilio manumissi in patriam post Allimio redierint, postea tamen sub tempora Artaxerxis primi, ac deinde etiam regnante Assuero, ad secundum usque Darij annum, iniquius paulò cum illis actum fuit.

Ostendit autem mihi dominus quatuor fabros lignarios, dixique, quid isti facturi ueniunt? Respondit, dicens: Ista sunt cornua quæ disperferunt Iehudam, ita ut nullus attollere caput suum ausus sit. veneruntque isti ad terrèdum eos, ad deiiciendum
cornua

cornua gentium quæ sustulerunt cornu super terram Iehudæ, dispergendo eam.

In uerbo uentilandi, siue dispergendi, metaphora ducta est à bobus iratis, qui huc atque illuc obuia quæque dispergunt.

Tantundè est ac si dicat fabros ideò adhibitos, ut cornua illa succiderèt, & singulis regnis singulos adesse fabros: unde priori semper exitium immineat. Nam imperium Babylonicum Persarum opera euersum est: Persarum deinde potestas à Græcis sublata periit: Græcorum imperium Romani pessum dedere: Romanis olim opera Israëlitarum suis interitus imminebit. Aut si lubuerit, fabrorum hinc nomine, parabolicòs angelos illos intelligas, penes quos opum dignitatisque authoritas in regnis administrandis sita est. Caterum maiores nostri (quorum memoria suis honos habetor) ad Messiaë tempora hæc uerba referunt. Quidnam, inquiunt, sibi uolunt hi quatuor fabri? Cui uicissim interrogationi respõdet Rabbi Simeon, cognomento Pius, Messiam indicari, Dauidis pariter & Iosephi filium, Eliam, iustitiæq; sacrum alumnum. ita ut nullus attollere caput suum ausus sit. Eò usque, inquit, progressi sunt exagitando disiciendòq; populum Israëliticum, ut nemo quifquam eorum obtuētibus illis, uel caput attollere ausus fuerit. Ionathan in hunc eundem sensum Chaldaïca reddidit: ait enim, nec erecta corporis statura incedere liberum fuit. Ad deiiciendum. i. ad præcipitandum, idq; adeò magno impetu: quæ uerbi significatio Threnorum 3. eadem occurrit: Et magno, inquit, impetu lapidem in me iecerunt.

Caput 2.

Sustuli autem oculos meos, uidi que: & ecce uir quidam, in cuius manu funiculus menforius, di-
e iij xique,

xique, Quo tu vadis? qui respōdit mihi, Ut dime-
tiar Hierusalem, & videam quāta sit latitudo eius,
& quanta eius longitudo.

Prædicatur instauratio & fœlicitas vrbis Hierosolymitanæ, per quam
intelligi debet Hierusalem spiritualis: cuius neque latitudo, neq; lon-
gitudō certa futura erat, quia careret muris. Vrbes enim sine muris se-
se diffundere possunt, quantum necessitas postulabit. Carebit illa qui-
dem muris materialibus, sed habebit muros multò fortiores, nempe
opem diuinam.

*Ad aliud iam visi genus sumpto hinc initio progredi-
tur: quod ad Mesia tempora non ineptè referri poterit,
æquè ac illa quæ Ezechielis visenda proposita tum tempo-
ris fuerunt, quum angelus longitudinem latitudinēq; vr-
bis Hierosolymitanæ metiretur. funiculus mensorius.
qualem vulgò metiendis rebus adhibere solent. Fuit autem
hic alius quispiam, non idem ille angelus, qui prophetam
alloquebatur.*

Ecce autem angelus, qui mecum loquebatur,
egressus est, & alius angelus ei obuiam egredieba-
tur, dixitq; ad eum: Curre, & loquere ad iuuenem
istum, dicens: Vicatim habitabitur Hierosolyma,
præ hominum & iumentorū, qui in ea erunt, mul-
titudine. Ego quoque ero ei, dicit dominus, murus
igneus circūquaque, eróque gloria in medio eius.

*Ipsè quidem nequaquam suis verbis hæc ad eum refert,
quandoquidem alium prius cum eodem colloquia miscen-
tem iam inde ab initio viderit. Iubet ergo conceptis in hanc
formam verbis eum alloqui: fore nimirum, ut quauis iam
pridem angelum certa quadam mēsurā tum longitudinem,
tum latitudinē vrbis Hierosolymitanæ describentem aspe-
xerit, ea tamen vicatim habitetur, nec ullis includatur*

mœniis:

*mœniis: id est, ut multi foris extra urbem illam habitent,
quibus capiendis vrbs ipsa nequaquam suffectura videbi-
tur. Et quauis iam longius multò, latiusque pateat, quàm
pro prioris ambitus ratione, multi tamen foris extra ean-
dē in vicis comoraturi sunt, quibus nec mœnia, nec valua,
nec alia vlla repagula adsint: idq; adeò magna etiam cum
animi fiducia, nullo prorsus alicunde impendente metu.
Nam ego ero ei, dicit dominus, murus igneus.
Quòd autem iuuenem illum appellet, ex eo fortasse fa-
ctum est, quia non ita multum etate annisque prouectus
fuerat, quo tempore prophético spiritu afflatus est: id quod
Samueli atque Hieremia idem accidit. Aut quia prophe-
tæ cuiuspiam eminentiori inseruierit: idcirco iuuenis aut pue-
ri nomen ei impositum fuit, Minister Moysi Iehosua filius
Nun puer, Exodi 33. Ego ero murus igneus: ut nemo
quisquam sine suo magno malo damnum Israëlitis inferre
possit, æquè ac ignem nemo attingit, quin eiusdem tactu
ladatur. Eróque gloria in medio eius. Glorie nomine
subsidio se illis futurum intelligit, ut in Esaiæ vaticinio,
cap. 4. expressum habetur: Et creabit dominus super om-
nem habitationem montis Sion, &c.*

Heus, heus, fugite de terra Aquilonis, dicit do-
minus, quia ad quatuor ventos cœli disieci vos, di-
cit dominus. Seruare ô Sion, quæ habitas apud fi-
liam Babylonis. Quoniam sic dixit dominus exer-
cituum, propter gloriam misit me ad gentes, quæ
vos spoliât. Qui enim vos tãgit, pupillã oculi eius
tangit. Ecce enim ego agito manum meam super
eos, patebuntq; prædæ his quos seruitute presserunt,
scietisq; quòd dominus exercituum me miserit.

Hortatur

Hortatur Synagōgam, ut deserta idololatria veniat ad Christum.

Affligetur vehementer, id quod Iudæis in direptione vrbis suæ accidit. Vide Iosephum lib. 6. & 7. de bello Iudaico.

Patebunt prædæ Tyranni, qui prius affligebant ecclesiam, postea ad fidem conuersi euadent serui ecclesiæ.

Euocandi quidam modus his verbis exprimitur Heus, heus, idemque ad maiorem emphasim iteratò dicitur, quemadmodum & eo loco ubi seruare, inquit, ô Sion. Quòd postea fugam è terra Babylonis capeffendam suadeat, id ad eos pertinet, qui reliqui adhuc apud Babylonem manserant, nec inter primos patriam repetierant, quò deinceps festinatè se Hierosolymam reciperent, ademque dominicam instaurarent, utpotè cuius iam instaurandæ tempus opportunū aduenerat. Quia ad quatuor ventos cœli. Quòd de capeffenda fuga iam proximè à me dictū est, non aliò, inquit, spectat, quam ad eos qui Babylonè captiui abducti fuerūt, quemadmodum ipse ait. quæ habitas apud filiam Babylonis. Nam quòd ad reliquos Israëlitas attinet, multò illi quidem remotiores sunt, quippe quos in exiliū disiectos egerim, haud multo minori interuallo à se inuicem distātes, quam quatuor cœli venti à se mutuò separantur: quibus verbis quatuor mundi plagas, quam longissimè aliam ab alia disiunctas intelligit, orientem nempe ab occidente, & à septentrione meridiem. Eodemque ferè modo Israëlita alij ab aliis inter exilium distabant, quibus adhuc nequaquam opportunum redeundi tempus aduenerat: Iudæis tamen in exilium abductis matura iam omnia erant, ad reditum capeffendum. ideòque seruare, inquit, ô Sion: familia videlicet Iudaica & Beniamitica, Sionis incola. Maiores porrò nostri (quorum lubenter meminisse debemus) subtilius paulò quatuor ventorum mysticam interpre-

terpretationem indagarunt, aiuntq; perinde fieri non posse, ut sine Israëlítico populo suas vires orbis retineat, atq; impossibile est ut sine quatuor ventis subsistat uniuersum. Post gloriam misit me. Post gloriam, inquit, illam, qua vos maestos animi esse, certamque fiduciam cōcipere iubet, pro eo ac in superiori vaticinio prædictum fuerat, fore ut undiq; cingeretur, ubi aiebat: Eròq; gloria in medio eius. Deinde misit me, inquit, ad gētes quæ vos spoliant. Non enim satis est Deo Opt. Max. malis huiusmodi, quæ vobis inter exilium obtigere, beneficia rependere, nisi vindictam etiam sumat de aduersariis, qui vos vestris bonis exuerunt. Qui enim vos tangit, pupillam oculi eius tãgit. pupillæ nomine, viri illa imaguncula significatur, quæ in oculo cernitur. Non impunè feret, qui vos aliquo malo mulctauerit, haud aliter cum eo agetur, atque cum homine eo agi solet, qui uirgunculam oculi sui tetigit: facile enim eandem eruerit, si duriusculè cōrectarit. Pari enim uerò ratione suo sibi iumento malum accerset, qui vobis animo nocendi manus iniecerit. Eruntque prædæ his quos seruitute presserunt. Intelligit aliquando futurum, ut Israëlitarum prædæ pateāt eadem illæ gentes, quibus olim seruam operā nauabant, interim dum in exilio captiui tenerentur. Scitisque, quum præfinitum huiusce prophetiæ tempus aduenerit, nempe sub tempora Messia, quòd dominus miserit me.

Iubila & gaude filia Sion. En enim ipse venio, & in te habitabo, dicit dominus. Adiungentur denique gentes multæ ad dominum in die illa, eruntque mihi populus. In medio autem tui habitabo, scisque dominum exercituum me ad te misisse. Et

f hære-

hæreditate possidebit dominus Iehudam tãquam partem suam, in terra sancta, & rursus eliget Hierusalem. Conticesce omnis caro à conspectu domini, quoniam de domicilio sanctitatis suæ excitatus est.

Silete à blasphemis, qui estis adhuc carnales. Alioqui futurum est, vt de vobis poena sumatur. Surgere enim dominus dicitur, & quasi à somno euigilare, quando confurgit in vindictam.

Iubila & gaude. Hæc omnia de Christo etiam secundum Hebræos intelliguntur.

Par erit & rationi consonum, vt hæc omnia ad ea vsq; verba è domicilio sanctitatis suæ, ad Messie tempora referantur: præsertim quum dicat, adiungentur deniq; gentes multæ: itidem, conticesce omnis caro. Non enim hæctenus quod viderimus, mihi videre tale quid sub æde instaurata contigit. Quæ reliqua sunt in hac sententia, ad ædem quam iam instauratam diximus, eorum quidem vis & significatio pertinet, utpote de Iehosua & Zorobabele dicta. A diuulgendi vocabulo multitudinis copia, & frequens hominum confluxus designatur. Alioqui quod ad sensum verborum attinet, satis ex se constat. Hæreditate possidebit dominus Iehudam. familiam, inquit, Iudæ, quæ aliàs hæreditario iure domini portio appellatur, tum temporis ita sibi propriam Deus Opt. Max. vendicabit, vt in hæreditatis loco futura sit in terra sancta, id est, vt exilio defuncta, cedat in peculium eiusdem in ea ipsa terra, quæ sanctissimo illius nomini dicata dicitur. Atque hæc quidem sententia respondet ei quod aliàs Deut. 32. dicitur: Quoniam pars domini populus eius, & Iacob funiculus hæreditatis eius. Iudæ verò potissimum meminit, utpote principis in vniuerso regno Israëlítico: tribusque illa Iudæica

daica fuit, quam reducem ab exilio ædes secunda vidit. Quoniam excitatus est è domicilio sanctitatis suæ, quod cælum est. Excitatum porrò eundem parabolicôs dicit, æquè ac virum è somno suo experrectum, quemadmodum & Psalmus septuagesimus octauus ait: Et euigilauit quasi à somno dominus.

Caput 3.

Ostendit autem mihi Iehosua sacerdotem magnum, stantem coram angelo domini, stabátque aduersarius ad dexterã eius, vt ei aduersaretur. Dixit ergo dominus ad aduersarium, Increpet te dominus, ô Satan, increpet, inquam, te dominus, qui elegit Hierusalem. An non iste tanquam torris est ex igne erutus?

Satan stat à dextris, non à sinistris, quia vera erat accusatio, eò quòd & ipse cum cæteris alienigenam accepisset vxorem, vel quòd dextris semper, & virtutibus contraire soleat, vel quòd negligentia culpam fibi contraxerat, dum filios suos alienigenis vxoribus copulatos minimè reprehenderet.

Metaphoricôs Sanaballat, aliôsque ei adiunctos socios describit, qui aduersarios se Israëlitis opponebant, & operi moram adferentes in causa fuerunt, quòd intermitteretur. Chaldaus paraphrastes hæc ita reddidit, & peccatum eius dextera adstabat, vt ei aduersaretur. Dixit ergo dominus. Angelus videlicet, qui domini sui nomine hoc loco insignitur, quemadmodum aliàs idem etiam fit, vbi de Geodeone agitur, & aliis itidem nonnullis locis. Increpet te dominus. Deus hic Opt. Max. intelligitur, qui elegit Hierusalem. extruendam scilicet, & instaurandam, ita vt non iam amplius operi resistendo par esse possis. An non iste tanquam torris est ex igne erutus? eiusmodi tor-

vis instar, quem accensum, flamma subducere vulgus hominum solet, ut ne profusus in ignem abeat. Nec huic multum absimili ratione cum eo quæ iam diximus, agitur: erepto videlicet exilij incendio, quo tandem aliquando urbe Hierosolymitana repetita, dominicam ibi ædem refariat, & sacerdotio in eadem fungatur: quanquam simplicem hoc loco nudamque verborum interpretationem maiores nostri (quos honoris causa nomino) sequuntur: nempe quod fuerit unà cum Sedechia & Achabo, summis illis quidem contumeliis à rege Babylonico per ludibrium exceptis, quibus tamen igne absumptis, superstes hic euasit, ut in ea homilia habetur. *Jonathan in hunc sensum vertit: An non hic est titio ex incendio seruatus? &c.*

Iehosua autem indutus erat vestimentis sordidis: stabatque coram angelo. Et respondens, dixit ad eos qui stabant coram se, dicens: Auferte ab eo vestes sordidas: ad eum verò dixit: En transtuli à te iniquitatem tuam: & indui te vestibus immutatis. Tū dixi: Ponant tiaram mundam super caput eius: & imposuerunt tiaram mundam capiti eius, vestibusque eum induerunt: stabatque angelus domini.

Sordidæ vestes dicuntur, vel ob peccatum illicitum, vel ob peccata aliena, vel ob squallorem captiuitatis.

Ablatio vestium, remissionem culpæ significat, ac si dicat: Curavi te ornandum virtutibus, & variis animi dotibus. Mercedem deinde pollicetur, primò temporalem, ac postea æternam, Si, &c.

Sensum eorum quæ de sordidis vestimentis hoc loco dicuntur, parabolicos ad ipsius filios referunt: qui peregrinas uxores & à suo genere alienas duxerant: quam interpretationem & Jonathan sequutus est: Habebatque Iosua filios, qui uxores duxerant non aptas sacerdotio. Consona est &

est & maiorum nostrorum interpretatio (quorum memoria suus interim hic honos habetor.) Aiunt enim hæc ideò dicta fuisse, quòd quum filij illius alias sibi uxores duxissent, quam quæ sacerdotali ordini congruerent, ipse tamen nequaquam iisdem interdixerit, atque hoc illud esse quod verbis illis exprimitur. Iehosua autem indutus erat vestimentis sordidis. unde enim aliàs Iehosua moris esset sordidè vestiri, quam ex eo, quod filios illegitimis nuptiis, uxoriisque peregrinis copulatos haudquaquam cohibuerit? Id quod ESDRÆ 10. scriptis proditur, Et depræhensi sunt de filiis sacerdotum, qui sibi collocauerant uxores exteras de filiis Iehosua filij Iosedec, & de fratribus eius. Et respondens, dixit. Alloquitur prior ille angelus, quem iam diximus, alios, qui stabant coram se: utpote superior, & qui reliquos ablegandi potestatem haberet. Ministrorum & inserviētium nomine eos expressit Chald. paraphrastes. Auferte ab eo. Separandos eiusdem filios ab exteris uxori- bus innuit. iniquitatē tuam. Sordidæ enim vestes metaphoricās iniquitatem significant. immutatis vestibus: aliarum scilicet loco inductis, & nitidis: quæ parabola ad vitæ puritatem spectat: perinde ac si diceret, ablata semel iniquitate, futurum ilico, ut nitorem in te puritatēque relucentem homines conspiciant. Quin & Jonathan eodem modo, Indui, inquit, te innocētia. Tum dixi. Ego, inquam, Zacharias propheta huiusmodi verbis angelum compellavi. ponant tiaram mundam super caput eius. Quādoquidem sordidæ iam illæ vestes tuo iussu ablatæ sint, & aliæ earundem loco corpori ipsius inductæ, iube amabo, & mitram nitidam eiusdem capiti imponi, qua consecrari possit, ac summi pontificis munia obire, cui de more tiara caput

f iij redi-

redimitur. vestibúsq; eum induerunt. *imò iam dudum, nihil quicquam suggerente Zacharia propheta: vestibúsq; eum induerant: ita enim superiùs dicebatur: & indui te vestibus immutatis. Quale quid Exodi 16. occurrit, ubi ait: Scaturiere vermes, & putruit, putredine tamen iam priùs oborta. Quicquid enim vermes producit, putredine priùs resoluitur, quàm vermes scaturiant. Simili modo & apud Esaiam 64. dicitur: Ecce tu iratus es, & nos peccauimus, & quæ sunt id genus loca alia. stabátque angelus domini. Angelus ille quidẽ à Deo Opt. Max. emissus, non prius se ab ipsius oculis aspectúque subduxisset videbatur (quo ad representationẽ saltem propheticam) quàm tiara munda capiti iam eiusdem summi sacerdotis imposta fuisset.*

Et contestatus est dominus Iehosua, dicẽs: Sic dixit dominus exercituum: Si in viis meis ambulaueris, & si obseruationem meam obseruaueris, tu quoque domum meam iudicabis: & prætereà custodies atria mea, tibi que inter istos stantes transitus dabo.

Testem eum huic rei adhibet, ut Moses Deuter. 4. Cælum, inquit, & terram contra vos in testes voco. Itidem & Iudas Genes. 43. eadem verbi significatione utitur, quum ait: Sanctè obtestatus est nos vir ille. Domum meam iudicabis. Reliqui enim sacerdotes ad eum modum in rebus administrandis se gerere debebant, quem ipse summus nempe sacerdos, iisdem præscriberet. Per istos stantes, angelos intelligit, qui perpetuò perstant, & stabiles sunt: id est, tu quoque eodem in loco cum illis futurus es: id quod ad animum referri debet, ubi è corpore euolauerit.

Audi

Audi quæso Iehosua, sacerdos magne, tu & proximi tui, qui ante te sedent, quoniam viri sunt, qui aliquid portendunt. En enim ego adduco seruum meum, germen. En enim lapis quem posui ante Iehosua, super lapidem vnum, septem sunt oculi. En ego cælo quod in eo cælatum est, ait dominus exercituum, & auferam iniquitatem terræ huius vno die. In die illa, dicit dominus exercituum, quisque proximum suum subter vitem, & subter ficum vocabit.

Digni enim uerò sunt, in quorum conspectu prodigia fiant, & quibus reuelationes aperiantur de aduẽtu Christi: apti & idonei qui eum annuncient.

Germen. Christus idem germen iustitiæ, & lapis angularis dicitur.

Sculpam. Ipsa verbi vis & significatio passionem Christi innuit, cuius manus, pedes & latus, Deo permittente, perfodiebantur.

Omnes homines mutuò sese ad fidem Christi inuitabunt.

Quos hinc proximos vocat, sunt hi quidem reliqui sacerdotes. viri sunt qui aliquid portendunt: nempe eiusmodi qui ita se gerere debent, ut digni videantur, quorum opera res portentosa, & aliorum hominum captum superantes ædi possint. Maiores porò nostri (quorum manibus fausta sint & pacata omnia) diligentius paulò inuestigarunt: ecquid tandem hoc hominum foret, & quales hi viri fuerint, per quos portenta huiusmodi facta sint. Tales enim uerò fuere Hananias, Misael, & Azarias. En ego adduco seruum meum, germen: nempe Zorobabelem. Adducendi autem vocabulo in futuro, etiam de eo utitur, qui iam aduenerat, nimirum ut ostendat, maiorem adhuc eiusdem splendori atque magnificentie cumulum accessurum, fore que ut non aliter reflorescere incipiat eius gloria, atque

atque germen aliquod è terra pullulare soleat, quod paulatim sibi maiores vires in dies acquirit: quemadmodum idem hic propheta in his quæ sequuntur, cap. 6. ait: Ecce vir, cuius nomen germen, sub se germinabit & edificabit templum domini. Eodem pertinet & illud Haggæi, cap. 2. Assumam te, ô Zorobabel: & quæ sequuntur, ita ut à nobis explicata sunt. Sunt qui germen ad principem illum ter magnum Messiam referant, in hunc ferè sensum: Et si magnum quidem sit hoc beneficium, quod in presentiarum vobis impertior, multò tamen adhuc maioris vobis author futurus sum, quo tempore seruum meum germen. i. Messiam adduxero. Jonathan disertis verbis seruum meum Messiam vertit. En enim lapis quem posui. Lapidis nomine perpendiculum significat, quo edificij structura dirigi vulgò solet: aut lapidè illum intelligit, quem priorem aliis in initio operis posituri erant, à Zorobabele, presente Iehosua, ponendum, ut ei respondeat, quod infra ca. 4. dicitur: Et educet lapidem primarium. Super lapidem vnum septem sunt oculi. Singulis nimirum singuli septem oculi. Intelligit autem his verbis excubias plurimas, & præsidia à Deo Opt. Max. aduersariis illiusmodi obiecta iri, quibus in animo fuerat opus illorum interpellare. Suntque iidem illi septem oculi, quorum infra fit mentio. Septenarius verò numerus æstimationis potius, multitudinisque significandæ loco ponitur, quàm ut definitè septem exprimat, æquè ac Leuitici 26. Septem pro ratione peccatorum. Itidem Proverbiorum 24. Septies cadit iustus, & resurgit. & quæ sunt id genus alia. Quanquam septem hoc loco pater idem ac dominus meus (honorandæ mihi memoriæ) disertis verbis pro numero septenario interpretetur, pro Iehosua nimirum, Esdra,

Esdra, Zorobabele & Nehemia, ac tribus prophetis, nempe Haggæo, Zacharia & Malachia. Jonathan vertit, Septem oculi conueniunt illi. En ego cælo quod in eo cælaturum est. Perinde ac si lapis ille tantisper, dum structura impediatur, tantum non vinculis quibusdam irretitus, iam tandem educeretur edificio supponendus. Quadrabit & illa interpretatio, si ad eum modum sensus referatur, quo dicitur Exodi 28. Et sculpes in ea cælaturas, ut solent sigilla cælari. Quumque politi lapidis affectio tum demum omnibus suis numeris absoluta dici soleat: ubi picturæ, flores ac poma sculptoris arte inducta fuerint, idcirco metaphoram huiusmodi adhibuit, quasi huc in modum diceret: Equidem edificium hoc vobis undique perfectum absolutumque reddam. Et auferam. de eo tempore intelligi debet, quo illud sibi Zorobabelem persuasissimum habere iusserant, fore ut suæ potentiæ, dignitatique plurimum accederet: quemadmodum Haggæus cap. 2. ait: Assumam te, ô Zorobabel, &c. Et Zacharias: Ecce ego adduco seruum meum germen. Eodem verò tempore pacatæ res Israëlitarum futura sunt, instaurata iam æde secunda. Vnde & illa subnectuntur: Quisque proximum suum vocabit. Cæterum per id quod iniquitatem terræ appellauit, fortasse simplicem ac literalem (ut vocant) verborum sensum intellexit: aut (si cui magis hoc placet) pœnam atque supplicium iniquitatis nomine immissum exprimere voluit, æquè ac Genesios 15. dicitur: Nondum completa est iniquitas Amorheorum, id est, pœna iniquitatis: quasi è medio prorsus omnem aduersam fortunam tum temporis sublaturum se dicat, & quicquid prætereà molestiam ipsis adferre possit, omnia denique prospera & tranquilla futura vocabi-

tis quisque: *præ magna scilicet rerum omnium bonarum, pacisque copia, qua perfruemini.*

Caput 4.

Reuersus est autem angelus, qui mecum loquebatur, & excitauit me, ut solet quis de somno suo excitari: dixitque ad me: Quid tu vides? Ego autem dixi: Vidi, & en candelabrum totum aureum, in summitate sua habens discum rotundum: septemque lucernæ eius erant ad illud. Septena transfusoria lucernis quæ erant in summitate ipsius. Duæ quoque oleæ iuxta ipsum, alterum à dextra disci, alterum à læua eius.

Prædicatur perfectio & absolutio templi, & illustratio eiusdem.

Angelus loquens in propheta, sensus est à Deo illuminatus.

Candelabrum Christus. Aurum humanitas Christi. Illustratur templum candelabro, illustrat Christus ecclesiam. Septem lucernæ, septem gratiæ spiritus sancti. Duæ oliuæ, lex & euangelium. Mons vel diabolus est, vel Antichristus, qui frustra Deo se opponet.

Quum de aliis hætenus rebus ageretur, quæ per visum representabantur, Sustuli, inquit, oculos meos, quasi ipse sim bimet author videndi fuerit. Cæterum ad illud quod hoc loco contuendum proponitur, ab angelo excitatur. Sensus ita se habet. Ille quidem me excitauit, & ego non aliter eodem excitante experrectus sum, atque vir quispiam somno sopitus excitari solet. Ego autem dixi. Zachariæ hæc verba esse intelliguntur, tametsi scribendi quidem ratio aliam formam, nempe tertiæ personæ præ se ferre videatur. Legitur enim ego autem dixi: Septemque lucernæ eius erant ad illud non aliter ac in eo candelabro, cuius in lege
mentio

mentio sit. Quæ verò medio loco ponitur, Dei significandi causa adhibetur, utpote qui contraria sibi inuicem connectat. Septem autem reuolutiones contraria sibi inuicem intelliguntur. Totidem etiã numero sunt planetæ: à quibus orbis hic vniuersus, contrariis etiã partibus constans, gubernatur, latera itidem sex, & tres in rectum protractæ dimensiones eidem orbi attribuuntur, quibus septimo loco accedit laterum eorundem dominus ac præfectus: atque is punctuli cuiusdam in morem se habet: eodemque modo in reliquis etiam rebus fit, quæcunque corpore constant. Meminit porro libri illius author, qui de creatione inscribitur, sex huiusmodi laterum, quibus hic orbis constat, quasi sex plagarum, quarum in meditullio ades illa ter sancta, rebus aliis omnibus creatis longè præstantior extructa sit. Ad illud, nempe candelabrum. Lenticula enim illis superior erat. Portentum verò eius rei, quam hoc loco visendam proponit, eò spectat, ut certiorè prophetã redderet lucis à Deo Opt. Max. Israelitis deinceps mittendæ, tenebrarum loco, quibus antea obuoluti detinebantur. Septena transfusoria lucernis, ut singulis singula responderent. At verò Rabbi quidam Schlomo (cuius memoriam lubèter hic usurpo) septena singulis fuisse interpretatur. Duæ quoque oleæ. Quin & oleas, inquit, duas vidi supra idem illud candelabrum, aut (quod tantundem est) supra lenticulam.

Tum respondi & dixi ad angelum loquentem mecum, in hanc sententiã: Mi domine, qui isti? respondit angelus loquens mecum, & dixit ad me: Num nosti qui sint isti? & dixi, Non, domine mi. Responditque & dixit ad me, dicens: Hoc negotium domini est ad Zorobabilem, nepe hoc. Nō per exercitum,

citum, neque per vim, sed per spiritum meum, dicit dominus exercituū. Quis tu mons magnæ coram Zorobabele? ad campum planum redigeris: proferet autem lapidem capitis eius, eruntque plausus ac gratulationes ei.

Multiplicem Dei Opt. Max. prouidentia intelligit, cui & huius materialis templi ædificatio magis quam humanis viribus innitur, & alia omnia parent, quantumuis magna ac robusta. Septem oculi curam eximiam & sollicitudinem significant, quam Christus ecclesie regendæ adhibet.

Succlamatio illa & applausus populi prædicitur, quo canebatur, Hosanna filio Dauid, &c.

Quemadmodum in candelabro rem se habuisse animaduertisti ut sua sibi vi constaret, nemine prorsus ibi adhibito; qui vel lucernas componeret, vel oleum iisdem infunderet, ita & ædis huiusce structura sine viribus humanis Dei Opt. Max. potètia absoluetur, ab illius propèsa voluntate tota pèdebit. Idem verò deinceps sigillatim formaque expressiori visendū illi proponit, sub hæc verba. Quis tu mons magnæ? respectu nimirum Sanaballati, & id genus hominum, qui ei se socios in inimicitis exercēdis adiunxerant. Etiam si vel montem, inquit, ingētem magnitudine æquare videaris, ad campum planum redigeris, instar aquoris futurus es præ Zorobabele, nec operis huius impediendi molem sustinere valebis. proferet autem lapidem capitis eius. Quemadmodum 24. noui mēsis, quo die prima operis initia iacta sunt, primarius ab eo lapis positus est, ita & finis ab eodem toti structurae imponetur. eruntque plausus & gratulationes ei. faustis enim acclamationibus, letoque omine excipiebatur Zorobabel; quum primarium illum lapidem ædificio primus supponeret,

ret, totiūsq; populi vota huiusmodi audiebantur: fausta sint & fœlicia omnia huic lapidi. Secūdet eum Deus Opt. Max. Iteratio porrò eiusdē vocis, quā hoc loco habes, emphaticōs adiecta, maiore vim adfert, ut apud Esaiam 57. Ego creo pacem, pacem, inquam, his qui procul sunt.

Factūque est verbum domini ad me, dicens: Manus Zorobabelis fundarunt domum istam, manusque eius eam perficient, & scies quòd dominus exercituum misit me ad vos. Etenim qui parua initia contempserant, gaudebunt: videbuntque perpendiculum in manu Zorobabelis. hi sunt septem oculi domini qui peruagantur totam terram.

Prouidentia Dei Opt. Max. alia visione describitur, quam ecclesie suæ regendæ adhibebit, cuius & si initia parua fuerint, incrementa tamen maxima fuerunt.

Perficient, id est, absoluent, & operi eidem finem imponent, in quem sensum & Esaias eodē verbo utitur cap. 10. Quum dominus, inquit, perfecerit uniuersum opus suum in monte Sion & in Hierusalem. Etenim qui parua initia contempserant. Quum enim primū opus illud ædificiūque aggredierentur, aduersarij ipsorum conatibus moram iniecerunt, fuitque dies ille parum latus, nec ita magno in pretio apud eos habitus in reliquū omne tempus quo opus intermittebatur. Cæterum in præsentiarum ubi Zorobabelem manu sua perpendiculū complectentem videbunt, letitia apud eos omnia perstrepent. Lapis porrò stanneus ille, qui perpendiculum hic dicitur, is est, ad quem ædificij totius structura fabrili manu dirigitur: deestque hoc loco syntactica vocum coherentia, quam Nismachi grammatici appellant, quasi lapidem illum, è stanno confectum

Etum lapidem diceret, perpendiculum enim plerunque vel stanno vel plumbo constat, & lapidis nomine appellatur, æquè ac Deuteronomij 25. ubi ait: Ne sint tibi in sacculo tuo lapis & lapis, id est, diuersæ mensuræ. hi sunt septem oculi. Interpretatur id quod superius dixerat, vni lapidi septem fuisse oculos. Oculi, inquit, hi sunt Dei Opt. Max. qui peruagantur totam terram. Eum latere non possunt Israëlitarum hostes: ipse vindex eorum futurus est, curabitque ne illi amplius in eos potestatem liberam exercere possint.

Respondi autem & dixi ad eum: Quid sibi volunt duæ istæ oleæ, ad dextram candelabri & ad læuam eius? Respōdi secundò & dixi ad eum. Quid sibi volunt duo isti coni olearum, qui sunt ad latus rostrorum aureorum exoneratium à se aurum? Et dixit ad me: An non nosti quid ista sibi velint? & dixi: Non domine mi. Tum dixit: Isti sunt duo filij olei: qui stant iuxta dominatorem vniuersæ terræ.

Vtranque potestatem, & regiam & sacerdotalem, ecclesiæ promouendæ inferuituram ostendit.

Cognitum iam perspectumque habuerat propheta, quorsum spectaret candelabri prædicti representatio, quæ lucis gaudiique portendendi causa monstrabatur. Ac deinde vim omnem atque significationem eiusdem candelabri angelus ei interpretabatur, haud aliunde quidem, quàm à seipso nati: nimirum ut ex eo intelligeret, nequaquam in armis aut humanis viribus spem esse ponendam. Percontatur deinceps propheta, ecquid sibi velint olea illa duæ, & totidem oleis adiunctæ spicæ, ac binæ præterea auro constantes ampullæ, quas & si superiori viso nequaquam expref-
sis

sis verbis recensuerit, ex interrogatione tamen perspectas ab eo fuisse colligere licebit. Ad hæc autem duo interrogata, paucis & quasi sub inuolucro respondet angelus, aitque, Isti sunt duo filij olei: neque verò propheta clam erat, quid huiusmodi responso sibi voluerit. Quid sibi volunt duo isti coni olearum? Prominebant ex oleis illis ramunculi duo oleagini, qui medio duarum fistularum loco (materiam auri præferentium) deducebantur, iidemque illis continuè adhærebant. lateris hîc nomine medium significatur. Ut autem rem omnem intelligas, ita accipito. Medio inter fistulas loco extendebantur olea duæ: è fistulis oleum in lenticulam destillabat, è lenticula vicissim in infusoriam, ex infusoriis in lucernas ipsas manabat. Ramunculos autem illos conorum siue spicarum nomine, apta & apposita similitudine expressit: quippe qui non aliter baccis oleaginis scaterent, ac spicæ frumenti granulis onerari soleant. Quæ rostra hoc loco dicuntur (Hebraicè Zanteroth) vasa ea quidem sunt, fistulis & ampullis similia. Jonathan fistulas auro rostratas vertit. Et Onkelus ea quæ Exodi 16. in hanc sententiâ dicuntur, Instar placentæ mellitæ, pro lagano melle condito interpretatur. Exonerantia à se aurum, oleum scilicet, auri puritatem nitoremque referens. Quo modo & Babylon calix aureus in manu domini, Hierem. 51. dicitur, vini puri & meri loco. Isti sunt filij olei. Idcirco eos, nempe Iehosua & Zorobabelem, oleas, & filios olei appellauit, quia oleo illo egregio & insigni (quod unctionis propriè dicitur) inuncti fuerint, hic in regem, ille ut sacerdotij munere fungeretur. Qui stant iuxta dominatorem vniuersæ terræ, præsto suisque locis dispositi ad obeundam illius voluntatem. Jonathan huiusmodi

*i*usmodi verbis ista reddidit: Sunt hi duo magnatum filij, qui domino uniuersi orbis assistunt. Nec adhuc tamen dilucidè satis explicatum est, quid sibi velint olea illa duæ, aut cuiusnam rei significandæ causa parabolicas adhibitus sit binarius ille ramulorum & fistularum numerus. Oleas ergo illas duas metaphoricè Zorobabelem & Iehosnam intelligi voluit, operum ipsorum nomine, quorum iidem illi primi authores fuerunt in extruenda æde dominica. Ramulis verò ac spicis, qui ex prædictis emanabant, Nehemiam atq; Esdram, tempore illis quidem posteriores, figuratè expressit. Quorum quidem quatuor hominũ opera factum est, vt lux tandem Israëlitis, aliæque bona restituta fuerint.

Caput 5.

Conuersus autem sustuli oculos meos: vidique, & ecce volumen volans, dixitque ad me, Quid vides tu? respondi, Volumen volans ego video, cuius longitudo habet cubitos viginti, latitudo autem eius cubitos decem. Et dixit ad me, Hęc est execratio, quæ exit super faciẽ totius terræ. Quia omnis qui furatur, ab eo quemadmodum ipsum est, absoluitur: & quisquis peierat, ab eo quemadmodum ipsum est, absoluitur. Eieci autem ipsam, dicit dominus exercituum, vt veniat ad domum furis, & ad domum eius, qui per nomen meum mendaciter iurat; commorabiturq; in domo eius: & conficiet eam, cum ligna eius, tum lapides eius.

A lætis atque fœlicibus, ad tristiora commemoranda progreditur, vt quicquid ex bonorum reuelatione arrogantia creuerat, ex tristium comminatione decrescat.

Intelligit

Intelligit mundum esse plenum omnibus vitiis, cum in homines, tum in Deum.

Maledictio est sententia lata contra habitatores terræ flagitiosos.

Sensus est: In utroque latere voluminis scriptæ erant hæc duæ sententiæ.

Duplex transmigratio describitur: prior decem tribuum, ad Assyrios: posterior duarum, ad Babylonios.

Prophético quodam spiritu volumen quodpiam cernebat, quod in aëre volatile ferebatur: quemadmodum & Ionathan libellum volantem interpretatus est. Tempus autem huiusce prophetiæ, ad quod propriè referri debeat, quæ iam visenda proponitur, haudquaquam disertis verbis exprimitur: quanquam verisimile fuerit, ad eandem illam ætatem pertinere, cuius erat propheta: præsertim quum è libello Esdræ constet multis flagitiis obnoxios fuisse illius ætatis homines. Execrationis porrò eiusmodi, qualis hęc mentio fit, emittendæ causam præbuere furtum, & mentiendi animo temerè susceptum iuramentum. Quauis enim uerò quo ad sceleris atrocitatem, nequaquam hæc duo inter se paria sint, nec furtum temerario iuramento æquari debeat, præstò tamen in foribus ilico adest, & ex eo oritur temerè iurandi consuetudo. Cuius longitudo habet cubitos viginti, latitudo autem eius cubitos decem. Quod ad longitudinis latitudinisque dimensiones attinet, quæ oculis ipsius representabantur, interpretes nonnulli in eum sensum accipiunt, quasi ex ipso templi vestibulo volumen illud produisse viderit, cuius ad viginti cubitos longitudo, latitudo verò ad decem patebat, in eo nempe opere, quod Salomon extruendum curauit. Licet verò tum temporis idem illud vastatum prorsus atque dirutum iaceret, inde tamen seruata quæ prius inerat, longitudinis latitudinisq;

h ana-

analogia, volumen egredi videbatur. Atque hoc illud est, quod ait exiisse eam execrationem, ac deinde, Eieci, inquit, ipsam super faciē totius terræ, nimirum Israëliticæ: cuius loco Ionathan vertit: Hæc est macula quæ exitura est. Sensus porro huiusce libelli omnino cum eo volumine cōuenit, quod Ezechiel tum à fronte, tum à tergo scriptum aliquādo vidit. Nam & hic utrinq; literas exaratas habet: ab altera quidem parte mulctam illam inscriptam, quæ furem quemcunque, quouis nomine furti reum manet: ab altera verò peierantis pœnam expressam. Similitudinis autem nota, quam hic Hebræi sibi propriam habēt, quemadmodum ipsum est, eodem modo accipi debet, quo & illa quæ Genesew 44. legitur: Tu sicut Pharaon, & Pharaon sicut tu. Itidem & 1. Reg. 22. Ego sicut tu, & tu sicut ego. Sententia ita se habet, utrinque scilicet volumini hinc inde inscriptam fuisse diram illam execrationem, tam hac, quàm illac, & è contrā. Absoluendi vocabulo (quod Hebraicè Nickah dicitur, & formā passiuam habet) succisum & perditum iri intelligit: quemadmodum & Hieremias eodem verbo in eadem significatione usus est cap. 30. verū tamen succidendo non succidam te. Quāuis enim hæcenus vindictam bene longo tempore illis procrastinarim: deinceps tamen opportuno iam tempore pœnam se dignam reportabunt: eaque de causa volumen illud in medium prodierat. Huic verò prophætæ libellus ille quidem conspiciuus apparet: non intellectis tamen quæ intus scripta latebant, (quod in Ezechiele factum est) donec ab angelo eorundem certior factus fuisset. Cœpit enim tum temporis imminui paulatim & aboleri prophætici muneris vis & energia: atque ex eo factum est, ut abstrusiores,

magisq;

magisq; reconditos sensus habeant Zachariæ vaticinia: aiuntque vnà cum Haggæo, Zacharia & Malachia propheticum munus extinctum fuisse. Eieci ipsam, nempe execrationem: quam non alio nomine in publicum prodire volui, quàm ut pœnas de furibus, periuriisque obnoxiiis hominibus sumerem: nec ultioni diutius superfederem. Comorabitur in domo eius. Hærebit, inquit, eadem execratio in ipsis ædium penetralibus, nec inde prius emigrabit, quàm dominum, quàm ligna, quàm parietes ædium illius absumpserit.

Egressus est autem angelus, qui loquebatur mecum, dixitque ad me: Attolle nunc oculos tuos, & vide quid sit illud quod egreditur. Tū dixi, Quid est? dixitque, Ephæ est quod egreditur. & addidit, Hoc oculus eorum in vniuersa terra. Et en massa plumbea ferebatur, & hæc mulier vna fedēs in medio ipsius Ephæ, & ait, Hęc est impietas, & abiecit eam in Epham. deinde abiecit massam plumbeam super os ipsius.

Peccata talento plumbi assimilantur, utpote quæ grauias deorsum tendant: & peccantem vnà secum in ima pertrahant: vel grauitas plumbea diuturnitatem captiuitatis futuræ significat.

Verisimile est angelum, monstrato iam libello volatili, paulisper se ab aspectu prophætæ subduxisse: ac deinde Ephæ, cuius hic meminit, visum ei conspiciendum exhibuisse. Quod egreditur è templo dominico: æquè ac in superiori factum fuerat: aut è terra Israëlitica. Chaldaus paraphrastes ita vertit, Quinam isti sunt, qui exulant? Ephæ est quod egreditur. Cōditionem decem quidē tribuum, quæ iam antea in exilium abducta fuerant, ob oculos illi

b ij intu-

intuendam proponit: utpote quæ profundo captiuitatis barathro absorpta, non itidem ut Iuda ac Benjamin, egrediendi potestatem nactæ sint. Ostendit porro Epham, quod est mensuræ quoddam genus: & ex eo intelligi voluit, par pari (quod aiunt) & talionem ipsis à Deo Opt. Max. relatum. Quemadmodum enim per eos stetit, quod diu sceleribus vitiiisque perpetrâdis multum temporis absumpserint, iam inde ab eo usque tempore, quo primum in regno schisma obtigit, donec in exilium tandem abducti erant, nullo prorsus inuento rege, qui ad probitatem ipsos alliceret, sed singulis flagitiosam viuendi rationem consecrantibus, quæadmodum, inquam, diuturna fuerat hominum illorum improbitas, ita & exilium diuturnum futurum est. Atque hoc illud est, quod vulgò dici solet, par pari relatu: eodémque mensuræ genere inter remetiendum quemque usum fuisse, quo alius erga eum prior usus fuerat. Quocirca & prophætæ visenda proponitur Epham, quæ mensuram quandam significat. Et addidit, Hoc oculus eorum in vniuersa terra. Pergit adhuc in interpretatione sua angelus: aitque prophætæ: Quam tu hîc Epham vides, est illa quidê iudicij loco adhibita, ut ostendat haudquaquam latere eorundem opera, sed esse qui fixo lumine ea quæ ab illis geruntur, intueatur, idémque etiam vniuersum orbem perlustrat. Cui quidem sententiæ & superiora illa capite 4. conueniunt, ubi aiebat, Oculi domini peruagantur totam terram: per oculum eorum hoc loco, lumen in eos defixum intelligit, nempe Dei Opt. Max. Et en massa plumbea ferebatur: medio scilicet eiusdem Ephæ loco. Eadem quum ex plumbo tota cõstaret, exilij grauitate augendam innuit, futurumque ut in imum seruitutis barathrum quàm altis-

simè

simè detruderentur. Mulier vna sedes in medio ipsius Ephæ. ecquid hoc fœminæ aliud est, quàm decem tribus? utpote quæ vni imperio parebant, eodémque malè viuendi tramite utebantur: unde & fœminam vnam eos appellauit, & eadem sedebat in medio ipsius Ephæ, quasi dignis modis accepta: ut verè illud dici possit, par pari relatum. hæc est impietas. Interpretatur angelus prophætæ, fœminæ illius nomine, scelera huiusmodi designari, quæ perpetrabantur apud Israëlitas: tribus nempe illas decem, quæ vitulos sibi conflauerant, & idololatriæ cultum primum instituerant. Et abiicit eam in Epham. idcirco nimirum ut mensura mensuræ responderet, in medium ipsius Ephæ Deo Opt. Max. impellente abiecta est. deinde abiicit massam plumbeam super os ipsius, ut quàm altissimè eandem in exilij seruitutem ad multorum annorum spatia detruderet.

Quumque sustuliffem oculos meos, vidi, & ecce duæ mulieres prodibant, ventusque erat in alis earum, erantque eis alæ, quemadmodum sunt alæ ciconiarum, quæ Epham in altum inter cælum & terram sustulerunt. Dixi ergo ad angelum mecum loquentem, Quo ferunt istæ Epham? dixitque ad me, Ut extruant ei domum in terra Sennaar: vbi præparabitur ei, & collocabitur ibi super basi sua.

In alis earundem spiritus, potestas est diaboli, cui propter grauissima peccata, latèque potentia (in morem ciconiæ aut milui alarum) traditæ sunt in captiuitatem abducendæ.

Oculus eorum, non quo vident, sed quo videntur à Deo eorum hominum peccata: passiuè, non actiuè sumitur pronomen.

Quemadmodum superius fœminæ vnius nomine decem tribus expressas indicauimus, ita & duas in præsentibus

b iij tiarum

tiarum Iudam & Benjamin Babylonem abductas interpretabimur. & quanuis eo quidem tempore quo visendum hoc illi proponebatur, ab exilio iam dudum reduces predictæ duæ illæ tribus fuissent, visum tamen hoc illi aliorum causa representatur, qui nondum relicta Babylone negligentius se in repetenda Hierosolyma gerebant: idq; adeo post cœptam iam templi dominici instauracionem: Vidi, inquit, duas istas fœminas in exilium migrantes. ventûsq; erat in alis earum. quasi citò quidem & adhibita festinatione Babylonem abductas diceret. Erantque eis alæ, quemadmodum sunt alæ ciconiarum: id est, oblongæ, latæq; quales habet ciconiæ. quæ sustulerunt Epham in altum. Idcirco sublimem eandem alis suis gestabant, ut ex eo certiores ipsos redderent, non immeritò exilium illud à Deo Opt. Max. immissum fuisse, sed æquissimam mensuram mensuræ redditam, ob admissa scelera morumq; improbitatem. Quod porro loci qui est inter cœlum & terram meminerit, id ad volatum pertinet. Constat enim volantem medio inter terram cœlumque loco sub firmamento ferri: nempe ut ex eo ostendat, longè aliam esse istarum, ac prioris illius fœminæ conditionem: quippe cui massam plumbæ in os iniecerat, quo grauiori mole inter exiliū obrueretur. Cæterum quod ad istas iam attinet, nihil hîc exprimit, quod ad terram usque eas præcipites agat, sed in aère potius pensiles describit: usque dum elapsis septuaginta annis, opportunum redeūdi tempus adueniret. Quod itidem Iudam ac Benjamin sub duarum fœminarum specie, reliquas autem decem sub vnius effigie representatas viderit, id eò pertinet, quia peculiaris quædam & à reliquis omnibus fœiuncta fuerit Iudaïca familia, regni quidem nomine.

Cui

Cui Beniamitica tribus coniunctius multò quàm cæteræ, adhærebat, quum agros tantum non eosdem, ac communem hereditatem haberent, unde & exilium commune utriq; familiæ fuerat, ac proinde duarum fœminarum meminit. quanquam ingeniosus quidam vir & magnæ auctoritatis Rabbi Mosès Maimonites (cuius memoriam faustum fœlixque sit hoc loco fecisse) fœminas hasce duas pro angelis interpretetur: quos ille iam æquè muliebri specie expressos cernit, atque equina prius similitudine representatos viderat: eadem nempe de causa, quam iam supra diximus, eo q; eadem illa ætate flaccescere cœperit & magna ex parte imminui prophetici muneris vis & energia. Quò ferunt istæ Epham? Nihil huiusmodi, quum de superiori illo viso ageretur, interrogauit, utpote quod magna festinatione abreptum viderit. Quod porro hoc loci Epham illam ab ipsismet fœminis sublatam fuisse dicat, id eò pertinet, ut eadem in causa fuisse intelligantur, q; Deus Opt. Max. æquissima lance facta ipsis sua rependerit, tantundem ac si dixisset eas sibimet exilium illud accersuisse. Ut extruant ei domum in terra Sennaar. Huc & illud pertinet quod Hier. 29. dicitur, nempe ideò misisse ad eas prophetam, ut significaret diuturnam fore ipsarum captiuitatē: *Ædificate, inquit, domos, & inhabitate. vbi præparabitur ei & collocabitur: habitationi scilicet eorundem locus ille predictus accommodabitur: id est, ædes ibi firmas & domicilia sibi extruent, ac fixis eodem in loco sedibus immorabuntur. Super basi sua. Quasi apparatus illum in extruendis ædibus, vitibusque serendis, pigritiem quandam huiusmodi hominibus incussisse dicat, qui post Esdra discessū, Babylone adhuc superstites, nullo omnino*

patriæ

patriæ repetendæ desiderio tenebantur, ne tum quidem, quum ædis sacræ instaurationi manus iam admotæ fuerāt.

Caput 6.

Conuersus sustuli oculos meos, & vidi, & ecce quatuor quadrigæ exhibant, inter duos montes, qui montes ærei erant. In quadriga prima erant equi rufi. In secunda quadriga equi nigri. In tertia quadriga equi albi: & in quarta quadriga equi maculis variegati, fortes. Respondi autem & dixi ad angelum qui mecum loquebatur, Qui sunt isti, mi domine?

Quatuor imperiorum destructio prædicitur, quorum vnū iam dudum euersum fuerat.

Montes ænei prouidentiam diuinam innuunt, & ordinem, qui non fallit, aut robur ac potentiam eorum imperiorum.

Quod semel atque iterum in superioribus de quatuor monarchiis intuendum illi propositum fuerat, idem etiam hoc loco tertia iam vice, sed forma, quam antea, paulò aperiore per visum eidem representatur. Quadrigarum, & quatuor equorum nomine, imperia illa exprimit: ut potentiam cuiusque ac robur demonstret, quod singulis interim dum per orbem summa rerum potirentur, opportuno suo tempore inerat: & à singulis malè accepti sunt Israëlita. Eòdem spectat & illud, quod inter duos montes eandem quadrigas exeuntes viderit, fortitudinis exprimendæ causa, qua vel cum montibus conferri possint. Montes porrò ærei erant: quæ materia ferrum incidendi vim habet, acier vulgò appellata. Atque huic quidem similis in sacrosancto volumine locus occurrit, Hieremiæ 6. Incedunt, inquit, ad unum omnes fraudulenter, ut æs & ferrum: cuius

ius interpretatio ita habet, ut quum lapidem incidendi expoliendique vim atque potetiam habeat, lapide fortior intelligatur. Ad augendam ergo potentiam earundem, ac fortitudinem, montes hi ærei propheta per visum obiiciebantur. Quin & nominis ipsius ambiguitas, & varia interpretatio quam Hebraica dictio parit, in causa etiam fuit, quod eiusdem meminerit. Etenim Nahasch Genes. 30. tentandi siue explorandi significationem habet: ubi Laban tentando, inquit, expertus sum Deum mihi tua causa benedixisse: ut montes illi tentatorij proprie vocari possint: ad quos Israëlita adhibita quatuor regnorum opera tentati exploratique fuerint. In prima erant equi rufi, Babylonici imperij significandi loco positi: quemadmodum superius à nobis explicatum est. In secunda equi nigri: iidem nempe cum illis, quos antea varios appellauit. Medorum quidem atque Persarum regni iudices, varij siue nigri dicuntur, quia ex aliis atque aliis populis, duarum scilicet nationum, imperium illud quantum idem ac vnum constaret. Sunt qui ideò nigra effigie conspectos interpretentur, quia fuligine quadam & nigrore, regnantibus illis Israelitarum ora obducta fuerint, ea nempe ætate, qua floruit Haman. Alij colores istos ad consuetudinem illam referunt, qua vestes hoc aut illo colore imbuere solebant: ita ut his quidem variis, illis autem niger in usu fuerit. In tertia quadriga equi albi. Græcorum imperij typum his exprimit. unde verò id factum sit, quod albis eos assimilauerit, equidem haud scio. Author est Rabbi Sehadiah (cuius hinc mentionem lubens facio) Alexandrum Macedonem, qui primus in Græcia regnavit, philosophiæ studiis imbutum fuisse: atque ex eo factum, ut quum philosophiæ plurimum candoris ac

Iudaicā calū-
niā hęc inter-
pretatio sapit

integritatis insit, regnum illud alboris speciem præ se tulisse dixerit. In quarta equi maculis variegati, fortes. Binos hęc colores videt. Quos maculis hoc loco variegatos Latinè reddidimus, Hebraicè à grādine deducto nomine, grandinosi appellari possunt. Color enim est albis quibusdam notulis & punctis interspersus, in morem grandinis, quæ in medio aliquo alio colore relucent. Sed unde id tandem, quod huiusmodi colore Romanum imperium visendum exhibeat? ex eo nimirum, quia plurimum pollere lege Moisaica, eidemque mordicus se inherere arbitrentur, utpote quæ nitore & puritate sua ad grandinis alborem quàm proximè accedat. Eandem illi tamen variis multisque persuasionibus immiscet, haud aliter ac in grandine fieri solet, nigro aut alio quopiam colore admixto. fortium loco paraphrasis Chaldaica cineritios vertit, id est, ad cineris colorem nonnihil vergentes. Huius porrò quadrigæ typo Romanum imperium exprimitur, quod Græciæ monarchiam excussit: sibi que principem in orbe locum hodie vendicat. Binos autem illi colores inesse vidit, eò quod aliud unà secum coniunctum imperium in orbe habeat, nempe Ismaëliticum: id quod antea sub regno Nabugodonosori predictum fuerat, æquè ac Daniel interpretatus est cap. 2. Regnum erit illud partitum, &c. Qui sunt isti, mi domine? Quandoquidem duo iam dudum alia, quæ ad hoc idem institutum pertineant, visa illi representata sunt, & ex eò quod secundo loco proponebatur, nempe ex cornibus illis quatuor, maior deinde quàm ex primo notitia oborta est, post interpretationem angeli: idem etiam in presentiarum de quadrigis hisce quatuor suspicatus, quum ideo iteratò monstratas illas intelligeret, ut noui quidpiam porterent,

derent, angelum interrogat, Qui sunt isti, domine mi? perinde ac si diceret, Cur hi denuo mihi occurrant? præsertim quum non ita pridem illiusmodi visa mihi proposita fuerint, quæ ad quatuor monarchias spectent. Quòd si res ita se habeat, quid hi sibi volunt? quorsum istos video?

Respondens angelus dixit ad me: Iste sunt quatuor venti cœli, egredientes de loco vbi steterunt eorum dominatore totius terræ. Ea in qua sunt equi nigri, egrediuntur ad terram aquilonarem. Albi verò eos insequuntur. Maculosi verò exeunt ad terram australem: porrò fortes egrediuntur & contendunt perambulare terram. dixitque: Ite & perambulate terram. Et perambulauerunt terram. loquutusque ad me dixit: En isti qui egressi sunt ad terram aquilonarem tranquillauerunt spiritum meum in terra aquilonari.

Quadriga prima, imperium est Chaldæorum: secūda, Persarum atque Medorum: tertia, Græcorum: quarta, Romanorum. Tropologicis quatuor quadrigæ, quatuor euāgelia: & equi, apostoli, & alij verbi diuini dispensatores (quorum opera vbique iacta sunt fidei fundamenta, præsertim in aquilonari orbis parte) spiritum Dei tranquillauerunt, vbi diaboli regna durissima apostolica prædicatione subuersa sunt.

Plagæ orbis iuxta situm vrbs Hierosolymitanæ ac tēpli in scripturis sacris appellantur.

Petiuerunt à domino Deo, ut intelligi possit omnium imperiorum potentia ab eo authore & data & gubernata fuisse. Nam eorum opera Deus animaduertit in homines flagitiosos, qui Iudæos veros nominis sui cultores malè exceperunt.

Venti quatuor hoc loco ita accipi debent, ac si ad ventos quatuor, præposita particula obliqui casus, dixisset. qualis & illa phrasis loquendi est, quæ Paralip. 21. occurrit: Et venit Hierosolyma, pro, Hierosolymam. Itidem 2. Reg. 4. Filius Saulis in recto pro obliquo ponitur. Sententia ita se
i ij habet:

habet: Ad quatuor cæli plagas egressæ sunt quadrigæ itidem quatuor: id est, ut singulæ singulis imperiis dominandi vim atque potestatem, suo cuique opportuno tempore per loca itidem quatuor impertirent: nempe per uniuersum orbem, qui partibus quatuor constat. Egredientes de loco ubi steterunt coram dominatore totius terræ. Iussu nimirum & imperio Dei Opt. Max. qui easdem eo nomine ablegarat: quemadmodum & Iobi 2. dicitur: Venerunt filij Dei ut starent coram domino. In qua sunt equi nigri. Ruforum hic mentio nulla fit, elapso iam dudum & acciso Babylonici imperij statu. Medorum verò atque Persarum regni initium, Septentrionem versus primò cursum instituit, nempe Babylonem, ut funditus eam deleteret: ac tum postea in alia omnia terræ loca imperium sibi vendicauit. Albi verò, qui Græcorum monarchiam significat, eos insequuntur, ceu viribus atque imperij robore præstantes. Etenim Alexander ille Macedo, Græciæ Monarcha primus, perempto Babylone Dario, totius orbis imperium in se suosq; successores transtulit. Maculosi exeunt ad terram australem. Ad eam videlicet, quæ meridiem versus sita est. Nam Roma propius ad Septentrionem vergit. Iulius verò Cæsar, Romanus ille imperator Græciam bello adorsus est: & contra Ægyptum (quæ plaga meridionalis est) prima arma mouit: ubi passim Græci tum temporis imperium obtinebant. Idemque Iulius Cæsar superior illis bello euasit, ac regnum deinde à Græcis ad Romanos transtulit: porro fortes ad Ismaëlitas exprimendos adhibentur: quippe qui suis ipsorum viribus freti, regnum sibi vndequaque, & quocunque tandem loco corradant, ac proinde nulla eis certa plaga tribuitur. In quem eundem sensum & illa

& illa postea dicuntur, contēdunt perambulare terram. Dixitque, perinde ac si disertis verbis liberum illis faceret huc atque illuc euagandi potestatem, multasque regiones in suam potestatem redigendi. Clamauit ad me: id est, sublata voce me compellauit, aitque. En isti qui egressi sunt ad terram aquilonarem, tranquillarunt spiritum meum in terra aquilonari. Nempe nigri isti, qui eo nomine egressi sunt, ut Babylonem euersum perditumq; irent, nã illi rem mihi perquam gratam ac cordi fecerunt, interim dum eandem euersam perditamque dederunt. Tranquillarunt spiritum meum. Indignationem illam omnem sedarunt, quam hostes Israëlitarum mihi mouerant, immodica sua erga illos sæuendi atrocitate, malisq; supra modum exaggerandis: quemadmodum ipse superius ait cap. 1. Quum ego leuiter succēferem, ipsi ad malum auxiliati sunt, &c.

Factumque est ad me verbum domini dicens, Accipe ex captiuis, nempe de Heldaï & de Tobia atque à Iedaïa. & venies in die illa, ingredierisque domum Iosia filij Zephonia, qui venerunt è Babylone. Et capies argentum & aurum, faciesq; coronas, & impones capiti Iehosue filij Iosedec sacerdotis magni, loquerisque ad eum in hanc formam: Sic dixit dominus exercituum dicens: Ecce vir cuius nomen germen. Sub se germinabit & ædificabit templum domini, ipseque feret magnificentiam. fedebit & dominabitur in solio suo, eritque sacerdos in solio suo, cōsiliūque pacis erit inter vtrosque. Coronæ autem erunt in templo domini ad monumentum ipsi Helem, Tobia & Iedaïa, & Hen filio

filio Zephoniae. Remoti quoque venient & extruent in aede domini. Et cognoscetis quod dominus exercituum misit me ad vos, idque erit si diligenter vocem domini Dei vestri audieritis.

Corona significat Christi aduentum, qui idem sacerdos & rex futurus erat. Germen etiam appellatur, quoniam humana natura assumpta, proficiebat aetate, sapientia, &c.

Iudiciaria potestas innuitur, quam pater dedit filio.

Remoti sunt gentiles, qui longe olim erant a Deo propter peccata sua, sed iidem postea audient, iam non estis hospites & aduenae, sed ciues sanctorum, & domestici Dei, &c. Ephes. 2.

Captiuorum nomine eos intelligit, qui nuper a captiuitate reduces facti fuerant: nempe Heldai, Tobiam, Iedaiam & Iosiam: qui argenti aurique bonam vim ad instaurandam aedem dominicam suapte sponte & animo vere liberali aduexerant. Cuius quidem rei notitia diuino afflatu ad prophetam delata praecipitur eidem, ut acceptam illam pecuniam coronis faciendis insumeret. Et venies in die illa, quum te eò loci receperis. Neque enim hoc sibi verba illa voluerunt, ut accepto statim vaticinio, ilico eodem ipso die se illuc conferret. Ingredierisque domum Iosiae, ubi & alij aderant. Rediisse enim praedictos omnes una cum Iosia Babylone, verbis illis testatur, quibus ait: Qui venerunt a Babylone. Et capies argentum illud atque aurum, quod animo vere liberali ac sponte cum initis votis una secum asportarunt. faciesque coronas, binas quidem ex ea materia facies: quarum alteram Iehosua capiti impones, ut in summum sacerdotem subrogatus abs te intelligatur: eritque ea tiara illius munda loco, qua caput eiusdem in ea quam iam diximus, prophetia obuoluebatur. Quod ad alteram attinet, nequaquam verbis opus fuit, ut eiusdem usus expli-

explicaretur. Liquidè enim satis constabat eam Zorobabelis capiti debere imponi: quippe qui regis loco futurus erat, quum rex interim nemo sit, qui corona & diademate non insigniatur. Fieri enim uerò potuit, ut nòdum imposta corona, ducem duntaxat eum appellarint, aequè ac Haggai 1. dux Iehudae appellatur: postea autem quum iam caput corona redimitum haberet, regem eundem nominarint. Quae sententia tametsi disertis verbis nequaquam scripta inueniatur, coniectura tamen probabili inniti videtur, ut ita se rem habuisse dicamus. Ecce vir, cuius nomen germen: perinde ac si dicat: Eccum tibi hominem, principem futurum in Israèl: nempe Zorobabelem. Idcirco uerò germen appellatur, quia maiora in dies ipsius dignitati incrementa sensim accessura erant, haud aliter ac germiui cuiuspiam terrestri accidere vulgò solet, quod paulatim augetur, donec in immensam molem excreuerit. Quemadmodum & Haggaeus de eodem vaticinatus est cap. 2. In die illa, dicit dominus exercituum, assumam te o Zorobabel: & quae sequuntur. sub te germinabit, id est, in loco suo: quasi diceret, ex eodem illo loco, quae iam occupat, urbis nempe Hierosolymitanae, gloriam eum decusque reportaturum. Et aedificabit templum domini. Iteratò idem narrat ad maiorem emphasim. Ipseque feret magnificentiam. gloria ac decus totius regni penes eundem erit. & sedebit & dominabitur in folio suo, more planè regio, qui throno sublimis insidens longè lateque terris imperat. Erítque sacerdos in folio suo. Al Hebraica praepositio hoc loco pro ante accipi debet, ut hic sit sensus, praeturum eius folio summum sacerdotem. quemadmodum & eo loci sumitur eadem praepositio, ubi mentio fit eius qui se sistit ante dominatorem

rem uniuersa terra. Idem 1. Reg. 2. significatur illis uerbis: Incedetque ante Christum meum cunctis diebus. Sacerdoti enim ad regem accessus patebat, admonendi consiliiue suggerendi causa: nec alias unquam sacerdoti rex praibat, nisi quum de oraculo diuino consulendo ageretur: prout illis uerbis expressum habetur, Nu. 27. Et stabit ante Eleazarum sacerdotem, qui interrogabit pro ipso secundum ritum *Vrim* coram domino. Consiliumque pacis erit inter utrosque. Nulla erit inter eos factio, nulla aemulatio huic erga illum: optimè utriusque inter se mutuò conueniet in rebus administrandis: aequè ac si unus aliquis uterque foret. Coronæ autem erunt in templo domini. Singula nimirum monimenti loco futurae sunt, & ueluti *מנחת* (ut in lege dicitur, Exo. 28.) coram domino: ac si spontinam illam & uerè liberalem animi munificentiam Deo gratam iri, & faustò illis cessuram, tam hinc quàm alibi, praesentis uitæ curriculo defunctis dicat. Nonnulli interpretes monimenti nomen ad famam quãdam & recordationem nominis referunt, in qua futuri sint apud posteros: eo quod nomina eorundem inscripta atque literis exarata coronæ illa habuerint. Ipsi Helem. hic idem ille est, qui prius Heldaï appellabatur: utrunque enim nomen ei competeat. Et Hen, cui antea Iosias nomen fuerat. Remoti uenient. Gentes è longinquo confluent ad hanc adem extruendam: id est, suapte sponte munera impertientur, eiusdem structurae usui futura. Id quod Herodis fortasse temporibus accidit, quum opus illud splendidum atque augustum in aede sacra moliebatur. Alij ad Israëlitas referunt, in longinquas orbis partes, & procul remotas exilio disiectos. Idque erit, si diligenter uocem domini Dei ue-

stri

stri audieritis. Quaecunque hactenus à me dicta sunt, ut uos maotos esse animi iuberem, & bonam spem concipere, na illa quidem omnia euenient, sed hac lege tamen, si morigeros uos atq; dicto audientes domino Deo uestro praebueritis.

Caput 7.

Factumque est quarto anno Darij regis, factum, inquam, est uerbum domini ad Zachariam, quarto die mensis noni. is est Cisleu. Etenim (populus) miserat in domum Dei Saræzer & Regemmelec & viros eius, ut precarentur faciem domini, dicerentq; sacerdotibus, qui erant in aede domini exercituum, atque ad prophetas huiusmodi mandatis. Num flebo in mense quinto? num religiosè abstinabo, quemadmodum iam aliquot annis feci?

Mense quinto combustum fuerat templum, combusta tota Hierusalem, & muri diruti. Septimo uerò mense Godolias interfectus fuit ab Ismaële, & populus partim occisus, partim abductus Babylonè: & ob id institutum fuit ieiunium praedictis duobus mensibus, quod obseruabatur toto captiuitatis tempore.

Nulla hinc omnino mentio fit in Hebræo, ecquis ille tandem fuerit, à quo legatio huiusmodi emissa sit. Nonnulli Bethel uiri nomen interpretantur, quasi ille nuncios istos Serazarum, Regemmelec, eiusq; socios ab exilij loco Hierosolymã emiserit. Caterum consultissimū erit hoc loco Bethel pro simplici ac genuina uocis significatione interpretari, aequè ac Ionathã uertit: Miserat enim populus ad Bethel. Authores porro huiusce legationis exules & captiui fuerunt. Numero autem singulari collectiue utitur quum ait: Etenim miserat. Iridem & postea: Num flebo sicut feci? Legatorum illa nomina sunt Serazar, Regemmelec,

k & qui

Et qui cum eo erant. Regemmelec proprium viri cuiusdam nomen fuit, & is comites sibi nonnullos ascuerat, quos hinc viros ipsius appellat. Hi ergo Hierosolymam venerunt, ut precarentur faciem domini, & exules eorundem legatorum opera, consulendi atque sacerdotes ac prophetas interrogandi causa utebantur, in hanc nempe sententiam, Num flebo? Atque ad prophetas. Prophetarum nomine, Haggæum, Zachariam & Malachiam intelligit: quos scribas tamen Chaldaeus paraphraſtes vertit. Num flebo? Siquidem aduersarij, qui opus inceptum ad aliquot annos intermittendum curauerant, in causa fuerunt, quo minus hi certam adhuc spem atque fiduciam de futura templi instauratione cõceperint, adeo ut ne nunc quidem incepti operis famæ certiores facti, fidem adhibere, aut pedem à Babylone referre voluerint, quippe qui nequaquam illud sibi persuadere potuerunt, aliquando futurum, ut ædis dominicæ structuræ finis imponeretur, quin mora potius & interpellatio ab aduersariis iniiceretur. Sciscitatum verò mittunt, an ieiunium ipsis obseruandum foret nono mensis Iulij, æquè ac septuaginta iam annis elapsis obseruauerant. Num religiosè abſtinebo? Num à cibis, potu, delitiisque memet subducam? quem sensum & Ionathan Chaldaicè his verbis expreſſit: Prohibebone animam meam à delitiis?

Factum est ergo verbum domini exercituum ad me dicens, Dic ad cunctum populum terræ, & ad sacerdotes in hanc sententiam: Quando ieiunabatis & plangebatis in quinto & septimo per hos septuaginta annos, num ieiunando mihi ieiunastis? porro quum comeditis & bibitis, an non vobis comeditis, & vobis bibitis? An non hæc verba sunt, quæ

quæ clamauit dominus per prophetas priores, quum Hierusalem adhuc habitaretur, & incolumis existeret, ciuitatèſque eius circum eam, quum scilicet australia & campeſtria loca adhuc inhabitarentur?

Tale ieiunium vestrum non fuit mihi gratum, quia non erat coniunctum pietati & religioni.

In parte australi, nempe quæ maximè debilis erat & infirma. Deinde docet quale ieiunium sit optimum, quod nisi obseruetur, alia ieiunia parum proderunt.

In quinto & septimo. Tametsi quatuor fuerint illa quidem tempora, quibus ieiunium indicebatur, meminit tamen duntaxat quinti & septimi: propterea quod illo quidem urbs vastata, hoc autem Godolias interfectus fuerit, & secunda clades accepta. Supererant enim adhuc plebei quidam & inferioris ordinis homines, qui si ibi reliqui mansissent, ita ut eos vitibus agrisque colendis Nabuzeraden reliquerat, haudquaquam omnia funditus vastata fuissent. Cades porro illa Godolias, quam iam diximus, in initio mensis septimi perpetrata fuit. Qui cum dies sacer festusque foret, ea de causa factum est, ut ieiunium in sequentem lucem prorogaretur. Num mihi ieiunastis? An me scopum ieiunij vestris præfixistis? id est, an meo nomine ieiunastis? Imò verò peccata vestra populationis ædis illius in causa fuerunt, ob ea vos in exilium abducti estis, atque hinc illa ieiunandi vobis occasio enata. Quod si æqui ac boni tenaces, unicuique quod iustitiæ ratio dictabit, in posterum deferre volueritis, haud amplius erit huiuscemodi ieiunium vobis opus. Nam ædes illa iam olim euerſa (ut intelligatis) resartietur: ab exilio vos reduces facti, patriæ restituemini, perpetuis ibi temporibus sedes habituri. Nunquam inde extorres, in posterum aliò migrabitis, si gratos

vosmet mihi per omnia exhibueritis. Pronominis autem epenthesis illa quam in Hebræo habes, egon', huiusmodi sensum habet, ac si diceret, Egon' ieiunium hoc vobis imperavi? Ionathan ita ista reddidit: An meo nomine ieiunio vosmetipfos afflixistis? Quum comeditis: ac si diceret, Quid mihi rei est cum ieiuniis vestris, cum cibis quos sumitis? Ieiunandum vobis est ob peccata vestra: cibus potusq; sumendus, ita ut usus postulare videbitur. Hæc vestra intersunt: quid mihi cum his omnibus negotij est? Nihil enim meæ gloria cum cibo aut ieiunio commune est. An non? Undenam aliàs quàm ex flagitiis vestris ieiunandi occasio vobis oborta est? Equidem quòd ad me attinet, incolumi adhuc persistente vrbe Hierosolymitana, prophetarum seruatorum meorum operam mihi adhibui, ut vos ab huiusmodi perditis moribus ad resipiscentiam reuocarem, atque ita patria vestra ab excidio vindicaretur. Sed vos aures attentas præbere recusastis. Et australia & campestria: id est, quum tota terra tutò & securè undique incoleretur. Harum verò partium quum meminere, equiori multò ratione montibus idem atque eminentioribus locis accidisse significat, ut metu incole vacarint. Inhabitandi vocabulo, commodam intelligit metusque expertem habitationem.

Factus est ergo sermo domini ad Zachariam in hanc sententiam: Sic ait dominus exercituum, ut dicat, Iudicate iudiciū veritatis, & benefici ac misericordes estote quisque erga fratrem suum. Viduam ac pupillum, peregrinum & pauperem ne per vim opprimatis. Quin ne malū quidem quisq; in cordibus vestris contra fratrem suum cogitetis.

Absoluta

Absoluta prioris colloquij parte illa, ubi aiebat, campestria inhabitata fuisse, nouo iam sumpto initio, quæ deerat adhuc superioribus addēda, hîc adiicit, ut ille vicissim audiente vniuerso populo eadē repeteret, quæ iam olim à prophetis aperta voce illis significata fuerant. Iudicate iudicium veritatis. Vbi, inquit, oborta fuerit inter duos aliquoslis & controuersia, de qua sententiæ ferendæ auctoritas penes vos erit, videte ut eadem veritati respondeat. Quòd si quis eiusmodi conditionis occurrerit, quocum benignè magis ac remisso, quàm stricto iure agi oporteat, (qui gradus iustitiam superat) ita cum eo agite. viduā ac pupillum, peregrinum & pauperem. Infirma est admodum & debilis istiusmodi hominum conditio. Cauendum iterum atque iterum, ne vis vlla à vobis, uel uerbo tenus, uel quo ad res eorundem attineat, ullo modo inferatur. Malum quisque contra fratrem suum: id est, si quid erit cum alieno damno coniunctum, id nemo quisquam uel animo exoptet. Tātum enim abest ut damnum aliquod inferri debeat, ut ne cogitatio quidem sola à culpa immunis esse possit. Adhæc cogitationi plerunque ad manum præstò esse solent effecta: adeoque etiam ea prorsus interdicitur, ubi operis nihil accedit. Pro eo ac Leuit. 19. scribitur: Ne oderis in corde tuo fratrem tuum.

At noluerunt attendere, obuertentes humerum rebellem: auresque suas hebetarunt, ne audirent: & cor suum adamantinum fecerunt, ne legem audirent, & verba quæ miserat dominus exercituum in spiritu suo ministerio prophetarum priorum, hinc ingens ita à domino exercituum desæuit.

Ostendit se merito pœnas de illis sumpisse, utpote qui inobedi-

tes fuerint, & obuenterint humeros ab onere præceptionum suarum: metaphora sumpta à baiulis.

Humerus ille rebellis auersionem significat, eodem modo quo & Hoseæ cap. 4. Sicut uitula auersa. Cui enim non lubet, attentas acclamanti aures præbere, tergum ex aduerso opponere solet: nec rectis unquam oculis illum obtueri. Cor adamantinum. Lapis hic obdurus est, & eiusmodi qui ferro expoliri incidique non possit. verba, illa nimirum, quibus acriter eos priores propheta incessabant. In spiritu suo, nempe prophetico, qui prophetas iam dictos alloquebatur. hinc ingens ira aduersus maiores uestros.

Et euenit quemadmodum ipse clamauerat, illiq; non audierunt, sic iam clamēt, nec eos exaudiam, dicit dominus exercituum. Quin eos proturbem in omnes gentes quas non nouerunt: terraque post eos desolata sit, vt non sit qui vel pertrāseat, vel cōuerfetur, ipsiq; terram exoptatissimam vastam ac desolatam reddiderunt.

In causa fuerunt peccata eorum vastationis terræ, quæ prius fluebat lacte & melle. Ita & terra quondam desiderabilis, mens scilicet humana, quæ erat hospitium trinitatis, inobedientia & peccatis coloni, vertitur sæpe in desertum, habitationemque draconum.

Quemadmodum clamorem illum meo nomine æditum, promulgatumque parum aequis auribus accipiebant, ita & ego uicissim uociferantibus illis haudquaquam aures accommodaturus sum. Quin eos proturbem. Verbi forma, (quam hic Hebraicè difficilem habes) huiusmodi quendam sensum præ se ferre uidetur, perinde ac si ita diceret: Malè enim uerò me habebit, & affliget idem illud exilium, quo eos proturbaturus sum. Haud aliter atque Esaiæ 63. dicitur. In omni afflictione eorum ipse uidebatur affligi:

affligi: vt hominum interim morem ac consuetudinem scriptura sacra loquendo expressisse uideatur. Sed alia est ingeniosi cuiusdā & magnæ authoritatis uiri, Rabbi Abrahæ Esfritis interpretatio, qui fœlicem sui recordationem posteris reliquit. Immittam, inquit, illis turbinem atque ingentem procellam, quibus in omnia passim exterarum gentium loca disiecti agentur. Terra ualta ac desolata. per antithesin ei respōdet, quod superius dicebatur, Quum australia campestriaque inhabitarentur.

Caput 8.

Rursus factum est uerbum domini exercituum in hanc sententiā: Sic dicit dominus exercituum: Ingens studium habeo erga Sionem, ingentique ardore erga ipsum inflammatus sum. Sic dicit dominus: Redij cum Sione in gratiam, habitabóque in medio Hierusalem, vt Hierusalem uocetur ciuitas fida: & mons domini exercituum, mōs sanctus. Sic dixit dominus exercituum: Adhuc senes & anus in plateis Hierusalem habitabūt, quin & decrepiti, qui baculo præ multitudinem dierum manu sua innituntur. Adhuc plateæ urbis plenæ erunt pueris & puellis ludentibus in plateis eius.

Consolatur post cōnationes, atque se propter idololatriam eiecisse Israëlem, & permisisse vt abduceretur in captiuitatem Babyronicam.

Reuertar, id est, condonabo illi peccata. Sunt autem hæc intelligenda de Sione spiritali.

Summam futuram pacem significat, quam hic ab effectis describit. Senes præ senio gestabunt scipionem: pueri colludent, &c. Hæc enim fieri solent in summa securitate & alta pace urbium.

Factum, inquam, est ad me uerbum domini in hanc sententiā,

tētiā, sub audito pronomine: *Massorite similem huic defectum alibi non obseruarunt. Ingens studium habeo.*

Meræ nugæ plurimum huic quidem sententiæ solati inest. Sub atatem sunt, quæ de futuro Messia id temporis capiendi, quo prælium aduersus Gog & Magog, urbem Hierosolymitanam oppugnatum olim venturos, inibitur. Equidem ingenti tum temporis, inquit, studio ac fauore eādem prosequar, indignationemq; acrem & acerbam in gētes illas depromam, quæ impetum in eam facturæ venient. vocabitur Hierusalem ciuitas fida. Eiusdem verò rei certam fidem facit id quod Sophonia 3. legitur, Reliquia Israël non facient iniquum quid, neque loquentur mendacium. Iustitiæ locus passim in terris Israëliticis futurus est. Sed unius interim urbis Hierosolymitanæ meminit, utpote principem locum in regno obtinentis, tum montis etiam illius sacri causa, qui in ea fuit. Mons sanctus. ut ne deinceps ab exteris & impuris hominibus prophanetur. Singulis porrò interstitiis sententiarum, quibus lati quidpiam explicatur, ad maiorem emphasim & solati certitudinem adferendam, subiungitur asseneratio illa. sic dicit dominus. bonarum enim latarumque rerum undique copia affluet. viri baculo manu sua innituntur. Ita hæc accipienda sunt, ut ipsa verba genuina vocum significatione innuere videntur. Quemadmodum & ipse postea ait, præ multitudine dierum. Cetera quæ sequuntur, interpretatione non egent.

Sic dicit dominus exercituum: Etiam si id reliquo huic populo, qui hoc tempore viuit, difficile videtur, num ob id mihi quoque difficile videbitur? dicit dominus exercituum. Sic dicit dominus exercituum: En ego asseram populum meum de terra

terra oriēali, & de terra occasus Solis: & adducam eos ut habitent in ipsa Hierusalem: ipsique erunt mihi populus, ego autem ero eis Deus in veritate & iustitia.

Etiam si vobis arduum hoc & difficile videatur, an idem de Deo sentiendum erit, qui hæc meo ore promittit?

Sunt qui cum admiratione hæc dicta interpretentur, perinde ac si ita dixisset, Idemne stupēdū mihi aut arduum videbitur? ut illud Genes. 26. Tūc filius meus Esau? & quæ sunt id genus alia. Sed ingeniosus Rabbi Abraham Esrites (cuius memoriam lubenter amplecti debemus) simplicem planè verborum interpretationem sequitur, in hunc modum: Equidem stupēdi quidpiam illis temporibus æditurus sum, & quale hæctenus à me nequaquam gestum fuit. De terra orientali, & de terra occasus Solis. Orientis & occasus nomine, partem illam orbis uniuersam intelligit, quæ commodam sedibus ponendis habitationem complectitur. Israëlita verò nullibi non gentium per orbem hac atque illac disiecti fuere. In ipsa Hierusalem. huius idcirco meminit (ut supra quoque à nobis dictum est) quia regia sedes in ea posita fuerit, ad quam reliqui omnes Israëlita confluere solebāt. Quòd postea veritatis mentio fiat, id eodem spectat, quo & illud Hosea 2. Despondebo te mihi in fide.

Sic dicit dominus exercituum: Roborentur manus vestræ, qui auditis in diebus istis verba ista ex ore prophetarum qui fuerunt ab eo die quo iacta sunt fundamenta ædis domini exercituum, & quo templum edificari cœpit. Quoniam ante dies istos merces hominis, ac merces iumentorum nulla fuit.

l Deinde

Deinde neque pax erat ingredienti & egredienti, idque propter hostem. Nam ego commisi omnes homines vnumquemque cum altero.

Haftenus neglecta domo mea, malè vobiscum actum fuit: deinceps omnia læta & prospera futura sunt.

Permittebam vt mutuis inimicitiis homines alij in alios irruerent.

Auditis his ergo euangelis quæ plurimum vobis solatiij in posterum adferre possint, colligite iam vires, satagite illiusmodi rerum, quas vobis imperauit Deus Opt. Max. pergite in incæpta ædis ipsius instaurazione: videtis enim ab eo iam inde tēpore, à quo templi fundamenta iacta sunt, prosperè vobiscum agi cæptum, & immisam benedictionem. Quoniam ante dies istos. id est, nondū iactis templi fundamentis, (quippe quæ secundum iam annum agente Dario, vicesimoquarto noni mensis iaciebantur) haud obscure intellexistis mercedem hominis nullam fuisse: nempe benedictionis expertem, imò verò & execrationi obnoxiam in nihilum profusus abiisse. Non erat. Perinde ac si nulla omnino iumēti copia adesset, quandoquidem locationis merces nulli penitus vsui præ maledictione futura erat. Committendi vocabulo, nocendi facultatē liberam alicui rei factam intelligit, iuxta id quod Leuitici 26. dicitur: Et emittā in vos bestias agri. pro eo etiam ac in paraphrasi Chaldaica habetur, & immittam, &c.

Nunc verò iuxta priora tempora cum reliquiis huius populi non agā, dicit dominus exercituum. Quin potius semen plenum atque perfectum erit, vitis proferet fructum suum, & terra dabit prouentum suum, sed & cœli dabunt rorem suum: efficiamque ego vt reliquiæ huius populi omnia ista hære-

hæreditate possideant. Fiet quoque hoc quemadmodum vos domus Iehuda & domus Israël execratio fuistis inter gentes, ita seruabo vos, vt sitis benedictio. Ne timeatis: quin potius manus vestræ corroborentur.

Reliquiarum meminit, quia bona pars populi perierat inter exilium.

Semen pacis Hebraicè dicitur, quod hic plenum atque perfectum redditur, perinde ac si dicat, optimè cum semine vestro agetur: fausta illi omnia succedent, adeò vt pacis ei nomen indi possit. Ionathan eodem modo semen pacis futurum vertit. Efficiam vt hæreditate possideant. fieri enim uerò potest, vt hac etiam de illis dicta ab eo intelligantur, qui ea ætate vixerunt, qua floruit ædes secunda: si Dei Opt. Max. præcepta factis expressissent, aut ad Messie quidem tempora referri debent, id quod & sequens versiculus aperte euincit, vbi Iudaicæ & Israëliticæ familiæ meminit, Nam Israëlitæ, manente ad hoc æde secunda, nequaquam sunt reuersi. Execratio fuistis, quoniam dira vobis & execranda gentes imprecabantur. Quin & fame obueniēte aut alio quouis infortunio alicubi terrarum suarum accepto, Iudæorum ilico apud se commorātium impietati, causa eius rei accepta ferebatur. vt sitis benedictio: adeò vt exteræ etiam nationes beatas se atque felices vestro nomine iudicaturæ sint, eodem nempe modo, quo Gen. 12. dicitur, Eritque benedictio. corroborentur manus vestræ. vbi tempus, inquam, hoc aduenerit, bonarum huiusmodi rerum causa, quas Israëlitico populo olim obuerturas non sine summo animi solatio iam auditis.

Quoniam sic dicit dominus exercituum: Quæ admodum proposui vos affligere, quum ad iracundiam

diam me patres vestri prouocassent, dicit dominus exercituum, neq; me pœnituit, ita rursus hoc tempore decreui benefacere Hierusalem & domui Iehuda, ne timueritis.

Promittit Deus fœlicitatem ædificantibus templum materiale, per quam intelligitur abundantia bonorum omnium spiritualium.

Ideo, inquit, nequaquam me pœnituit, quia quod animo prius agitaueram, id re ipsa postea effectum dedi, terris vestris immissa vastitate: vobisque in exilium abductis. Deponite timorem illum, quem ex hostibus contraxistis. Ne formidatis aduersarios vestros, nempe Sanaballetum, aliõsque, quos ille sibi socios asciuit, qui hoc sibi futurum persuadent, ut sua opera in præsens studium hoc vestrum atque conatus interpellentur.

Hæc verò sunt quæ facietis: Loquimini quisque cum proximo suo veritatem, & iudicium pacis iudicate in portis vestris, ut ne malum vel cogitetis quisque aduersus proximum suum: & iuramentum falsum ne diligatis, quoniam omnia ista sunt quæ odio habeo, dicit dominus.

Iudicium pacis: non captiosum, non obscurum, vnde lites noue subinde oboriantur.

Loquimini veritatem, ut ne aliud quidem in lingua promptum, aliud verò corde recõditum geratis. Iudicium pacis. Etenim si iusta fuerit à vobis lata sententia, conciliabuntur inter se partes aduersæ, prout à maioribus nostris (quorum memoriam lubenter amplector) vulgò consuevit frequens dici, metaphora nempe ab huiusmodi homine ducta, qui quum iudicio superiori suas sibi vestes recuperauerit, lætus & cantillans interim in viam reddit. Atque ad eundem hunc sensum prouerbialem verba illa referunt, quæ

Exodi

Exodi decimo octauo leguntur. Nempe vniuersus hic populus sedato atque composito animo in sedes suas se recipiet. vniuersum, inquam, ne his quidẽ exceptis, qui causa sua ceciderint. Alij ex maioribus nostris iudicium pacis de conciliatione interpretantur, ut cum eo cõueniat, quo quari solet, quale illud tandem sit iudicium, quod pacem sibi coniunctam habeat? tale enim uerò dicas esse, quod boni viri arbitrio definitum fuerit. In portis vestris. Ibi enim erat iudicium confessus, ut constat Deuteronomij 25. Ascendat fratria eius ad portam, dicatque senioribus. ut ne malum vel cogitetis. Idem superius explicatum habes cap. 7. ubi aiebat, Quin ne malum quidem quisq; contra fratrem suum cogitetis. Iuramentum falsum ne diligatis. Diligendi vocabulo usus est, ut ei ex aduerso ἀποτιμᾶς respondeat, quod postea odio, inquit, habeo: perinde ac si hũc in modum dicat: Quod ingratiũ mihi atque inuisum est, id amore vos & studio ne prosequamini. Omnia ista sunt. nempe ut alius alij vel animo malè velit, ut iuramentũ temerè violet, & quæ præterea superioribus. i. iustitiæ ac paci, ex diametro repugnãt, ideoq; generatim omnia ista complexus est.

Et factus est sermo domini exercituum ad me in hanc sententiã: Sic dicit dominus exercituum, Ieiunium quarti, ieiunium quinti, ieiunium septimi & ieiunium decimi vertetur domui Iehudæ in gaudium & lætitiã & in statas ferias iucundas: pacem igitur & veritatem diligite.

Mense quarto, capta fuit ciuitas: quinto, euersa: septimo, interfectus Godolias: decimo, rex Babylonis oppugnare cœpit Hierusalem. Seriem numeri, non ordinem rei gestæ obseruauit propheta. Nam oppugnatio omnium prima recensenda fuerat. Figura est ὕσπερ πῶρος.

Quòd si factis ea quæ à me vobis præscripta sunt, præstiteritis

l iij

teritis, illud vobis tanquã ex oraculo diuino responsum habetote, nihil tum temporis loci ieiuniis amplius futurum, de quibus in presentiarum, obseruanda sint necne, consultum misistis. imò verò latos eosdẽ hilarẽsque dies agetis, præ bonarum rerum undiq; vobis affluentium copia. Ieiunium quarti. Mensis hic Iunius appellatur, cuius decimus septimus dies, interim dũ in exilio agebatur, ieiunio sacer erat, fissurã illius nomine, quã mœnibus vr̃bis in eo acciderit. Ieiunium quinti. Cui Iulio nomen est, eiũsque itidem nonus (utpote qui excidium prorsus vr̃bi attulerit) ieiunio cõsecrabatur. Ieiunium septimi. Huius enim uerò indicendi causam Godolias præbuit, ut superius à nobis indicatum est. Ieiunium decimi. Decembris hic decimus dies est, quo propius vr̃bi castra Babylonia rex admouit, vertetur, inquam, singuli, quos iam diximus, dies in gaudium & lætitiã Domui Iehuda. florẽte quidem adhuc ædis redintegratione: (Nam aliã decem tribus haudquaquam reduces factæ sunt.) Sed ita tamen, ut pro eo ac à me vobis imperatum est, veritatis pacisq; tuendæ studio incumbatis.

Sic dicit dominus exercituum: Erit adhuc ut populi & multarum ciuitarum habitatores veniant, eãtq; ciuis vnus ad aliam dicens, Agite, eamus supplicatum faciem domini, & inquisitum dominum exercituum: vadam & ego. Adhęc populi multi & gentes robustæ ibunt quæsituræ dominum exercituum in Hierusalem, supplicaturæ quoque faciem domini. Sic dicit dominus exercituum, Fiet & hoc in diebus illis, ut apprehendant deni viri ex omnibus lingulis gentium, apprehendãt, inquam, alam alicuius Iudæi, cum huiusmodi sermone, Ibimus vobiscum,

vobiscum, quia audiimus Deum esse vobiscum.

Prædicitur conuersio gentium ad Christum Messiam, & vehemens eorum hominum studium, qui Iudæ patriarchæ fidem, confitendo Iesum esse Christum filium Dei imitantur: Iudas enim confessionem sonat.

Etiã adhuc, inquit, futurum est, nempe atate Messia, ut turbae confluant, qualis eiusdem particulae Hebraicæ od significatio Genes. 29. occurrit: Superest adhuc multum diei. Itidem & Hoseæ 12. Habitare te faciam etiã adhuc in tentoriis: aliisq; id genus locis. vadam & ego. pro eo ac Chaldaica paraphrasis habet: Alius alium huiusmodi verbis compellabit, ibo & ego vnã tecum. Gentes robustæ: id est, multæ numero, quæ admodum & Hieremiæ 15. Robustæ mihi fuerunt viduæ eius præ harena maris, quantitatis significandæ loco positæ: & est eiusdem rei repetitio, sed aliis atque aliis verbis expressa. Chaldaus paraphrastes vertit, & regna magnifica. Ut apprehendant. Quod hætenus quidem à me vobis prædictum est, tum temporis eueniet, quum apprehenderint, &c. ac deinde apprehensuros eos ostendit illis verbis, quibus ait, Apprehendent, inquam. Hæc autem eò spectant, ut mutuam inter illos rerum communionem quàm longissimè fieri possit, extendant: æquè ac Iudicum 9. de Iotham dicitur: Si bona fide & candidè agitis, &c. Deni viri. Numerus hoc loco nequaquam definite & strictè (ut dici solet) accipiendus est, sed pro eo potius, qui æstimatione constat: quem admodum & Leuit. 16. Coquent decem mulieres panem suum: & alia id genus loca.

Caput 9.

Onus verbi domini in terra Hadrach & Damasco demittet se, quoniam ad dominũ oculus hominis,

nis, & omnium tribuum Israëlís dirigetur. Sed & Hamath terminus eius erit, Tyrus & Sidon quantumuis sapiens. Aedificauit munitionem sibi Tyrus, & congefsit argétum vt puluerem, & aurum purum putum, vt lutum platearum. Ecce dominus possidebit eam, & percutiet in mari exercitum eius: ipsa verò igne absumetur.

Omnis hæc visio ad vocationem gentium & extruccionem ecclesiæ pertinet.

Hadrach & Damascus regiones gentium, erunt habitatio eius per fidem, i. non solum Iudæi, sed & omnes aliarum regiones credent in Christum. Dominus ex æquo omnes ad se vocat.

Tyrus alias inexpugnabilis, expugnabitur verbo Dei. Quod de quibusdam nominatim hæc prædicitur, de aliis omnibus gentium oppidis dictum intelligi debet.

Eiiciet eam: nempe habitatores eius idololatrias, & tradet eam habitandam fidelibus.

Igne absumetur: id est, habitatores eius recipient spiritum sanctum: qui visibili signo in initio ecclesiæ dabatur: vt in Pentecoste Apostolis, & cæc.

Contigit præsens hæc prophetia in regione Hadrach, & Damasco: Ibi enim requies, inquit, eius fuit, ibi acquieuit. Aut ita etiam accipi potest, vt prophetiæ locum perinde in terra Hadrach, atque Israëlita, futurum aliquando dicat: utpote quæ in partem Israëlita terre cessura sit. Atq; hoc quidem sensu Damascus erit requies eius, nempe sedes, in qua gloria ipsius & prophetica vis reponetur. Quoniam ad dominum oculus hominis. Omnium, inquit, hominum oculi tum temporis in Deum Opt. Max. non amplius in idola & inania simulachra defixi erunt: ideòque terra illa uniuersa, quam Hadrach & Damascus continent, & alia itidem loca Iudææ finitima (qualia sunt Tyrus, Sidon, Hamath, & pleraque Palæstinarum oppida) urbium Iudæicarum

daicarum nomine censebuntur, & in Israëlitarum fidem se recipient. Et omnium tribuum Israëlís. Quanto ergo magis hoc idem in Israëlita familia locum habebit, vt ea ad Deum Opt. Max. tum oculos, tum mentem conuertat? aut ita verba ea legi possunt, perinde ac si omnium hominum oculos ad Deum & ad Israëlitas conuersos iri dicat, nempe ad insequenda eorundem vestigia, quemadmodum idem superius cap. 8. aiebat: Eamus & nos unà vobiscum. Sed & Hamath. Huius quidem urbis, utpote magnæ atque præstantis sigillatim meminit: æquè ac Amos cap. 6. vbi Hamath magnam vocat. Est autem urbs ea extra fines Israëlita terre sita: & una ex his quæ regionem Israëlitarum suis finibus circumscribunt. Sed illis tamen temporibus futurum ait, vt medium inter illius pomæria locum occupet, atque hoc illud est quod ait, Hamath terminus eius erit, Tyrus & Sidon quantumuis sapiens. Quin & Tyrus, inquit, & Sidon finitima oppida, quoad eius quidem fines ac terminos, medijs rationem habitura sunt. Sapientem hoc loco Tyrum appellat, quemadmodum & Ezechiel, cap. 28. vbi de Tyro agitur. Sensus verò ita se habet, q; quum sua quidem opinione prioribus sæculis sapiens sibi visa fuerit, frustra tamen id factum sit, & sine ullo usu suo. Cæterum eadem sub aduentum Messia, nequaquam amplius in sua sapientia spem reponet, sed victas potius & supplices manus Israëliti dabit. Aedificabit sibi munitionem. Postquam enim munitissimum sibi præsidium annis superioribus extruxisset, postquam argenti quoque atq; auri præstantissimi magnam copiam accumulasset, adeò vt puluerem terræ, lutumue platearum numero æquare posse videretur, nihil tamen huic commodi, nihil emolumentum tulit.

Spiritualiter hæc intelligenda sunt.

tulit. Nam ecce dominus possidebit eam, aut deturbabit potius, & exuet dignitate sua. Et percutiet in mari exercitum eius: ad eum quidem modum, quem habes in Ezechiele explicatum. Quibus omnibus ad memoriam reuocatis, sub aduentum Messia, submissè de se sentiet, & quanuis id temporis sedes iam dictas occupet, eiusdem tamen loci nequaquam à prima hominum memoria indigena fuit. Quod ad Tyrum attinet, res est illa quidem minimè obscura, cuius & apud prophetas saepe mentio fit, & apud Christianos historia textitur, eiusdem urbis incolae, ut hodie se habent tempora: iidemque etiam atate quam diximus, eadem loca occupabant.

Videbit Ascalon, & timebit, & Gaza, & vehementer dolebit, & Accaron, quoniam pudentia est à respiciendo: peribit quoque rex Gaza, & Ascalon non inhabitabitur. Habitabit quoque nothus in Afoto, & exterminabo superbiam Palæstinorū. Auferam deinde sanguinè eius ab ore eius, & abominationes è dētibus eius. Residuum verò erit Dei nostri, eritque ut dux in Iuda & Accaron ut Iebusæus. Et circumducam castrum domui meæ contra transeuntem & redeuntem, neque transibit ultra per eam exactor, quia nunc vidi oculis meis.

Rex Gaza, idolum appellatur, quod in ea regione pro rege habebatur. Sensus est omnium quæ hoc loco dicuntur, fore ut idololatria ubiq; è medio tollatur, non solum è Gaza, sed ex urbibus etiam Palæstinorum. Nam & Palæstini adiciuntur Christianæ religioni.

Auferet sanguinem: id est, verba blasphemie, & abominationes idolorum: cultum & esum eorū, quæ immolata sunt idolis de medio dentium eorum.

Vbi Ascalon, inquit, Tyrum in alienam potestatem concessisse

cessisse viderit, ipsa se quoque dedet. Cæterum quod ad Tyrum & Sidonem attinet (quarum superiori sectione meminimus) non ineptè fortasse sensus verborum ad id referendus videatur, quod sequenti versiculo adicitur, nempe & edificauit Tyrus. Hamath, inquit, terminus eius erit. Sed Tyrus interim sibi persuadebit, resistendo Israëlī se parem fore, & æquo pede cum illo staturam: quippe quæ sapiens admodum sibi videatur: ut Ezechielis libellus testatur. Huic finitima & vicina erat Sidon, earūdem semper partium studiosa, ac proinde Tyro inniti quodam modo videbatur. Aedificauit ergo munitionem: cuius ope euasuram se & incolumem futuram sperare posset, adiuncta etiam argenti aurique bona copia, quam congesserat. Sed hæc omnia nulli prorsus vsui futura sunt. Deus enim Opt. Max. eam pessum dabit. Munitionis porrò nomine, turrim prævalidam intelligit: æquè ac 2. Paralip. 14. vocabuli eadem significatio occurrit, Et edificauit vrbes munitas. Quin & Ionathan eodem modo vertit: Extruxitq; Tyrus robur & præsidium sibi: Harutz (quod Hebraicè aurum purum putum significat) in uniuersum pro auro posuit: quemadmodum & Psalm. 68. Cuius alæ fuluæ sunt auro purissimo. Cuius loco & Ionathan, aurum similiter vertit. Pro eo quod aliàs Dominus possidebit eam, in eodem contextu legitur: hoc loco magis quadrabit, ut ablegandi à se & emittèdi significatione expressam intelligas: æquè ac Deut. 18. ubi verba illa occurrunt, Eiici eos à facie tua dñs Deus tuus: & aliis itidē huic similibus locis: quem eundē sensum Chaldaeus paraphrastes secutus est. Et percutiet in mari exercitum eius. Quicquid erat opum atque diuitiarum, in quo spem suam fixam ponebat, maris cataclysmo vastabitur.

bitur. Ipsam deinde quum igne absumptam iri dicat, urbem, ædificia, turres, & alia præsidia, quibus illa fidebat, ad unum omnia conflagratura intelligit, igne per medium ipsius grassante. Tum demum ubi Tyro Dei Opt. Max. opera inductam vastitatem intellexerit Ascalon, nã ipsa peritimescet, & Israëlî victas manus porriget. Eadem & Gaza & Accaronis futura est conditio. Quoniam pudefacta est à respiciendo: nempe à Tyro: quam fixis oculis intuebatur: incolumitatem sibi ex ea pollicens virium nomine, quibus illa præstabat. Vult autem dicere unã cum Tyro, Dei quidem opera euerfa, pudorem etiam illis incutendum, qui oculos in eam coniiciebant. Chaldæa paraphrasis pudorem hunc Accaroni attribuit, ut hic sit sensus: Pudefacta est Accaron à respiciendo. Vertit enim, quia confusa est & turpiter lapsa de eo, in quo spem suam ponebat. Peribit quoque rex Gaza. Status enim regni unã cum rege, qui tum temporis erit, ad Israëllem deuoluetur. Ascalon non inhabitabitur: ab iisdem illis incolis, qui tum in ea reperientur. Est enim ea Israëlitarum sedes futura. Habitabit quoque nothus in Afoto. Sunt qui Mamzer gentis nomen interpretentur. Alij extorres orbibus Israëliticis, seorsim in oppidis Palæstinorum habitaturos intelligunt, interdicitæ reliqui cætus communionem. Potest autem & ita accipi, ut aduerbium similitudinis deesse intelligatur: nempe habitabit nothus: id est, quasi nothus & peregrinus: quemadmodum Deuter. 23. dicitur: Mamzer non ingreditur in cætum domini. Sententia ita se habet: Qui hodie Palæstinus Afotum incolit, nõ aliter ac nothus quispiam & peregrinus tum temporis ibi habitabit. Sunt enim in Israëlitarum manu atque potestate futuri. Atque hoc illud

illud est, quod postea ait, Exterminabo superbiam Palæstinorum. Auferam deinde sanguinem eius de ore eius. Figurata locutio est, perinde ac si dicat id quod comedit Israël & absumpsit seu concoxit, nimirum eius sanguinem & abominationes: Cordis, inquit, ac morum improbitatem, cui apud eos locus est, penitus extirpabo. Residuum verò erit Dei nostri. Quotquot enim verò etiam ex eo numero, cordis integritate præditi supererunt, eos quidem Deo Opt. Max. reliquos faciam, ducis loco in Iuda futuros. Residui nomine filios alienigenarum diuino cultui addictos intelligit, de quibus Esaia 56. illa dicuntur: Adducam eos ad montem meum sanctum, & exhilarabo eos in aede mea oratoria. Eodem nempe hi loco futuri sunt, quo dux aliquis, aut egregius præfectus inter Iudæos. Et Accaron ut Iebusæus. par erit & equalis conditio ciuis Accaronis & Hierosolymitani. Iudææ verò potissimum meminit, ob montem ad eamque oratoriam in eo sitam. Caterum obseruandissimus mihi pater, idem ac dominus meus (cuius memoriam lubens amplector) sanguinem eius & abominationes eius ita interpretatur, ut oris illam peruersitatem & prauam loquendi consuetudinem significent, cui gentes exteræ atque alienigenæ assueuerunt. Et circumducam castrum domui meæ. Firmissimi præsidij loco futurus sum familiae Israëliticæ, nempe domui meæ: noménque meum eam obfirmabit, ita ut ne ab impetu vel indagine irruentis exercitus quicquam reformidet, perinde ac si copiæ instructæ eidem adessent: nec erit quæ ullo pacto malum sibi alicunde metuere debeat, aut domi aut foris, à transeunte vel redeunte. Quia nunc vidi oculis meis. Iam, inquit, etiam hoc ipso tempore cer-

no futuram hanc latam faustamque rerum conditionem. Vidi. non me latere arumnæ ac mala, quibus inter exilium exagitati estis à gentibus. Equidem eripiam vos huiusmodi malis, & efficiam ut nullo non bonorum genere affluatis. Quum vidisse se dicat, eodem loquendi genere utitur, quo & Exod. 2. ubi ait: Viditque Deus filios Israël. Quamquam ingeniosus Rabbi Abraham Esrites ad prophetam hæc verba referat: ut ille huc in modum diceret: Quæ sunt hæc tenus à me commemorata, prophetico spiritu ea quidem omnia per visum nocturnum etiam in præsentiarum mihi apparuerunt.

Exulta vehementer filia Sion, iubila filia Hierusalem. En rex tuus veniet tibi iustus, & seruator ipse, mitis, vehens super asino & pullo asinarum. Excindamque currus ex Ephraim, & equos ex Hierusalem, excineturque arcus bellicus, & loquetur pacem gentibus, & imperium eius pertinet à mari ad mare, & à fluuio vsque ad fines terræ. Et tu in sanguine foederis tui. Dimisi vinclos tuos de lacu in quo non est aqua.

Iustus & seruatus ipse. Videri quidem poterat infidelibus Christus nocens & iniustus, utpote qui in crucem adactus sit à Iudæis, quum re ipsa tamen fuerit innocentissimus. Sed nihil in eum poterunt Iudæorum insidiæ & calumniæ. Seruabitur, siue seruabit sese, & deuicta morte, resurget propria virtute: nec mors amplius in eum dominabitur.

Hanc prophetiam impletam credimus, quando dominus ingressus est Hierusalem, sedens super asinam & pullum asinæ: & puerorum turba palmarum ramis viam strauit, Matth. 21.

Asina gens Iudaica, quæ legis iugum diu tulit: pullus filius asinæ, gentes quæ sine lege viuebant.

Apostrophe ad Christum. In sanguine passionis tuæ, eos qui vinclos in carcere tenebantur, (vbi nulla fuit misericordia) tua clementia liberasti. vel de his intelligi hæc verba poterunt, qui vnà cum Christo re-

surrexerunt

surrexerunt, & apparuerunt in ciuitate sancta.

Sionis hoc loco vrbisque Hierosolymitana potissimum meminit, utpote quæ principem in regno locum tenuit. Iustus & seruator ipse: id est, iustitiæ fouendæ studiosum sese geret: eoque nomine sua eum integritas incolumem seruabit, ab aduersariorum ense, nempe Gog & Magog. In dictione verò ea quæ mitem hoc loco significat, vicissitudinaria quadam est literarum æquiualentia. Ani pro Anav: quemadmodum & Ionathan interpretatus est: qui mansuetum vertit. In quem eundem sensum & illa dicuntur Esaiæ 42. Non clamabit, neque efferetur, non faciet audiri in platea vocem suam: arundinem fractam non conteret, &c. Vehens super asino. Non quòd alia ei iumentà defutura sint, quippe cuius imperio totus orbis parebit: sed modestiæ ac mansuetudinis exercendæ causa, præterea etiam ut ostendat haudquaquam Israëlitis equorum curruum copia opus fore. Quocirca & illa subiungit: Excindam currus ex Ephraim, & equos ex Hierusalem. Quum asino pullum asinarum adiicit, eandem prorsus rem aliis atque aliis verbis explicat. Meminit porrò pulli, qui tener adhuc est, & ætate non multum prouectus. Huiusmodi verò plerumque ad vecturam eligi solet: quale quid & Iudicum 10. de filiis Iair legitur, qui tribus asinis insidebant. Caterum quod pullum asinarum pluraliter dicat: tantundem est, ac si pullum alicuius asinæ dixisset: qualis & illa loquendi phrasus est, quæ Iudicum 12. occurrit: Sepultus est in ciuitatibus Galaad: nempe in vna aliqua ciuitate Galaaditica. Et excindam. Similis huic & ille locus est, qui in vaticinio Micheæ scribitur cap. 5. in hæc verba: Et excindam equos tuos de medio tui, perdamque currus tuos. Meminit autem utriusque

utriusq; tam Ephraim quàm urbis Hierosolymitana, quoniam quum priscis illis temporibus regnum bifariam diuisum fuerit, eiusdem pars utraque sub atatem Messia in unam coalitura est. Et loquetur pacē gentibus. Quòd si gentes inter se bello fortasse alia cum aliis commissa fuerint, eo authore in gratiam redibunt. Omnes enim ubique gentium homines morigeri, dictoque illi audientes futuri sunt. Et dominabitur à mari ad mare. *A mari* (inquit sapiens Rabbi Abraham Esrites) Meridionali, quod Rubrum appellatur, ad Septentrionale usque, cui Oceano nomen est. A flumine ad terminos terræ: ab eo nempe flumine, quod ex horto illo amœnissimo, in parte Oriētali sito scaturit ad extremas usque Occidentalis mundi plagas. *Eccum tibi* verbis huiusmodi prædictum fore aliquando, ut ubique terrarum per orbem uniuersum imperet. Et tu in sanguine fœderis tui. *Hæc ad cœtum* Israëliticū spectant. *Quemadmodum* verò hæctenus de rege Messia futurum dixerat, ut iustitiæ suæ nomine periculis eximeretur, ita & tu seruabere, inquit, & incolumis euades, ô Israël. in sanguine fœderis tui: nempe circumcisionis, cui mordicus inter exiliū Israëlita magis quàm aliis ullis præceptis inhaerunt. De lacu in quo non est aqua: nempe de exilio. Sunt autem qui per sanguinem fœderis tui, fœdus illud intelligant, à Deo Opt. Max. in monte Sinai cum Israël percussum. Caterum pater, idem ac dominus meus fœlicis recordationis, aquam, metaphoricis prophetici spiritus afflatum interpretatur, qui exilij tempore intercludebatur, nullo post Haggæū Zachariā & Malachiā relicto propheta. *Quale* quid in Esaiæ vaticinio legitur, c. 55. *Agite vos omnes quotquot sititis, venite ad aquas, &c.*

Reuer-

Reuertimini ad munitionem vos vinciti qui spem habuistis, quin & hodie annūcio, quòd duplicia sim tibi redditurus. Quoniam tetendi mihi Iehudam veluti arcum, Ephraim imposui, & excitavi filios tuos ô Sion, contra filios tuos ô Græcia, ponamque te veluti gladium herois: & dominus super eos apparebit, egredieturque ut fulgur sagitta eius. Dominus Deus buccina concinet, ibitque in tēpestatibus austri. Dominus exercituum proteget eos ut deuorent & subigant lapides fundæ. Bibent insuper & frement, ut qui vino exhilarantur, redundabuntque ut phiala sparsoria, & ut cornua aræ.

Propterea & vos ô Israëlite, qui vinciti eratis, & sperabatis in domino, reuertimini ad munitissimā Hierusalem, quæ est ecclesia: quoniam hodie vobis habetis dominum pollicentem, quod pro breui captiuitatis ærumna, duplicata omnia bona recepturi sitis.

Tetendi Iudam: id est, utar opera apostolorum, qui Iudæi fuerunt, tanquam arcum in expugnandis gentibus per prædicationem euangelij: ut qui prius lapides fundæ. i. homines noxij dicebantur, iam incipiant esse lapides pretiosi, virtutum gemmis ornati.

Maxima quædam lætitia & animi voluptas describitur, quam homines verè pij è prædicatione euangelij capient, utpote quæ mirum in modum exhilaratura sit audientium præcordia.

Interpretes nonnulli sententiam huius paragraphi ad instaurata ædis dominica tempora referunt. Atque eidem interpretationi consona reperitur honorandæ memoriæ patris, eiusdemque domini mei expositio, ut de secunda domo intelligatur, nisi quòd alteram ipsius partem aequè ac prioris futuram adhuc explicet. *Quum* reuertere ad munitionem iubet, *Reuertimini*, inquit, ad Deum Opt. Max. qui præsidij arcisque munitissimæ loco est. Vinciti qui spem

n habui-

habuistis. *Vinctos* ideò appellat, quia abducti fuerant in exilium, quasiq; vinculis quibusdam irretiti: bonam tamen spem interim de futura aliquando manumissione per aliquot annos apud se concipiebant. Quin & hodie annūcio quòd duplicia sim tibi redditurus. *Aliud* (inquit *Deus Opt. Max.*) euāgelium propheta tibi narrabit, ab hoc tempore non longè dissitum, quod priori quidem adiungetur: atque illud huiusmodi est, quòd *Israēlita* florente iam aede secunda, Deum vindicem & assertorem habituri sint, qui eos *Græcorum* potestate manumissos sartos tectosque cōseruabit, adhibita ad id *Matthathia*, summi illius sacerdotis, patre Ioanne prognati, ac liberorum ipsius opera. *Vt mea* verò fert opinio, tota sententia futurum adhuc tempus respicit. At enim primū omnium interpretationem illorum sequar, qui ad aedem secundam eandem referunt. Quoniam tetendi mihi *Iehudam*. Familia, inquit, *Iudaica* arcus instar mihi futura est, quem contra *Græcos* intēdam: id est, utar *Israēlitarum* opera ad bellum contra *Græcos* gerendum. Imposui *Ephraim*, vel impleui potius: ut 4. Reg. 9. Impleuit manum suam arcu. quod est summis viribus arcum intendere ad emittendam sagittam. Meminit porrò *Ephraim* hoc loco, tametsi re ipsa familia *Ephraimitica* ac reliquis itidem tribubus nihil cum aede secūda commune fuerit. Etenim quo tempore sub *Hosee* filio *Elæ* decem tribus in exilium migrarunt, superstites adhuc nonnulli in patria manserunt, pauci illi quidem numero: prout videre est 2. Paralip. 34. ubi *Iosia* res gesta describuntur: De pecuniis, inquit, quas collegerant de manu *Manasse* & *Ephraim*, & de vniuersis reliquiis *Israēl*. quorum ut communis postea cum *Iuda* ac *Beniamin* in *Babylonem*

lonem migratio fuit, ita & reditus in patriam unà cum predictis *Iuda* ac *Beniamin* idem prorsus erat. Et excita- bo filios tuos o Sion. *Animos* illis ac robur indam, mactos viribus efficiam *Israēlitas* contra *Græcos*. Atque eòdem pertinet, quod postea subiungit, & ponam te veluti gladium herois. Deinde dominus, inquit, super eos apparebit: id est, pugnabit aduersus eos. buccina concinet. quasi classicum praeliantium more, & Martium clamorem aedet. Ibitq; in tempestatibus austri. *Sæuus* admodum & procellosus eius impetus in *Græcos* futurus est: iuxta id quod *Nahum* 1. dicitur: Domini via per turbinem & procellam est. *Austri* (quæ plaga est *Meridionalis*) ideò meminit, quia turbines inde atque procellæ oriri soleant: quemadmodum *Iob*. 37. constat. Ex penetralibus nubis venit turbo: ventus nimirum australis: ut 9. eiusdem dicitur: Qui fecit *Arcturū*, *Cinosuram* & *Pleiadas*, & austri penetrabilia: nempe meridiem. *Jonathan* in eundem sensum vertit: Et ducet, inquit, in turbinem australem vêtus. Dominus exercituum proteget eos: *Iudæos* scilicet, & *Ephraimitas* huiusmodi, quorum superius meminit. Ut deuorent & subigant lapides fundæ. Nec hoc satis erit, tutelam eorum in se suscepisse, ita ut in hostium potestatem nequaquam venire possint, nisi & hostes eorundem opera absumentur, & si qui reliqui fuerint, seruilē prorsus conditionem experiantur. *Græcos* porrò aptissimo nomine lapides fundæ vocat, utpote missiles, & huiusmodi quales à funditoribus torqueri soleant. Quia *Iudæos* illiusmodi lapillis cōparat, quibus diadema seu corona insigniri solet: utpote magni pretij margaritis, & id genus aliis, qui vulgò adhibentur ornandis coronis. Bibent insuper

& fremunt: ut qui vino exhilarantur: id est, ad satietatem usque fundendo, hostium sanguine sese expleturi sunt, magno strepitu atque clamore in eos grassabuntur: haud aliter ac si vino se ingurgitassent. Quae phrasim loquendi quam proximè accedere videtur ad id quod Esaiæ 49. dicitur: Et sanguine suo ceu musto inebriabuntur. De strepitu atque clamore quem adèr, eodem modo hic loquitur, quo prædictus idem propheta 39. ubi, Estote, inquit, ebrij, sed nõ vino: fremite, sed absque sicera. Redundabuntque ut phiala sparforia, & ut cornua aræ. Satiabuntur hostium suorum sanguine, quem affatim haurient, haud aliter ac gutturnium (quo victimarum sanguis excipitur) aut anguli altaris, quibus idem sanguis aspergitur, ad summum usque expleri solent.

Et feruabit dominus Deus illorũ in die illa quasi oves populum suum, quia ut lapides consecrati in sublime ferentur super terram eius. Quanta enim bonitas eius, & quanta pulchritudo eius, frumentum iuuenes, & vinum virgines succulentas & vegetas reddet.

Qualis vulgò seruandis ouibus ab hominibus cura adhiberi solet, parem Deus Opt. Max. incolumitati populo suo præstandæ adhibebit. Nam & populus oues eius habentur. Alij simili eos modo seruandos interpretantur, quo Moyses olim opera seruati fuere: utpote qui nõ aliter eos habuerit, atque oues pasci soleant: quemadmodum Psal. 77. dicitur: Deduxisti populum tuum velut ouem in manu Moyses & Aaronis. Quia ut lapides consecrati. Iudæi quidem & Ephraimitæ non minori in pretio futuri sunt, quam lapides egregij & ornando diademati dicati: nempe
in

in sublimem locum educti, qui terra illius est, augustissimo ipsius numini consecrata. Quanta enim bonitas, & quanta pulchritudo eius? Quam pulchri, inquit, fructus in eorum regione nascentur, quam præstantis vini atque frumenti copia? unde iuuenum ac puellarum egregia formæ corpora (qui tum temporis erunt) vegeta ac bene curata cute turgebunt.

Caput 10.

Postulate à domino pluuiam serotino tempore, edetque dominus emicationes, & imbrem vberem dabit eis, cuique herbam in agro. Etenim idola ipsa vana loquuta sunt, & diuini mēdaciū viderunt, somnia inania loquuti sunt, & frustra consolantur. idcirco emigrarunt ut oves, & afflicti sunt, ut quæ pastorem non habent.

Pergit adhuc ea beneficia enumerare, quæ Christi temporibus piis omnibus euentura sunt.

Pluuia, doctrina euangelica: tempus pluuiæ serotinæ, tempus est Christi: quicquid patre rogauerint fideles in nomine Christi, impetrabunt. Etiam si pluuiam petant, quo tempore raro accidere solet, dabit tamen illis.

Si pluuiam tum temporis à Deo Opt. Max. efflagitaueritis, ratam ilico vestram orationem habebit: emittet fulgetra & coruscationes, ac deinde pluuiam. Solent enim huiusmodi fulgetra pluuiam plerunque comitem sociamque habere: quemadmodum Iobi 28. dicitur: Præfigēdo pluuiæ terminum & viam fulguri, atque tonitruis. Ea verò hoc nomine exprimuntur, quæ pluuiæ tempore fragorem ipsum albicante specie anteuertunt. Forma autem nominis ad quintam classē attinet: eiusque loco maiores nostri nubem vertūt. Quod mox de serotino tempore subiūgit, pluuiam

omnino postremam intelligit, utpote quæ mense Martio accidat: perinde ac si quouis tempore vel serotino etiam ac postremo pluuiam se illis impertiturum dicat, ubi ea opus fuerit, qua citissimè gramina adulescere & augeri possint. pro eo quod Latine imbrem vberem vertimus, Hebraicè imbrem pluuiæ syntacticòs dixit, ut casus alter ab altero regatur: quo modo & Danielis 12. terra pulueris appellatur. & Psalmo 40. lutum cæni. quum interim affatim se pluuiæ illius ætatis hominibus daturum intelligat. Cuique herbam in agro, id est, nemo quisquam inter eos futurus est, cuius agellus illa pluuiæ non herbescet. Quin & tale quid à maioribus nostris, (piæ illis quidem memoriæ) proditum extat. huiusmodi Dei Opt. Max. ingenium atque indolem esse, ut quanti sper Israëlita diuinæ suæ voluntati se morèsque suos accommodarint, is vicissim illorum votis respondeat, adeoque si uni alicui pluuiæ opus fuerit, alteri verò non itidem, apud unum solum pluuiæ locus futurus sit. imò, si in agro aliquo hortone hæc herba aqua indiguerit, illa non itidem fore ut altera sola compluatur. Quæ sententia probum quendam virum authorem habet, in hæc verba dicentem: Hic campus efflagitat pluuiam, alius verò nequaquam. Etenim idola, nempe illud pro comperto habebunt, idolorum verbis solidi nihil inesse. contra verò rata omnia fore, & re ipsa confirmata iri, quæ à veris prophetis prædicta fuerant, siue malè ominosa & aduersa quoad vastandam terram, siue læta & prospera stato suo tempore euentura. Intelligent autem tum temporis cum ipsos simulachrorum cultores, quorum oracula fraudi illis fuere, ante vastitatem terræ inductam, tum somniorum fucatos interpretes, qui pacem ipsis ante urbis excidium futuram polliceban-

licebantur, frustra suis verbis iussisse ut bonam spem animo conciperent, frustra solatium attulisse: breuiter aliud nihil quàm mendacium dixisse. Idcirco emigrarunt. relictis suis sedibus in exilium abducti sunt, haud aliter ac oves pastore destituta. Afflicti sunt. Affligendi verbum hoc loco deiectionem animi significat, quemadmodum & Esaiæ 31. ubi ait: Neque ad tumultum eorum animum deiecit, quod tantundem est, ac si prosterni & alieno imperio subiecti dixisset.

Contra pastores nasus meus incanduit, visitabóque hircos, quoniã visitauit dominus exercituum gregem suum, nempe domum Iehuda: & posuit eos ut equum gloriæ suæ in bello. Ex ipso est angulus, ex ipso clauus, ex ipso arcus bellicus, ex ipso denique exhibit pariter omnis exactor. Erunt ut robusti milites, qui in ipso prælio ut lutum platearum conculcant, & bellum gerent, quoniam dominus adest eis, ut pudeant qui equos incendant. Corroborabo ego domum Iuda, & domum Ioseph seruabo: & reuersos collocabo, quoniam miseret me eorum: eruntque ac si nunquam eos repulissim, quia ego dominus Deus eorum qui eos exaudiam. Ephraim ut heros erit: lætabitur cor eorum, ut eius qui vino exhilaratur, quod videbunt filij eorum, simulque gaudebunt, & exultabit cor eorum in domino.

Præteritorum malorum recordatione deterret ab inobedientia malis que moribus: ostendit enim se grauiter animaduertisse in improbos, quos hircos vocat, ut similes in posterum pœnas expectent, qui simili modo sese gerent. Suos tamen semper sibi curæ futuros.

Ostendit curam totius ecclesiæ vni Christo incumbere, qui idem rex sit & sacerdos, lapis angularis, clauus, paxillus, arcus bellicus, &c.

Tamet si omnes in Adamo peccauerint, me tamè authore redempti perinde

perinde erunt, ac si non peccassent, si per fidem ad me conuersi sese receperint.

Contra pastores: id est, contra Græcorum principes, quippe qui ludibriis aliisque indignis modis Israëlitas exceperint, Machabæorum familia nondum se illis opponente. Qua verò similitudine superius Israëlitas ouibus comparauit, eadem iam principes (penes quos summa rerum erat) pastores vocat, aut hircos: quos præeuntes oues insequuntur. visitabóque hircos: id est, de sceleribus eorum pœnas sumam. Quoniam visitauit. Subiit illi in animum miserorum homuncionum afflictorumque conditio: & eorum etiam meminit, qui vim iisdem inferunt: vindicem se illis & assertorem deinceps præstiturum ait. gregem suum. Non amplius eum pastoribus regendi liberam potestatem faciet. posuit eos ut equum gloriæ. viribus nimirum vel cum equo quouis præstantissimo conferendos: cuius inter prælium robur ac fortitudo quanta sit elucet: ut Iob. 39. de eodem dicitur: Gaudet fortitudine ut obuiam vadat aduersus arma. Ex ipso est angulus. Anguli nomine, principes metaphoricis intelliguntur: quemadmodum & Iudicum 20. Et statuerunt se anguli totius populi: nempe præfecti & magistratus. Significat autem his verbis nequaquam è Græcorum genere oriundo principi imperium in eos futurum. Ex ipso clauus: id est, præfectus & magistratus: quo nomine & apud Esaiam appellatur 22. ubi ait: Et figam eum clauum in loco fideli. Ex ipso arcus bellicus, ut minimè opus sit aliunde accito populo subsidij ferendi causa, sed suæ sibi copiae manúsque abundè suffectura sint. Exhibit omnis exactor. Quos enim aduersarios prius habebant, eosdem vectigales deinceps habituri sunt. Erunt

ut

ut robusti milites. Similes, inquit, futuri sunt Israëlitas præclaris illis & strennuis heroibus, qui iam olim à prima hominum memoria in Græcia floruerunt, hostesque suos in medio luto ac publica via conterent, ubi manus conferendi tempus aduenerit: ut pudeant qui equos inscendunt: nempe aduersarij: qui quum equis instructi bello obuiam prodierint, summo id sibi dedecori fore existimabunt, ut ab Israëlitis peditibus ipsi armati superarentur. Corroborabo ego domum Iuda. vires illis animosque suggeram aduersus hostes. Et reuersos habitare faciam. Composita dictio est, quæ hoc loco Hebraicæ habes hoschevochim, partim à radice Iaschav, partim à Schov. Sed utriusque significatio præsentis instituto accommodè quadrabit: videlicet ut & eosdem terræ suæ quasi postliminio restituat, & author quoque futurus sit, ut tutò ibi metumque omni deposito habitare possint. Eruntque mihi ac si nunquam eos repulissim. In magna scilicet gloria victuri sunt, & alta pace fruituri: perinde ac si nullo unquam tempore ab orbe condito pulsus suis sedibus fuissent: oblitterata iam penitus & elapsa memoriæ præteritorum malorum recordatione, præ affluente bonarum rerum magna copia. ut heros erit Ephraim. Quisquis ex ea familia originem trahit, fortiter sese ac strennuè in bello geret, heroicam virtutem factis expressurus: eodem plane sensu, quo superius illud dicebatur: Eruntque ut heroes. lætabitur cor eorum. Lætitie verò causa futura est victoria illa, quam de deuictis hostibus reportabunt. In eo quod sequitur, ut eius qui vino exhilaratur, eclipsis quædam est Hebraica, qua bibendi verbum subauditur, à Chaldaeo paraphraste additum: is enim vertit: quemadmodum qui vinum bibit. Similes duas eclip-

o pticas

pticas orationes habes, alteram Danielis 9. Quoniam desideriorum tu es. ubi vir subintelligitur, ut hic sit sensus: Vir admodum desideratus ac gratus Deo. alteram Prouer. 20. Subsannator est vinum, id est, qui vinum potat: multisque aliis id genus locis. Quod videbunt filij eorum simulque gaudebunt. paruuli nempe adhuc, & per aetatem nondum ferendis armis, belloque committendo idonei, ubi paternam victoriam superatis hostibus rescuerint, voluptate magna & gaudio afficientur.

Sibilabo eis, & congregabo eos, quandoquidem redemi eos, & in immensum auferent. Seminabo quoque eos in populis, & in longinquis mei recordabuntur, uiuentque cum filiis & reuertentur. Et reducant eos de terra Aegypti, atque de Assur eos congregabo ad terram Gilead, & ad Libanum eos adducam, nec satis spatij inuenietur eis. Et transibit per mare augustum, in freto fluctus percutiet, & exarscunt omnes profunditates fluminis, & deiicietur fastus Assyrij, sceptrumque Aegyptij recedet. In domino corroborebo, & in nomine eius ambulabunt, dicit dominus.

Sibilus significat congregationem fidelium in ecclesiam catholicam, quam maximam futuram, & in immensum auctam iri praedicit.

Fideles in initio enascentis ecclesiae ad aliquod tempus magnis afficientur persecutionibus, sed dominus tandem sedabit illos fluctus, & pax solida ecclesiae restituetur: quin & Assyria & Aegyptus. i. ethnici homines, & a Deo prius alieni, ecclesiae se adiungent.

Sibilus ille formam quandam mouendi labia cum voce coniunctam exprimit, qualis signi loco adhiberi vulgo solet inter accersendum quempiam. Similem habes Esaiam 5. ubi ait: Sibilaboque eis ab extremis terrae partibus. Quod deinde

inde congregaturum se eos dicat, interpretes nonnulli in hunc sensum accipiunt, ut quum angustiae & aerumnae à Graecorum regibus illatae in causa fuerint, quod in variis regionibus sparsim hic atque illic habitauerint, reduces se in patriam Israeliticam, florente familia Machabaeorum restituendos intelligant. Alij vero sententiae vim non ad id quod iam elapsum, sed quod olim futurum est, omnino referunt. In immensum auferent. Auctiores multo cumulatiorisque tum temporis erunt illorum res, aequae ac quodam in Aegypto fuere. Seminabo quoque eos in gentibus. Sunt qui ideò hac ab eo dicta interpretentur, quia Graecorum regum iniuriis ad varia gentium loca eiectione, Dei quidem memoriam eiusdemque mandatorum reminiscunt in illis etiam locis mordicus retinuerint, uiuentque cum filiis & reuertentur. in eo quem iam dixi, loco superstites unà cum filiis erunt, & sub tempora Machabaeorum tandem aliquando ad suas aedes reuertentur. Alij disseminationem illam inter gentes ita intelligunt, ac si post acceptam eo tempore salutem, quo Machabaei florebat, negotiandi peregrinandiue causa ad gentes se ultro recepturi sint, ubi magno etiam in honore habebuntur haud alio nomine, quam quod Deo Op. Max. assertore ac vindice seruati fuerint. Quod vero postea victuros unà cum filiis ac reuersuros dicat, in hunc sensum accipiunt, quasi magna rerum suppellectile onusti redituri sint, ubi redeundi tempus aduenerit, & eadem unà cum liberis perfuturi. Et reducant eos de terra Aegypti atque de Assur. Ad quae loca vitanda afflictionis causa sese receperant. Ad terram Gilead, & ad Libanum. Galaaditicae regionis situs est ultra Iordanem, orientem versus. Libano autem quicquid est terrae Israeliticae, ex illa parte

describitur, ut habetur Deute. 3. Ut videam terram istam bonam quæ est ultra Iordanem, montemque illum bonum & Libanum. Nec satis spatij inuenietur eis: Numerus, inquit, hominum eò usque augetur, ut turba capiendæ locus haudquaquam suffecturus sit. Pro Libano ad eam diuinæ maiestati consecratam vertit Ionathan: eodémque modo interpretatur & Onkelus. Et transibit per mare angustum. Gentes nimirum (quarum numerus & multitudo vel cum mari conferri possit) ærumnis ac molestiis inuoluentur: quæ per medium quoque earum ferentur. In freto fluctus percutiet. plagam immittet Deus Opt. Max. cum ipsi freto, tum undis eiusdem, quibus ariditatem inducet. Atque his verbis maximam ethnicorum hominum frequentiam significat. Eodem & illud spectat quod ait: Et exarescent omnes profunditates fluminis: quemadmodum interpretati sumus. & deiicietur fastus Assyrii. Meminit porro disertè Assyriæ & Ægypti, quod hi populi præ cæteris Israëlitas malè acceperint. In domino eos corroborebo: id est, in memet ipso: qualis & ille mos est loquendi, qui Exodi 24. occurrit: ubi dominus Moysen allocutus: Ascende, inquit, ad dominum, nempe ad me. Ecce tibi hæc hactenus interpretatione huiusce capituli, ex eorum sententia à nobis explicatam, qui ad ædis instauratæ tempora eandem referunt. Cæterum quod ad me attinet, equidem in ea opinione sum, ut existimem non absurdè posse eandem de futuro intelligi, æquè ac superiora. Quo quidem sensu ad amussim quadrare videbitur quod de Iuda & Ephraim commemoratur. Totus enim Israël, tam Iuda quàm Ephraim, sub Messia tempora, ad sua redibit, id quod florente aede secunda illis tantum accidit, qui Babylonem

lonem migrarunt: Iuda nempe & Benjamin. Quocunque verò loco Iudæ facta mentio occurrit, perinde est, ac si Benjamin unà commemoraret: communis enim alteri cum altera sors fuit. Græciæ porro nomine, Gog & Magog intelligit, fratres scilicet, & Iapheti posteris prognatos: qui iunctis viribus atate Messia in expeditionem aduerti sunt. Quam eandem interpretationem sequitur & Ionathan. Is enim pro Græcis, ita ut nos iam scripsimus, gentiles & ethnicorum filios vertit. Quicquid præterea reliquum est huiusce capituli, facilem hoc pacto interpretationem admittit. Vbi itidem inter gentes illos disseminatos iri, & transituram per mare angustiam prædicit, ita sunt ea accipiendæ, ut à Chaldæo paraphraste redduntur, & à nobis superius explicata fuerunt. Aut simplici nudo & aperto sensu eandem interpretari licebit, ut Esaiæ vaticinio respondeant, cap. II. Exiccabit dominus linguam maris Ægypti, &c.

Somnium
Iudaicum.

Caput II.

Aperi Libane, portas tuas, & ignis cedros tuas deuoret. Ulula abies, quoniam cecidit cedrus, hoc est, magnifici vastati sunt. Ululate quercus in Basanitide, quoniam sylua cædua prostrata est, vox ululatus ipsorum pastorum, quoniam deuastata magnificentia ipsorum, vox rugitus leonum, quoniam vastatus est fastus Iordanis.

Prædicitur destructio templi secundi, ut quæ hæc hactenus de templo dicta sunt, non de templo materiali intelligantur, quod paulò post à Romanis euertendum foret, sed ad spirituale templum potius referrentur. Libani enim nomine templum significatur: ac deinde pergit in incepta metaphora: cedros, abietes & quercus: principes, sacerdotes & populum vocat: quos omnes ad luctum incitat, quasi vastato iam templo, & sublata eorum gloria delendum.

Sensus horum verborum ab interpretibus ad ea tempora refertur, quibus Machabæorum familia florere desuit, aut quibus aedes instaurata iteratò subuersa est. Meo tamen iudicio à ratione nequaquam alienum erit, ita hæc interpretari, ut superioribus cohereant, nempe de regibus exterarum gentium ad internecionem usque delendis. Quem eundem sensum Ionathan sua quoque paraphrasi expressit: *Aperite, inquit, o gentes, &c. Vlula abies. Chaldaicè, fletum adite, o principes. Loco syluæ cęduæ, syluā munitiois Hebraicè legitur: in eadem significatione, qua vocabulum idem Deut. 3. occurrit, ubi urbium munitarum meminit. Quin & eo etiam modo vocabulum illud interpretari licebit, quo Leuit. 26. pro vindemia sumitur, quum ait: *Apprehendet apud vos tritura vindemiam. Etenim prius eos lignis syluestribus comparauerat: ac deinde vindemiæ nomen addit, ut illiusmodi ligna esse intelligantur, è quibus fructus aliquis percipiatur, quasi prædiuites eos, magnates, rei familiaris ac pecuaria magna copia instructos diceret. Magnificentia ipsorum: id est, præcipuum eorum robur, & gloriæ materia. Sententia Chaldaicæ paraphrasi per omnia respondet. Ceterum quæ hoc loco dicuntur, maiores nostri (piæ illi quidem ac felicitis recordationis) ad euerfionem aedis secundæ propriè pertinere existimant: & Libani nomine eadem ipsam Deo Opt. Max. sacram intelligunt: aiuntque portas eiusdem quadragesimo antequàm euersa fuerit anno, suapte sponte patefactas fuisse. Vnde & Ioannes quidam Zachaites, piæ vir ille quidem ac reuerendæ memoriæ, insignis magister, ira percitus. O domus, inquit, o sacra domus. ecquid hoc sibi vult, quod tu tibi timeas? Equidem scio interitum tibi ac vastitatem im-**

minere,

minere, & iam olim vaticinium illud de te editum fuisse. Aperi o Libane, portas tuas.

Sic dixit dominus Deus meus: *Pasce oues mactationi destinatas. Qui eas possident occidunt eas, nec se culpæ obnoxios putant, & qui vendit eas dicit: Laudandus dominus ditatus sum, nec parcunt eis qui eas pascunt, vnde & ego non parcam vltra habitatoribus terræ, dicit dominus, quia en ego tra do homines quæque in manum proximi sui, & in manum regis sui, terram conterent, nec eruam de manu eorum.*

Monet prophetam, ut prædicatione sua populum ad pœnitentiã hortetur, alioqui internecione delendum.

Iudæi quanuis foris ab hostibus Romanis bello ac fame, & interna ciuium suorum peste grauentur, iustè tamen ea omnia patientur in oppugnatione suæ vrbis, nec hostium ea culpa, sed Dei vindicta erit. De internis seditionibus, quibus laborabant, vide Iosephum lib. 2. de Bello Iudaico.

Audi o Iudæe, qui tibi vanissimas spes repromittis, & non audis dominum hîc dicentem atque confirmantem, *Nõn eruam de manu eorum, &c. quod æterna sit apud Romanos futura tua captiuitas.*

*Sententiam hanc bona pars interpretum, iam olim elapsam interpretatur, perinde ac si prophetam iusserit Israëlitis suo vaticinio prædicere, qualia ipsis inter exilium euentura forent. Alij verò ad eadem secundam referunt. Vocat autem eos oues occisioni destinatas. utpote qui potestati semper aduersariorum interficiendi traditi fuerint, ubi diuina semel mandata violarant. At enim pater idè ac dominus meus obseruandissimus, (cuius memoriam lubens vsurpo) pascèdi verbum quod hic formæ imperatiuæ videtur esse, pro infinitiuo interpretatur, qualis temporum metathesis Ezechielis 21. occurrit: *Gladius politus est, ut det eum**

eum in manum interfectoris: perinde ac si Deus ipsemet se eos pasciturum dicat, non autem propheta eos pascendi curam demandarit, quemadmodum infra hoc eodem capite ipse ait: Pascamque oves occisionis. Qui eas possident, occidunt eas, id est, emptorum venditorumque potestati prorsus patent. vide enim uerò quanta truculentia in illis interficiendis usuri sint, adeò ut commiserationi aut pietati nullus planè apud eos locus futurus sit. Nec se culpæ obnoxios putabunt. Nihil quicquam à se sceleris perpetratum existimabunt, etiam si stragem illam adiderint. Et qui vendit eas, dicet. *Hebraïca ita sonant, Trāfacta uenditione, talis futura est uniuscuiusque uēditorum oratio. Laudandus dominus. Datus sum. talis, inquam, futura est uniuscuiusque oratio. Equidem (quæ Deo est habenda gratia) diuitias mihi affatim opesque ex hac misella captiuorum hominum turba corrafi. Interim uerò dum uerba illa cum impietate coniūcta profert mango: nempe laudandus dominus: ipse sibi persuadet gratum hoc opus Deo Opt. Max. fuisse, qualis & illa oratio est, qua Sennacherib Esaiæ 36. usus est: Num uerò citra consilium & iussum domini in hunc locum, ut eum uastem, ascendi? Aut ideò fortasse clausula illa interiecta est, quia uulgò homines aucta re familiari quouis tandem modo, siue per phas siue per nephas, Deo laudes eo nomine deferre soleant. Vnde & illud prouerbij loco à maioribus in eundem sensum uisitatū fertur, fur in ore ligonis misericordem. i. in ipso temporis articulo, quo domum perfodit, Deum sibi propitium inuocat. Nec parcunt eis qui eas pascunt. Nulla quidē erga eas misericordia aut pietate mouēbitur Deus Opt. Max. qui alias pastor illarum appellatur, & idcirco in hostium*

stium manus incidunt, & uanales distrahentium commerciis exponuntur. Pascantium pluraliter hīc meminit, loco singularis numeri, æquè ac psalmo 149. precipitur Israëlī, ut letetur in factoribus suis, pro factore. Itidem Iobi 35. Vbi est, inquit, Deus factores mei? Vnde & ego nō parcā ultrā, nisi facta illi sua in melius commutarint, & bene sese gesserint. habitatoribus terræ. nimirum Israëliticæ. In manum proximi sui, & in manum regis sui. cum ipsi mutua se opera periment, tum rex stragem etiam inter eos aditurus est, siue rex ille sit Israëltarum, siue exterarum gentium, cuius imperio parebunt. Tradendi uocabulum eodem modo hīc sumitur, quo Leuitici 9. Sed & holocaustum ipsum tradiderunt ei cum incisionibus suis. terram conterent. quā hinc, quā illinc, utrinque terram Israëliticam depopulabuntur, uastamque ac perditam dabunt. nec e ruam de manu eorum. propter admissa in me ipsorum scelera.

Ego pavi oves maectationi destinatas, adeoque pauperes ipsius gregis, & assumpsi mihi duas uirgas, alteram vocauī Noam, alteram uerò vocauī Hoblim, & pavi oves. Præterea vno mense tres pastores sustuli, animusque meus eos detestatus est, quandoquidem eorum animus me detestatus est. Tum dixi: Non pascā uos ultrā, quod moritur, moriatur, & quod succiditur, succidatur: quæ reliquæ manent, deuoret quæque carnem alterius. Tuli deinde baculum meum Noam, & cōfregi eum, ut irritum fieret cœdus meum quod pepigeram cum omnibus populis. Irritumq; factum est eodem die, hâcque ratione humiles gregis qui me obseruant,

agnouerunt quòd verbum domini fuerit hoc. Et dixi ad eos: Si vobis bonum videtur, cedite mercedem meam, si minùs, omittite. Appèderunt igitur mercedem meam, triginta nempe argenteos. Aitque dominus ad me: Abiice hoc ad figulū magnificū, illud videlicet pretium quò licui ab eis. Tuli itaque triginta argenteos, & abieci ad figulum in domo domini. Deinde confregi & alterum meum baculum, nempe Hoblim, vt irrita fieret fraterna vnitas inter Iehudam & Israëlem.

Ostendit se duobus modis egisse cum Israële, vt ad pœnitentiam cum alliceret: clementia ac feueritate. Prior virga tempus illud erat, quod præcessit passionē Christi: posterior, quod in excidio vrbs Hierosolymitanæ perpepsi sunt perfidi Iudæi.

Triplicem ordinem magistratuū significat: sacerdotes, iudices ac prophetas: Gratiam, inquit, omnem meam atque opem subtraham. Illi me priores deseruerunt: idcirco & ego illos deseram.

Tria flagella minatur pestem, famem, bellum, & est sensus: Non amplius benignè agam, propter ingratitude eorum, atque ita irritum faciam fœdus meum, quod pepigeram, &c.

Data est potestas gentibus, inuadendi Israëlitas, quæ priùs à Deo minimè concessa fuerat.

Si vobis placet: homines enim estis, & semel libero arbitrio vos creauit: reddite mihi mercedem meam: id est, mea præcepta obseruate. Sin minùs, vestro id damno fiet, non meo.

Ironice legendum: Tantillo, inquit pretio populus meus, tam liberaliter à me habitus, emendum atque vendendum me indicauit, vt triginta denariis æstimarit.

Iubetur propheta in visione prophetica idem facere, quod Iudas Mercariotes postea facturum erat. Cæterum mutatione vnus literæ, vtrūque exprimere voluit propheta, & præfectos templi, ad quos ea summa referenda erat, & vsu, in quem eadem impenderetur: nempe vt ager figuli emeretur in sepulturam peregrinorū. Eadem enim dictio, mutata vna litera, & eū qui est à thesauris, & figulum significat. Otser Hebraicè dicta.

Paui quidem oues, adeoque pauperes ipsius gregis.

verè

verè, inquam, ac re ipsa pauperulas inueni, quo tēpore eadem mihi pascendas desumpsi. Quod ad interpretationem presentis paragraphi attinet, primò quidem in eo explicando sententiam eorum interpretum sequar, qui ad præteritum hæc dicta referūt, quanquam apud neminem (quod sciam) absoluta undique ac omnibus suis numeris perfectæ explicatio huiusce capituli occurrat. Deinde quod mihi in mentem venerit, & quid ipse animi habeam, Dei Opt. Max. opera fretus in medium depromā. Assumpsi mihi duas virgas. Qui mos est pastoribus vsitatus, nempe vt sumpto in manus pedo pastorali, oues sibi commissas regant. Intellegit porro his verbis binas se virgulas assumpsisse ad Israëlem pascendum: atque ita innuit non vnā eandemque fuisse rationem, quam illi populo pascendo adhibuerat. Sed pro eo ac facta eiusdem postulare videbantur, ita se eundem gubernasse. Quocirca binarum virgularū meminit, & alteram vocauit, inquit, Noam, alterā verò Hoblim. Quòd alteri à clemētia ceu mansuetudine nomen indiderit, eo indicat, blādē se atque molliter eos habuisse, quemadmodum & Dauid psalm. 33. cecinit: Dominus pastor meus est, non egebo: in pascuis herbis accubare me facit, & ad aquas tranquillas me minat. Hoc enim uerò illis temporibus accidit, quibus ab Israëlitis religiose obseruabantur præceptiones & mādāta diuina, quum reges & præfecti iurisdicundi apud eos, prohi homines fuere, à recto virtutis tramite nequaquam aberrantes. Tum enim Deus Opt. Max. summa cum mansuetudine & clementia res eorundem administravit: bonis omnibus affatim & ad satietatem vsque fruebantur, nemine prorsus aduersarium se illis opponente, nec vllò vnquam infortunio vsi. Sed alteram illam virgam

p ij Hoblim,

Hoblim, nempe à dissipando dissipatoriam, (si ita loqui liceat) appellauit, quæ vox Hebraïca vastandi dissipandique vim habet: æquè ac Cantic. 2. Capite nobis vulpes, vulpes, inquam, paruas, quæ vastant vineas. Significat porò eos mores ac studia sua peruertisse, ac proinde se quoque non aliter eos habuisse, atque eadem illa ratio postulare videbatur, nulla quidem ab hostibus sartos tectos tuendi cura sibi imposta. Sed ita tamen rebus eorum administratis, ut non nisi ingruente exilio, numinis sui præsentia eos destituerit, tuendique curam profus abiecerit. Reges enim alij alios, bonos mali vicissim excipiebant. Sub malis malè cum illis agebatur. Fuitq; tum temporis apud eos virga illa quidem dissipatoria. Quum honestè se gerebant, leta omnia & prospera successere videntq; altera illa mäsuetudinis & clementiæ virga. P au i itaque oues illas meas, partim bonis, partim verò malis. Præterea vno mense tres pastores sustuli. Pastores hi Iosia filij fuerunt, Ioachaz, Ioacim, Sedecias: quorum singuli sub hostium potestate vita functi sunt. Ioachin verò, eius quem Ioacim diximus, filius, quanuis in exilium abductus, in exilio tamen nequaquam extinctus periit, utpote ex quo regni stirpis successione Davidici regni propagatio ducebatur: exhaustis interim tribus illis aliis, ne herede quidem, quoad Ioachæ & Sedechiæ stirpem attinet, regno superstite relicto. Ioacim autem indignis quidem modis, hac atque illac circumagitatus & neglectui habitus, per summam contumeliam vitam finiit. Atque hi quidem tres in ea postrema tempora inciderunt, quibus Israëlitica terra tandem vastata, è suis sedibus migrandi populo necessitas imponebatur: fuerunt enim anni duntaxat viginti duo, mensèsq; quatuor, predictis illis tribus com-

munes

munes, iidèmq; etiam ærumnis ac calamitatibus singuli memorabiles, quibus regno potiebantur. Quum verò mensis vnus meminit, exigui temporis spatium voluit exprimere, quemadmodum Hosea 5. dicitur: Comedet eos mensis cū partibus suis. Animus meus detestatus est. Metaphoram sapit oratio: æquè ac Iudicum 10. Afflicta est anima mea propter laborem Israëli. diciturque eodem modo quo & illud Ezechielis 23. Et recessit anima mea ab ea, quæadmodum & anima mea à sorore eius recesserat. Vtraque autem sententia vastitas illa innuitur, quæ temporibus Sedechiæ terræ inducta fuit. Quod postea ait: Quandoquidem eorum animus me detestatus est. tantūdem valet ac si dixisset: Non ego prior eos detestatus sum, imò verò initium ab illis sumptum est. animus eorum me prior detestatus est, atque ex eo factum, ut me illorum quoque pertasum fuerit. Superior ille locus, qui Iudicum 10. occurrit, non est ille quidem à Jonathan periphrasticòs explicatus. pro his autem quæ hoc loco dicuntur, animus meus eos detestatus est, Chaldaïca huiusmodi substituit: nempe propulit eos verbum meum. Idem quod mox sequitur: Quandoquidem animus eorum me detestatus est, ita vertit: Quia cultum ac religionem meam abominatus est animus eorum. Quod ad pastores illos tres attinet, nihil ille quidem quàm verbum verbo reddidit, simplicem planè ac literalem sensum sequutus: Vno, inquit, mense pastores tres è medio sustuli. Tum dixi: Nō pascam vos vltra. Nondum vastata sacra æde, vigente adhuc trium illorum pastorum ætate, quum perditos eorum mores atque flagitia animaduertissem: futurumque ut illis etiam sublatis nemo quisquam rex probitati studeret, equidem apud me decreui

p iij non.

non amplius eos pascendi prouinciã subire: quemadmodum & illud Deut. 31. dicitur: *Abscõdam faciem meam ab eis, erũntque in deuorationem.* Quod moritur, moriatur, peste uidelicet. Quod succiditur, succidatur, ense & stricto gladio. Quæ reliquæ manent, deuoret quæq; carnem alterius, præ fame scilicet. Tuli deinde, nempe iam acceperam baculum meum Noam, uidelicet Iosiam. Nam eo defuncto, nemo postea à virtutis studiosus regno superfuit. Et confregi eum: id est, Pharaonis illius opera, cui Neco cognomen fuit, è medio eum sustuli. Ut irritum fieret. Vbi enim eius loco regem nullum successurum uideram, qui probitatẽ excoleret, è medio eum sustuli: quò gentium exterarum imperio Israëlita subiicerentur, quandoquidem non nisi vi alicunde illata, ac regis sui impulsu (quemadmodum sacra litera testantur) in officio cultuque Dei Opt. Max. contineri potuerint. Ac proinde irritum se fœdus illud facturum ait, quod cum omnibus populis inierat, perinde ac si fœdere quoopiã cum uniuerso hominum genere percusso, cauisset Deus, ne damnum aliquod malumue Israëlita inferrent. Etenim quoad Iosiam superstitem habebant, nihil quicquã aduersi perpetiebãtur: adeoq; Pharaos ipse, Neco dictus, legatione missa bellum cum eo deprecabatur. Irritumque factum est eodem die. violatum est fœdus illud eo ipso die, quo Iosias è uiuis excessit. Exteri enim & peregrini homines in tres illos pastores, quos iam diximus, imperium ac summam potestatem exercebant, eosdemque fortunis omnibus exutos: patria extores factos, contumeliosissimisque modis exceptos, morte tandem multabant. Hæcque ratione humiles gregis qui me obseruant, agnouerunt quòd verbum domini fuerit

fuerit hoc: id est, quotquot probi inter eos, meique studiosi cultores fuerunt: perinde ac si dicat: Quo tempore per prophetas eos alloquebar, fidem illi quidem illiusmodi uerbis nequaquam adhibuerunt, quippe quæ à vero aliena putabant. Caterum qui probi apud eos reperiabantur, diligenter me (nempe uerba à me prolata) obseruabant. quale quid Genes. 37. legitur: Iacob uerò pater eius obseruabat negotium istud. Adueniente porrò supplicio, scient & ipsi uerbu hoc domini fuisse. Et dixi ad eos. *Verba hæc illa sunt, quibus eos Deus Opt. Max. per prophetas alloquebatur. Cedite mercedem meam. quum pastor ego uester sim, cedite ergo mercedem meam. Merces autem illa, pœnitentia est, & probæ uitæ actiones. Si minùs, omittite. Cuiusmodi & illa loquendi formula est, quæ Ezechielis 2. occurrit: Siue audiant ipsi, siue minùs. Appèderunt igitur mercedem meam, triginta nempe argenteos. Fecerunt enim eadem illa ætate trium, quos diximus, pastorum, ad triginta fortasse probi & integri uiri: inter quos & Danielem habitũ legimus: unã cum Anania, Misaele, Azaria, Hieremia, Ezechiele & Sophonia: & quantum aliorum mentio disertis uerbis non fiat, omnino tamen fieri non potest, quin & alij in eodem numero fuerint. Nam & Psalm. 79. tale quid proditur: Dederunt cadauera seruorum tuorum cibum uolucris cœlorum, & carnem beneficorum tuorum bestis terræ. Jonathan uerò locum hunc ita uertit: Dixitque illis, Si uobis rectum uidetur, uoluntatem meam facite: sin minùs, desistite. Et fecerunt uoluntatem meam uiri aliquot. Perinde ac si dicat, paucos duntaxat numero fuisse qui pœnitentiam egerint. Aitque dominus ad me, Abiice hoc ad figulum. Refert hinc propheta dixisse*

In huiusmodi mysteriis fidei Christiane, Iudeorum & oculi & animi caligat, ut noctu ad Solem.

dixisse sibi Deum Opt. Max. ut ad figulum hoc quicquid erat argenti abiiceret. Caterum quæ dictio Hebraïca genuina sua significatione figulum propriè significat, ex interpretum sententia pro quæstore aut ararij præfecto hoc loco sumitur, propter æquivalentiam illam vicissitudinariam, qua vocales aliæ aliarum loco plerumq; poni solent, Aleph, He, Vau, Iod. Quem eundem sensum & Ionathan sequutus est: qui figuli loco, hominem à thesauris vertit. Sententia quæ indicare voluit adhibita parabola, hunc in modum se habet: nimirum ut quàm arctissimè fieri potest inter se coalescerent in æde dominica, & à reliquo populari cætu separarentur: utpote qui scelera Deo palàm intuente perpetret. figuli nomen impropriè & metaphoricòs hoc loco usurpauit: æquè ac Psalmo 33. Ipse omnium corda pariter finxit, intelligit omnia opera eorum. Nouit enim uerò qui boni, qui mali sint: explorat corda, & perscrutatur renes: quanuis sint interim, qui quum à probitate alieni sint, probitatem tamen præ se ferant. Tuli itaque. Ita saltem quoad prophetiæ rationem, visumq; quod illi representabatur, sublatum in manus argentum ad quæstorem in æde sacra abiicisse sibi videbatur. Caterum quod ea re portendebatur, multis iam antea annis elapsum fuerat: ea nempe ætate, qua tres illi pastores vixerunt. Sensusque ille idem est, metaphoricòs expressus, quem iam diximus, nimirum ut à vulgo boni discriminarentur: adeoque ne per compita quidem unà cum illis visendi conspicerentur. Atque hoc illud etiam est, quod Hieremiæ s. dicitur: Circuite per vicus Hierusalem, & videte quæso, & cognoscite: & querite per plateas eius, an quenquam inueniatis qui faciat iudicium, aut quærat veritatem, & propitius ero ei. quem admodum

admodum in libello Hieremiæ verba iam dicta interpretati sumus. Magnifico illo pretio, cuius hîc meminit, ædem sacram intelligit: sensusque idem planè est cum eo quod ait: Et abieci ad figulum in domo domini: nempe ad egressum illud & præ cæteris insigne pretiû. Dupliciq; officio fungetur una eademq; Heb. præpositio æl: utpote quæ tam ad figulum quàm ad ædem sacram, pretium, inquam, illud magnificum, utrinque referatur. Quo licui ab eis. Quod ad honorem quidem attinet, equidem meo ipsius nomine satis illustris reddor: nolo mihi quicquam cum illis ampliùs esse: longum eis vale dixi, scelerum & flagitiosæ vitæ causa. quem eundem sensum Chaldaïca quoque paraphrasis expressit. Deinde cõfregi & alterum meum baculum. Verba hæc ad eam cladem propriè spectant, quæ Sedechiæ exitialis fuit: & ædi sacre vltimum exitium attulit: eo nempe tempore quo ad interneccionem vsque deleti sunt temerarij illi legis diuinæ dissipatores, ac populus Israëliticus exilio sedes commutauit. ut irrita fieret fraterna vnitas inter Iehudã & Israël. Sublata est tum tēporis similitudo illa, ac morû congruentia quam Iudæi priùs cum Israëlita familia in idololatria communem habuerãt. Etenim à migratione Iudæ, nemo quisquã deinceps idololatra in Israëlè superfuit, quum priùs nullum prorsus idòlis inferuèdi finem fecisset, vsque dum in exilium migratum fuit; plurimis etiam in eorundem capita malis simul incumbentibus. Caterum quum iam domo pulsi, veritati consona omnia viderent, quæ à prophetis de æde vastanda prædicta fuerant, non iam ampliùs apud eos idololatriæ locus reliquus erat. Quin & Iudæ quoque familia ad exiliij vsque tēpora, cultui idolorû iridem addicta, postq; migrauit idololatria

latriæ studium omne deposuit. Atque hæc illa fuit mutua unitatis violatio, quam illi inter se communem habuerant, in idolis cultu deferendo: quemadmodum & Ionathan interpretatur. Hactenus de ea quidem paragraphi huiusce explicatione, quæ ad præteritum & anteaactum tempus pertinet. Ceterum quod huic caput proximum est: nã illud vaticinium continet, cui proculdubio sub æde secunda euenturo locus verè competit. ac proinde quod reliquum est, in eum sensum quod hic dicitur, interpretabimur, ut ædi secundum instauratæ conueniat. Sunt ergo verba illa Dei Opt. Max. ut author est honorandæ piæq; memoriæ pater, idem ac dominus meus: Cæpi, inquit, iam olim gregem hunc pascere atque enutrire: quod ut facerem, binas mihi virgas, easque egregias in manus assumpsi, Noam videlicet & Hoblim: quarum hæc regi, illa verò summo præfili significando adhibetur: de quo Malachia 2. dicitur: Labia sacerdotis custodient scientiam: Scientia porrò delectationem animo adfert: ut in Proverbiis cap. 2. ait: Si sapientia cor tuum inuasit, & scientia animum tuum oblectauerit, &c. At enim rex funiculi nomine repræsentatur, quum præfeti nautici instar sit, eiusque loco qui funibus in naui præsit. Ceterum oves illæ quas iam dixi, quanuis duplici quidem ratione ac binis virgulis à me pascæ, quanuis ab aliorum pastorum iniuriis, nempe ab externarum gentium regibus, me propulsatore seruatæ: nequaquam tamè ad bonos mores redire voluerunt. Quin & prophetas etiam tres legatos emisi, qui vicariam mihi operam in iisdem pascendis nauarent, Haggæum videlicet, Zachariam & Malachiam. Sed nulli illis usui fuere horum repræhensiones: & idcirco è medio eosdem sustuli, quemadmodum ipse ait:

Vno

Vno mense tres pastores sustuli. unde & illud obiter animaduertendum est, unius mensis spatio prædictos tres extinctos fuisse: nec superstite illis in terra Israëlita prophetici muneris functionem mansisse. quam sententiam maiores etiam nostri (quorum memoriam lubenter usurpare debemus) suis suffragiis approbarunt: nẽpe unã cum Haggæo, Zacharia & Malachia prophetici muneris vim & energiam Israël sublatam fuisse. Itidem & principium prophetandi prædictis illis tribus idem fuisse depræhenditur: anno videlicet secundo Darij. Sublatis ergo, inquit, tribus hisce pastoribus, cæpit me tædere eorum, quoniam & illos iam antea mei pertæsum fuerat. Quocirca ait: Non pascam vos ultra, &c. Tuliq; virgam meam Noam, & confregi eã. Id quod instante iam emigrationis tempore, sublata dignitate sacerdotali accidit. Cedite mercedem meam: id est, pœnitentiam agite, & resipiscite. Pœnitentiam verò nonnullam illi quidem, sed minimè perfectam egerunt, ad triginta fortasse dies, quibus pullati defunctum summum sacerdotem lugebant. atq; hi quidem triginta argenteorum numero exprimuntur. In dictione ea quæ figulum significat, metatthesi literarum facta, quæstorem intelligi voluit, eodem nimirum modo quo nos interpretati sumus. Vbi postea ædis dominicæ meminit, hunc sensum habet, perinde ac si dicat: Scribe prophetiam hanc, & in templo repone. Sunt qui otæ hoc loco concionem populi & ecclesiam interpretentur: æquè ac Amos 7. eiusdem vocabuli eadem significatio occurrit: Et ecce examen locustarum. Magnificum pretium, gloria ipsius magnificentia dici poterit: quam illis, inquit, eripui. Nequè enim diuinæ præsentis sub æde secunda loci quicquam apud

q ij

eos

eos fuit. Quo licui ab eis: aut quo eos priuani: qualis etiã verbi eiusdem sensus Prouerbiorum 25. legitur: Rarum facias pedem tuum in domo proximi tui: id est, raro accedas. Et confregi baculum meum secundum, nempe Hoblim: regem videlicet Agrippam. Eo enim regnante Titus in exilium eos abduxit. Fuerit & alia adhuc presentis loci interpretatio, quam adfert ingeniosus quidam Rabbi Abraham Toletanus, è Leuitica familia oriundus, idem ille qui Cabalam congeffit. Pascam oues occisionis: id est, fouebo ædis huius secundæ instaurationem. eodẽmque spectat, quod postea ait: Assumpsi mihi duas virgas: alteram vocauì Noam, alteram verò vocauì Hoblim. Noæ nomine, eminentiam illam significat, in qua futuri erant Zorobabel, Nehemias, Atharsatha, è Dauidica familia oriundi. quippe quibus in omnem futuram ætatem perpetuo fœdere Deus Opt. Max. regnum Israëliticum administrandum dederat. Hoblim (quæ virga est dissipatoria) regni sacerdotalis loco ponitur. Hinc enim primo cœpit eius templi origo, quod in monte Garisim extruebatur. Atque iidem illi homines cum Samaritanis affinitatem contraxerunt. & ex his natæ sunt huiusmodi factiones, quæ orbem postea infestarunt. Ac deinde temporis progressu Hircanus quidam pontifex maximus, archieratico munere ad quadraginta annos functus est, idẽmque tandem Saducæorum partibus adiunctus in reliquos sacerdotes nece grassatus, eosdem interfecit, tum ipse, tum Alexander ipsius filius. quæ causa fuit ut Aristobulo eiusdem ex filio nepoti gratia fauorq; imminueretur. Quod postea vno mense tres pastores sustulisse se dicat, triplici illa dignitate, regnum Dauidicum, Machabæorum, & seruile imperium

imperium innuit. Temporis verò spatium illud uniuersum, quo ades secunda floruit, unius mensis nomine expressit: utpote quòd vnus quasi mensis illi quidem videatur. Ablegatio deinde & emissio Zorobabelis vnà cum Nehemia verbis illis significatur, quibus ait: Tuli baculũ meum Noam, & confregi eum: vt irritum fieret fœdus meum, &c. Nam actũ iam tum erat de amicitia, actum de fœdere, quod cum regibus Persicis illis prius intercesserat, quò & illud referendum est, quod addit: Si vobis bonum videtur. Ita enim eos alloquitur postquam secundam illam virgam dissipatoriam ipsis pascendis adhibuerat: Lubetne vobis vestigiis diuinis insequi? Appenderunt igitur mercedem meam triginta argenteos. Tricenarium illud annorum spatium innuit, quo regnarunt integerimi illi ac pietatis studiosi principes. Vnum dico Matthathia, cognomento Hasmonai. Sex Iudæ eiusdem filij. Totidem Ionathæ, huius filij, Simeonis demum octodecim, qui illum patrem habuit. Eccos tibi triginta unum annos: qui facile ad triginta reducuntur: si qui mutuli menses in eisdem inciderint: quanto nimirum tempore imperium penes reges illos optime meritos fuit. Sensus autem eorum quæ his verbis dicuntur: Dixitque dominus ad me, Abiice ad figulum magnificum pretium, quo licui ab eis. Huiusmodi erit, ac si dicat, par enim uerò fuerit, & rationi consonum, ut magnificum hoc pretium, & splendida merces sacris peragendis, & mancipiis redimendis inferuiat, si qua forte è populari cœtu in seruitutẽ abducta fuerint. Cætum porro vulgi, vocabulo Iotser significat: aquè ac Amos 7. vbi dicitur: Et ecce examen locustarum. Eodẽm etiã modo sumitur, quod ait: Abieci ad figulum in domo do-

q iij mini:

Herodianorũ
familiam in-
telligit.

mini: nempe ad cœtum populi, ut superius: Et confregi baculum meum secundum, dissipatorium. Significatur his verbis extirpatio illa regni Machabæorum sub eam ætatem futura: in quam flagitiosi quidam homines & pestes Reipublicæ inciderunt: Hircanum dico, Aristobulum, eiusque posteros. ut irrita fieret fraterna vnitas, inter Iehudam & Israëllem: quasi per eum steterit dicat, quod violata fuerit fraterna beneuolentia. Subaudiendo relatiuum alcher: nempe qui author fuit, &c. qualis est illius loci interpretatio, qui Ezechielis 7. legitur: Et pulchritudinem ornamenti sui, ad superbiam conuertit, quod scilicet ornamenti genus is ad superbiam conuertit. Factum enim uerò est opera huiusmodi perditorum hominum, ut in duo regna diuisi sint Israëlita, non aliter ac olim sub Ieroboam filio Nebat acciderat, quo tempore schisma in regno Dauidico contigit: violata iam mutua illa, quæ Iudæ cum Israëllem intercesserat, societate.

Et dixit dominus ad me: Adhuc sume tibi arma stolidi pastoris. Quoniã ecce ego excito pastorem in terra, qui gregem cõcisum non inuiset, nec stolidam ouem requireret, fauciam non sanabit, stãtem & firmam non pascet, neque fulciet, carnem quoque pinguioris edet, & yngulas eis diffindet: væ pastori idolo qui gregem deserit: gladius imminebit brachio eius, & oculo eius dextero: brachium eius planè exarefcet, & oculus eius dexter omnino hebescet.

Me (inquit Christus) tam clementem ac pium pastorem nihili fecerunt: alium stolidum atque immitem in maiori pretio habebunt, nẽpe Antichristum, cuius hęc imago describitur. Sed dominus aliquando

eum

eum spiritu oris sui interficiet, quemadmodum mox ait: Væ pastori cuanido, &c.

Ad eos ista pertinent, qui vicarij reges & aliorum serui erant. væ pastori idolo, &c. nempe Agrippæ regi, qui author fuit, ut Vespasianus ac Titus expeditionem in Israëliticam terram susciperent, & militum copias inuexit, unde mala reliqua omnia fluxere. Sume tibi arma stolidi pastoris. Prophetam iubet Deus Opt. Max. (quod ad visum saltem propheticum attinet) stolidi pastoris in morem sese componere. Significat porro huiusmodi verbis, sub tẽpora ædis secundæ regem aliquẽ apud Israëlitas suppullaturũ, cuius res gestæ nihil quàm insaniam mētisq; alienationẽ sapere videbũtur. Caterũ inter sarcinas stolidi pastoris, & eiusmodi qui sapiat, multũ per omnem modum interest. Habet enim hic peram sacculo non absimilem: in quam reponi possint tum panis quẽ comedat, tum cyathus in usum bibendi, & si qua præterea opus futura erunt inter eremum oues pascenti. Illius uerò pera angusta admodum est, & iusto contractior, ita ut esculẽta sæpe effluant: quibus ubi se destitutum uiderit, in oues iram exerit, infligit verbera, nec ulla animi pietate erga eas mouetur. Rex porro cuius hęc meminit, Herodes intelligitur: qui seruus olim familiæ Machabæorum, armis aduersus eosdem initis, imperium sibi usurpauit, uxorem ex eorũ genere oriundam duxit, regnum insolẽter ac stultè administrauit, uxoris denique ac liberorum suorum neci, multa alia scelera in terra Israëlita adiecit: Ionathan eodem modo uaticinare, inquit, de stulto & inerti principe. Stolidæ ouis nomine, agnum ætate tenellum intelligit. stantem. huiusmodi appellat, quæ loco suo fixa manet. Atque huic quidẽ quær-

uis

uis incedendi pabulandique facultate destituta, pabulum ille tamen nutritionis causa nequaquam ad locum quem occupat, apponet. vngulas eis diffinet. Nec hoc satis est, quod nullo eas bono afficiat, nisi laedat quoque & damnum ipsis inferat, vngulis tam immuni ictu illiso baculo, ut fractis prorsus atque diffisis omnem incedendi potestatem adimat. Jonathan hunc in modum reddidit: quæ à tergo fuerint relicta, eas occisione delebit. væ pastori idolo. Idoli vocabulum pro re nullius pretij atq; inepta sumitur: aquæ ac lobi 13. Vos estis mendacij concinnatores & inepti medici. Pastoris autem huiusmodi nomine, vel Herodem vel Agrippam intelligit. Gladius imminet brachio eius. Quum postea futurum dicat, ut brachium eius planè exarescat, & oculus eius dexter omnino hebescat, noluit hoc loco sensilem gladium intelligi: sed exitialem potius & ultimam internecionem: quæ lethiferi & omnia vastantis gladij loco esse possit: Imminet, inquit, brachio eius: id est, vires exhauriet. Et oculo eius dextro: ita ut in rebus suis administrandis nihil loci consilio aut providentiæ futurum sit. Oculo enim dextro, cordis oculum intelligit, ut author est perdoctus Rabbi Abraham Esrites (cuius memoriam & fœlicem recordationem lubens amplector) quanuis ille tamen aliam quidem, atq; nos, in hoc capite explicando sententiam sequatur.

Caput 12.

Onus verbi domini super Israëlem: dicit dominus, qui extendit cœlos, & fundat terram, & spiritum hominis in medio eius fingit. Ecce ego pono Hierusalem, ut sit calix commouens omnes populos

los circumquaque: quin & in Iehuda erunt qui obfideant Hierusalem: eritque illo die ut ponam Hierusalem ceu lapidem graue omnibus populis, quicunque eum sustollere conabuntur: omnino lacerabuntur, congregabunturque contra eum omnes gentes terræ.

Prædicitur afflictio ecclesiæ ad aliquod tempus post mortem Christi aduenturæ: quæ tandem in summam pacem atque lætitiâ exitura sit, deuictis hostibus.

Persecutores ecclesiæ tandem morientur, ut qui hausto poculo veneni de repente cadunt: exemplo fuerint Herodes, Pilatus, Maximinus, Maxentius, &c.

Ecclesiam comparat lapidi graui & immobili: Qui eam loco suo mouere conantur, ipsi læduntur.

Facta iam semel atque iterum supplicij Israëlitis inferendi, ac terræ eorundem vastitatis inducendæ mentione, fausta deinceps ac læta iisdem futura prædicit: de gentibus verò pœnas sumendas, in hanc quidè sententiam: Dicit dominus qui extēdit cœlos. quasi supera & infera ab eo creata dicat, & omnia in illius potestate posita, vel evertenda ac demolienda, vel erigenda ac stabilienda. hominis porrò hoc loco nō aliter meminit, ac Esaias 45. Ego feci terram, & hominem super eam creavi. perinde ac si diceret: Ego quidem in causa fui, quod Israëlitæ in exilium abducti fuerint. In me itidem situm est eosdem reuocare: & de aduersariis illorum pœnas sumere. Sunt autem hæc duo cognata sibi inuicem, & alterum alteri coniunctum. qui spiritum hominis in medio eius fingit, & qui extendit cœlos, & terram fundat. ut author est ingeniosus Rabbi Abraham Esrites. quippe quum homo microcosmus quidam sit, præ cœlo & terra, quæ vastus orbis appellatur. Quod ad verbi illius vim attinet, quo spiritus in me-

diſ hominis fingendi meminit, equidem fingēdi vocabulum in alia re nulla exprimēda adhibitum comperio, quā quæ tactu prædita ſit, & ſentiendi facultatem habeat: id quod ſpiritui nequaquam conuenit. Ac proinde dicendum erit, verba illa, qui ſpiritum finxit, ad huiusmodi corporis organa pertinere, quæ ſpirituales vires in ſe continent, putà cerebrum & cor. Vt ſit calix commouens: id eſt, venenati poculi inſtar: quod hauſtum bibenti lethum adferet. Eodem nempe modo cum illis agetur, qui caſtra urbi Hieroſolymitanæ admouebunt, abſumentur funditus, & peſſum ibunt. Quin & in Iehuda erunt qui obſideant Hieruſalem. Iudæi quoque nonnulli, inquit, ad expugnationem urbis unā cum hoſtibus venient. Calix ille, quem iam dixi, peſtifer & lethalis etiam ad eos in initio pertinebit, qui præter animi ſui voluntatem ad obſidendam urbem Hieroſolymitanam confluent: ipſique adeò ab hac ingenti clade nequaquam immunes futuri ſunt. Sēſus autem loci ita ſe habet. Quo tempore Gog & Magog aduerſus urbem Hieroſolymitanam, reſtitutam iam ereptamque periculis expeditionem ſuſcepturi ſunt, in terram eam, quæ Iudææ ſorte obuenit, primos impetus facient. Etenim magno quidem animi deſiderio flagrabunt, primo quoque tempore adeundi Hieroſolymam: nec ita magnopere in ipſo ſtatim initio ad reliquas omnes Iſraëliticæ terræ partes ſubiugandas properabunt. Hoc enim ſibi perſuaſum habebunt, huiusmodi ſe verbis mutuò excipiet. Deuicta ſemel urbe metropoli Hieroſolymitana, quod reliquum eſt Iſraëliticæ terræ, peruium nobis, eadēque planè opera expugnatum patebit. Vnde & iter illud capeſſent, quod rectā per agros Iudææ Hieroſolymam tendit: utpote via ipſis expedita & accommoda:

Per hos Antichriſtū intel-
lige, & gra-
uiſſimas futu-
ras afflictio-
nes.

commoda: abductis in eandem obſidionem unā ſecum nonnullis etiam è familia Iudaica, volētibus nolentibus. quam interpretationem & Ionathan ſequutus eſt. ponam Hieruſalem ceu lapidē grauem. Quam prius lethalis atque mortiferi poculi ſimilitudine expreſſit, eandem iam denuò lapidi bene oneroſo cōparat: quum illud interim ſignificet, fore ut quotquot aduerſus urbem Hieroſolymitanam arma laturi ſunt, haud aliter manus in eam iniiciant, ac ſi ſaxum aliquod ingentis molis ac prægrāde complecterentur: utpote quod oneris plurimum atque moleſtiæ ipſis exhibere ſoleat, qui ſublato in humeros ferūt. Interim verò dum humo ſublato humeris imponunt, offeſas inde manus & caſum laſas reportant. quanuis autē multi ſimul eidem ſubleuando, iunctis operis incumbant, inter ſubleuandū tamen manus eorundem fruſtratim atterentur. Ita quæ plurimi unde quaque aduerſus urbem Hieroſolymitanam è ſingulis orbis partibus confluent. cæterum interneſione ad unum omnes in ea delendi. Ionathan in eundem ſenſum vertit: Ponam, inquit, Hieruſalem lapidem offeſionis omnibus populis: quiſquis vim ei intulerit, diripietur, &c.

In die illa, dicit dominus, percutiam omnem equum ſtupore, & eum qui ei infidet, veſania. Super domum Iehuda autem oculos meos aperiam, omnemque equum populorū feriam cæcitate: tum duces Iehuda in corde ſuo dicent: Corrobora mihi habitatores Hieruſalem in domino exercituum Deo ſuo.

Prædicatur ereptio atque liberatio ecclēſiæ à prædicta perſecutione, & victoria de hoſtibus reportanda, quam Chriſto, non ſuis viribus acceptam ferent victores: ideòque opem eiſdem aſſiduis precibus implorabunt, dicentque: Corrobora mihi, &c.

r ij Ape-

Aperiam nempe oculos meos, ut Iudam equosq; ipsius, quavis medio inter gentes loco positos cladi me auctore inferendæ eripiam. Omnem tamen equum populorum feriam cæcitate. Stupori addit & cæcitatem: utraque enim calamitas in eos simul incumbet. Stupor porro ad cor, cæcitas autem ad oculos refertur. Tum duces Iehuda in corde suo dicent. Tacite nimirum & clam apud se. quandoquidem inter medios hostes versabuntur: audaciam tamen illis & animosos spiritus suggerent ciues Hierosolymitani, quippe qui diuino auxilio freti cominus cum hoste manus conferturi prodibunt, atque ita horum opera liberabuntur.

Die illo ponam duces Iehuda ut carbonem inter ligna ardentia, & ut facem ignis ardentem in acervo manipulorum, & deuorabunt à dextra & à læua omnes populos circunquaque, consistetque Hierusalem adhuc in loco suo in Hierusalem. Et feruabit dominus tentoria Iehudæ ut retrò temporibus, ne gloriatur decus domus Dauidis, & gloria inhabitantis Hierusalem contra Iehudam.

Charitas verè Christiana describitur, & ardor fidelium erga Deum ac proximos.

Efficiam, inquit, ut principes & magnates Iudæorum, qui foris erunt, similes sint ignito carboni, inter arida ligna posito. Etenim quo tempore stupor ille animique consternatio me auctore gentibus inducetur, haud obscure intelliget, rem eam mea opera factam fuisse: unde tam ipsi, quam reliqui etiam Iudæi communi consensu, stragem utrinque, sinistra & dextra adet. Carbonem prunam iam ardentem vocat: æquè ac Leuitici II. Destruentur, inquit, clybanus & chytropodes (nempe olla prunis ardentibus ad

coquen-

coquendum imposita.) Quemadmodum autem ligna & stipula natura quidem satis apta sunt ad ignem concipiendum, ita & gentes præ stupore illo animi consilii que inopia, quam Deus Opt. Max. illis immittet, quasi obuiæ iam & expositæ neci futuræ sunt: adeoque ignis loco erunt Iudæorum principes ad eas funditus delendas. Consistetque Hierusalem adhuc in loco suo in Hierusalem. Gentes enim uerò illud sibi persuasum habuere, fore ut sua opera euerteretur, adeo ut ne urbis quidem nomen amplius retineret. Illa tamen nihilo secius priorem locum obtinebit, eandem prorsus sedem occupatura, quam hodie occupat Hierosolyma. Seruabit dominus tentoria Iehudæ ut retrò temporibus. Tentoriorum idcirco meminit, quia huiusmodi plerunque uti soleant urbium oppugnatores: quanquam alij dicant Rechabitarum causa ita prophetam loquentum, quibus solennis fuit, & ab ultima hominum memoria recepta in tentoriis degendi consuetudo: ac tum temporis medijs inter Iudæos futuri sunt. Pro tentoriis, Ionathan urbes Iudæicas vertit. Caterum quod ad temporis rationem attinet, Iudæi quidem priores (nempe foris extra urbem, unà cum hostibus ad oppugnandam eadem præ metu profecti) quàm ciues Hierosolymitani seruabuntur. ne gloriatur decus domus Dauidis. Stirps enim Dauidica intus se continebit, & à partibus ciuium Hierosolymitanorum stabit. Quod si priores hi seruarentur, iactabundè fortasse Iudæis foris fecis exprobrarent: quasi sua opera factum foret, ut incolumes illi periculis eximerentur.

Die illo dominus defendet pro habitatore Hierusalem: eritq; is qui impegit inter eos, eo die quasi Dauid, & domus Dauidis ut dij, & tanquam an-

r iij gelus

Hæc ad supernam Hierusalem referenda sunt.

gelus domini ante eos. Id quoque illo die fiet. dabo operam ut omnes gentes quæ contra Hierusalem veniunt, pessum eant.

Homuncio quilibet apud eos vel infirmus ac debilis, Davidi similis futurus est: homini nempe viribus præstantissimo, & arte bellica insigni. Nomine verò domus Davidicæ, Messiam regem intelligit: quemadmodum & Esaias 7. Audite quæso ô domus Davidis: de rege Achaz loquutus. Idem porrò rex ille, quem iam diximus, priori loco obviam gentibus occurrens, bellum laceffet, præbitque ceu Deus quispiam: id est, ut ipse mox interpretatur, tanquam angelus domini. Dabo operam ut omnes gētes, & cæt. Efficiam diligenter & accuratè, ac si dicat, animo voluntatiq̃ meæ prorsus obsequar, ut eas funditus perdam atque euertam.

Et effundam super domū Davidis, & super habitatores Hierusalem spiritum gratiæ & beneficiæ, ut aspiciant ad me, eum videlicet quem transfixerunt: plangētque super eo, ut solet super vnicè dilecto: acerbè & amarè habebunt super eum, ut solet quis super primogenito.

Misio spiritus sancti in apostolos & alios fideles prædicitur, quæ multos ad fidem Christi alliciet, eritque in causa ut nonnulli etiam Iudæi verisimilibus affectibus ad Deum cōuerfi, errorem suum agnoscant, eumque Christum verum Deum & hominem fuisse fateantur, quem olim cruci affixerunt. Id quod & factum legitur in euangelio.

Equidem gratos eos acceptosq; habebō, adeò ut incolumes eosdem ac sartos tectos irruentiū gentiū insultibus erpturus sim. Idem verò propheta verbis paululū immutatis emphaticōs exprimit. Jonathan spiritum munificentia pietatisq̃ vertit. Caterūm pater, idem ac dominus meus colendissimus,

lendissimus, spiritum huiusmodi hoc loco interpretatur, qui tum apud alios homines gratiofus erit, tum apud Deum in causa futurus, ut rata habeantur ipsorum preces. Significanter porrò ait præsidio se illis & protectoris loco adfuturū, superiores quidē ac cœlicas virtutes intelligens propitias atque amicas ipsis futuras. Quod si deinde fortè fortuna acciderit, ut suorum aliquem vel abiectissimæ conditionis homunculum in eo prælio saucium hostes reddant, summæ id ipsis admirationi erit, obstupescētibus undenam aut qua illud ratione acciderit, factūque ita interpretabuntur, quasi suæ iam res collabi, atque in hostium potestatem paulatim venire incipiant: æquè ac Iosua olim fecit cap. 7. ubi triginta sex viros Israëlitas ab Hãitis occisos viderat: Ab domine Deus, inquit, quid dicam postquam Israël coram hostibus suis terga vertit? In eadem & illi opinione futuri sunt, si vel vni alicui suorū vulnus inflicto viderint, attoniti stupebunt. ut aspiciant ad me: illius nempe causa, quem hostes ita saucium reddidere. plangētque super eo. Non aliter ac pater quispiam filium quem unicum habebat, morte sublato, lachrimis abundè prosequi solet, aut qui primogenito orbatu est. At enim maiores nostri (quorum memoriæ ac recordationi suus habetor honos) ad Messiam Iosephi filium hæc referunt: quippe qui inter prælium interficiendus sit. Sed illam ego interpretationem admiror: quo modo eundē occuluerint, nulla prorsus ipsius facta mentione. Amare habebunt. ægritudinem animi atque mœrorem huiusmodi verbis intelligit.

In die illa erit luctus ille magnus in Hierusalem, tãquam luctus in Hadadrimon in campo Megiddon. Et lugebit terra, quælibet seorsim: familia Davidis

uidis seorsim, & vxores eorum seorsim. Cognatio domus Nathan seorsim, & vxores eorum seorsim: familia domus Leui seorsim, & vxores eorum seorsim: familia Semei seorsim, & vxores eorum seorsim. Omnes denique familiae quae reliquae sunt, quaeque seorsim, & eorum vxores seorsim.

Amarissimis fletibus mortem Christi prosequuntur, quem luctum ei comparat, qui Iosias olim nomine suscipiebatur: vnde & Hieremiae Lamentationes conscriptae sunt. Fuit enim Iosias rex iustus, & Iesu Christi typus, instaurator legis, & diuino cultui addictissimus.

Quod de Hadadrimon in campo Megiddon narrat, fuit illa quidem res apud eos probe cognita: nusquam tamen (quod sciam) in sacris literis eiusdem mentio occurrit. Et lugebit terra. Terra nimirum incolae vicem illius dolebunt, cui vulnus inflictum fuerit. pro eo quod Latine dicitur quaelibet seorsim, in Hebraeo legitur familia & familia seorsim, id est, singula in singulis suis locis. Earum porro familiarum, quarum hic disertè meminit, nempe Nathan & Simeonis, magna tum temporis famae celebritas & insignis gloria erit: quam prophético more futuram praedicit. In eo autem quod vxores eorundem seorsim luctum apud se inituras commemorat, decorum observatur, & honesti ratio habetur. Aut ille sensus esse potest: quoniam foeminae quam viri ad luctum propiores, in unum aliquem locum seorsim à virili consortio coiturae sunt, quo liberius pro ingenio ac more suo fletibus & lachrymis indulgeant.

Caput 13.

In die illa vena aperietur domui Davidis & habitatoribus Hierusalem, ad expiandum peccatum & menstruam immunditiam.

Hic

Hic recensentur commoda, quae accepimus ex effusione sanguinis Christi, eiusdemque passione.

Fontis nomine, vel sanguis Christi, vel baptismus intelligitur, quo omnia scelera & peccata abluuntur: ita ut nulla vestigia remaneant.

Sententiae vis ea esse poterit, quam verba ipsa nuda praese ferunt: atque ita connectitur cum his quae eodem hoc libro, cap. 14. dicuntur: Effluent aquae vitae de Hierusalem, quemadmodum à maioribus nostris (pia illis quidem memoria) fertur: aiuntque praeterea (quod & notanter dicitur) fieri posse, ut aliae quoque scaturigines iisdem permisceantur. vena aperietur domui Davidis: nepe unus idemque fons tum sacrificiis peragendis, tum abluendis immunditiis inseruiet. Quin & in ea opinione sunt, ut dicant aquas illas, quas diximus, in fluuium ingentem erupturas, postquam ostium adium Davidicarum alluerint: iuxta id quod hic habetur, in die illa vena aperietur, &c. Quandoquidem autem sententiam haecenus literali planè sensu explicuimus, similis erit & illorum verborum interpretatio, quibus expiationis peccatorum, & menstruae immunditiae meminit. Etenim quum nulla ante id temporis aquae per medium orbis Hierosolymitanae fluxerint, tum primum perenni ac perpetuo cursu in ipsa adeo ciuitate ferentur, ita ut nequaquam deinceps opus sit egredi ciuitatem, peccati expiandi causa, quod non nisi viuo flumine ablueretur, ut lege scriptum proditur. Idem etiam in immunditia menstrua fiet, quae pollutionis quoddam genus est, & aquas perennes postulat.

Eruntque die illo, dicit dominus exercituum, excindam nomina idolorum è terra: ne eorum vltra mentio fiat: tum & prophetas, & spiritum immundum è terra expellam.

f Idola

Idola ea intelligit, quæ vel ante exilij eorum tempora, iam inde ferè ab initio ibi fuerant, vel quæ hodie ab incircuncisis & præputiatis hominibus eodem in loco coluntur. tum & prophetas: aruspices nempe, vanosque hariolos huiusmodi, quales sub prima æde fuerunt. spiritum immundum, malam illam innatam concupiscentiam vocat, & quam nos fomitem peccati appellamus.

Et tum id quoque fiet, si quispiam vltra vaticinatus fuerit, dicent ad eum pater eius & mater eius qui genuerunt eum. Nequaquam viues, quandoquidè mendacium in nomine domini loquutus es. Quin confodiēt eum pater eius & mater eius, genitores eius, eo quod vaticinatus est. Eo quoque tempore prophetæ quisque à sua visione, quam vaticinio suo prodidit, pudefient, nec chlamydem villosam, ut fallant, induent. Quin potius dicet: Non sum propheta, sed agricola sum, ab hoc aut illo ab adolescentia mea institutus, ut possessiones colerem. Tum dicet ad eum: Quid ergo sibi volunt plagæ illæ intra manus tuas? dicetque: In domo eorum qui me diligunt, percussus sum.

Zelus piorum hominum erga Christi religionem describitur, tam vehemens, ut ne suis quidem in causa impiorum dogmatum parcere velint.

Huiusmodi erat habitus prophetarum, ut quo tempore populum ad poenitentiam prouocabant, cilicio uterentur.

Pudebit pseudoprophetas suæ quæque visionis, ad eum ut professorem vaticinandi, atque impia sua & hæretica dogmata lubenter eiurare velint.

Ego, inquit, pseudoprophetas expellam. Quod si fortasse acciderit, ut sceleratus quispiam fucatis adhuc verbis mendacia consuens, prophetam agere velit, & diuino se spiritu

spiritu afflatus, rectè omnia predicere contēdat, tanta scilicet illis temporibus ingenij acrimonia, ac tanta perspicacia hominibus eius ætatis inerit, ut facillè de verbis illiusmodi iudicium laturi sint, utrum vera an falsa censei debeant. Adeoque parentes eiusdem, qui vitæ ipsi authores fuerunt, vitæ prorsus indignum eum iudicabunt, quorum illa verba futura sunt: Nequaquam viues, quandoquidem mendacium in nomine domini loquutus es. Auxesis quædam est in eo, quod quum prius patrem & matrem nominasset, postea addat, qui genuerunt eum: quò res perspicua magis euaderet. Quin confodient eum pater eius & mater eius. verberibus eum probè castigatum dabunt, nec citra vulnera desistent, ut moribus emendatiorem reddant. Aut confodient, id est, interficient eum, quemadmodum ipse ait: nequaquam viues. In die illo pudefient: ubi scilicet euentu frustrata atque irrita vaticinia sua viderint, pudore toti suffundentur. Nec chlamydem villosam ut fallant induent. Moris enim fuit pseudoprophetis sacco & cilicio indui, quò vulgò fucos facerent, & fidem sibi apud homines conciliarent, utpote qui simplices planè, iusti, integri, & ab omni mentiendi studio alieni, coram videri velint. At enim postquam irrita iam omniq; autoritate destituta sua vaticinia viderint, pudebit eos sui: studiis & prophetis illis suis longè vale dicent, amictum huiusmodi deponent: breuiter de vaticiniis à se editis interrogati, efficto per mendacium responso, negabunt se vates esse, aut vlla unquam memoria prophetas egisse: quin terræ potius colendæ operam nauasse, nec huiusmodi studiis addictos aliquando fuisse, nempe homines in re rustica, pecuaria, ac mercimoniis exercendis semper versatos.

satos. Quin potius dicet. Interroganti nimirum, ubinam tandem sua sit prophetia, per mendacium respondebit, dicetque: Equidem propheta non sum. Hic aut ille artem pecuariam me docuit, id est, instituit quo modo rei pecuariæ curam gererem, & agriculturæ vacarem. Tum dicet ad eum: Quid sibi volunt plagæ illæ intra manus tuas? Agedum ergo, si ita se res habet, ut tu te prophetam negas, ecquid sibi volunt conspicui adhuc intra manus tuas vibices illi & cicatrices? Argumento enim sunt prophetam te olim egisse, atq; eo nomine vapulasse à parentibus, qui te verberibus etiam probe castigatum, à prophetica professione reuocare voluerint. dicetque: In domo eorum qui me diligunt, percussus sum. Tum ille vicissim, nequaquam, inquiet, prophetandi studium huiusmodi mihi plagas accersit. Enimvero qui optimè mihi consultum volebant, plagas illas mihi, studio emendandi, & ad meliorem frugem perducendi tum temporis inflixerunt, quum iam inde à prima statim ineunte pueritia operi rustico emancipatus remissè memet in eo gerebam, & officio nequaquam sedulam operam nauabam. Causa sanè quamobrem huiusmodi plagis ab illis exceptus fuerim, haud alia erat, quàm ut à puerilibus studiis auocatus operi sedulo faciundo incumberem. Vnde & vibices illos argumento esse dicet, manicas olim pedicâsque sibi ab illis inductas fuisse, quò minùs in publicum prodiret. Caterùm quod his verbis significatur, locum aliquando inueniet, pro eo ac Deus ipse ter maximus certo suo ac definito tempore futurum decreuit. Ait enim 2. Ioëlis: *Vsuueniet post hæc ut effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri, & filia vestra. Qui verò prophetandi munere nequaquam*

quam id temporis valebunt, ad alios emulandos sese component, adeò ut ipsi quoq; prophetas agere, & suis sibi verbis vaticinandi functionem perinde vendicare velint, atq; alij fecerint. Quare cognita tandem, & audita futili illa atque euanida prophetia, parens vterque dicet: Nequaquam viues: quandoquidem mendacium loquutus es in nomine domini. Nec chlamydem villosam induent: ut primo quoque tempore factitabant, saccis induti: & ad eum modum composito amictu, qui anachoretarum, diuinique cultus studiosorum hominum proprius haberi solet, quo illi sua vulgò figmenta persuadere conabantur. Caterùm instante iam illo tempore, quod olim futurum diximus, conspecti semel à populo & animaduersi, mendaciis se tuebuntur, falsoque dicent, nihil se unquam aliud professos quàm agriculturam. Agricola ego sum. Hic aut ille, nempe è vulgo aliquis, me sibi coëmit, rei pecuariæ ac operis rusticis addixit. Interrogantibus deinde quid ergo sibi volunt plagæ illæ intra manus tuas? plagæ, inquiet, hæc illæ sunt, quibus in ludo literario exceptus olim fui ab amicis, ob errorem inter scribendum, ediscendum, aut aliud id genus opus, quod illi fortè in buccam venerit, per imprudentiam admissum.

Excitare ô gladiæ super pastorem meum, & super virum coæqualem mihi, dicit dominus exercituum: Percute pastorem, dispergenturque oves. Reducam autem manum meam super paruulos.

Gladius passionem Christi significat, eundemque violenta morte moriturum. Sunt autem hæc verba patris de filio, in quem gladius illè nihil potuisset, nisi permittente Deo: simulque filium sibi consubstantialem pater vocat.

Rabbi Salomon Iarhites (cuius memoriam lubens amplector)

plector) de Romanis ab Esau oriundis hæc interpretatur: quippe quos ouibus, inquit, meis in exilium abductis præfecerim. Et super virum coæqualem mihi, quem socium tuendis ouibus meis adhibui, & in æqualem laboris partem vocavi. percutite pastorem: id est, impium & sceleratum regnum. Sed ingeniosus Rabbi Abraham de magna bellorum copia prophetiã hanc interpretatur, quã nufquam non gentium exoritura sunt, sub ætatem Messie Iosephi filij. pastoris porrò nomine, regem gentium exterarum significat, qui quum cœlitus à Deo concessas terræ administrandæ habenas habeat, ipse sua sibi opinione Deus quispiam videtur. ideóque ait: Super virum coæqualem mihi: nempe qui parem se mihi putet. percutite pastorem. Futurum quidem est, ut Deus Opt. Max. evertat funditus ethnicos omnes reges: & oves illorum hæc atque illac dispergantur. paruulos inferioris ordinis principes vocat, & huiusmodi quorum minor est quàm regum autoritas. Chaldaea paraphrasis ita habet: Exere tete ó gladiæ in regem & in principem socium eius ei parem & consimilem: occide, inquit dominus exercituum, & dispergentur principes, & plagam potentie meæ reducam in secundos. intelligit secundos à regibus & principibus.

Erítque in omni terra, dicit dominus, ut partes duæ in ea excendantur & deficient: tertia autem in ea reliqua fiat. Et hanc tertiam in ignem ducam, & excoquam eos ut argétum excoquitur: probabóq; eos, ut aurum probari solet. Ipsa inuocabit nomen meum, & ego exaudiam eam. dixi, populus meus hic: & ipse dicet, Dominus est Deus meus.

Vix tertia pars Iudæorum in excidio Hierosolymitano seruata fuit: eadémq;

eadémque variis ærumnis ac malis probata, ut aurum. Ita & piorum hominum magna paucitas erit. Angusta via est, quæ ducit ad cœlum, & pauci ingrediuntur eam, &c.

In omni, inquit, terra, nèpe in tota terra Israëlitica: quis sint etiã qui orbẽ uniuersum intelligant. Nulli enim alij ethnici homines superstites futuri sunt, q̄ probi & diuino cultui addicti. Excindantur & deficient hi fame, illi verò ense. Tertia autẽ in ea reliqua fiat superstes adhuc in terris & incolumis. In igne ducam, id est, ærumnis durisque molestiis exagitabo, quæ naturam ignis referent. Idcirco autem ignis meminit, quia superius auri atque argenti conflatori similes eas dixerat, utpote quæ igne adhibito probari soleant. Eodémque planè modo & illi explorantur, ac tantum non conflare videntur, interim dum forti pectore & inconcusso animo durissima quæque mala perferunt, quando perferendi tempus ingruerit: quem eundem sensum Ionathan sua quoque paraphrasi expressit. Traducam, inquit, tertiam illam partem per ærumnas in fornace ignis, &c.

Caput 14.

Ecce dies domino venit, & spolia tua in medio tui diuidentur. Congregabo omnes gentes contra Hierusalem in prælium, vrbs capietur: domus diripientur, & matronæ violabuntur: pars vrbs media in exilium egredietur: reliquum autem ex populo non excindetur ex vrbe.

Alij de excidio Hierosolymitano, alij de Antichristi tempore hæc intelligunt.

Hoc impletum fuit sub Tito, cuius exercitus variis populis constabat.

Domino, inquam, dies ille inseruiet, quippe quo perspicua

cua euasura est eiusdem præstantia ac gloria, quum Gog & Magog expeditionem aduersus Israëlitam terram suscipiēt: quemadmodum apud Ezechielem prophetam prædicitur: Et spolia tua in medio tui diuidentur. Oratio hæc propriè ad urbem Hierosolymitanam spectat, ut gentes in medio eiusdem, spolia inde ablata inter se partitura intelligantur: id quod & illa verba testantur, quibus ait: domus diripientur. quauis Ionathan in hunc sensum ea interpretetur: Eccum diem venturum cadibus ac stragi ædendæ à domino destinatum, partientur inter se Israëlita gentium exterarum bona, idq; adeò in medio tui ò Hierusalem. Congregabo omnes gentes: perinde ac si dicat, author illis futurus sum, & animos suggerã, ut prælio urbem Hierosolymitanam lacessuri accedant: quale quid Ezechielis 39. legitur: Adducam te de lateribus aquilonis, & inducam te in montes Israël. Vrbs capietur: in eum scilicet finem huiusmodi misera rerum conditio calamitasque immittenda est, ut experimentum de tertia iam dicta parte superstite sumi possit: cuius & apud Esaiam mentio fit, cap. 26. Lateas paululum vel ad momētum, donec prætereat indignatio. Itidem Danielis 12. in hanc sententiam: Erit tempus difficile, quale non fuit ab origine populorum. Pars vrbs media in exilium egredietur: id est, ex vrbe in hostium castra foris posita, ceu captiui migrabunt. Atque in hunc quidem modum Deus Opt. Max. obnoxios illos hostium potestati dabit, ut experimentum de ipsis sumat. Cæterum incolumis inde euadet, quisquis nominatim libro inscriptus fuerit: omnemque illam aduersam fortunam obfirmato pectore perferet. Reliquum autem ex populo non excindetur ex vrbe. Non enim post id

temporis

temporis Deus passurus est, ut in hostium potestatem veniant: quin superiores Israëlita futuri sunt, eiusdem auxilio freti. Atque hoc illud est, quod in sequentibus ait.

Et egredietur dominus, & contra gentes illas pugnabit, ut tempore belli belligeravit. Illa die stabunt pedes eius in monte olearum, qui est in prospectu Hierusalem ad orientem: diffindeturque mons olearum, medius versus orientem & occidentem, ut sit vallis maxima. Dimidium deinde illius montis deflectet ad aquilonem, & dimidium eius ad austrum. Fugietis per vallem montium, eò quòd vallis montium ad Azal pertinet: fugietisq; sicut fugistis à metu terræ motus in diebus Vixæ regis Iehuda. Et veniet dominus Deus meus, omnesque sancti tecum.

Prædicit fore ut post ascensionem Christi (quæ nomine montis olearum, à loco è quo ascendit hinc indicatur) mons oliueti in duas partes diuidatur, id est, ut euangelium in vniuersum orbem dispergatur, nec quicquam eius prædicationi obstet. Orientis & occidentis nomine, reliquas orbis partes intelligit.

Fuga illa Iudæorum pernicitiam innuit, qua ecclesiam catholicam deserturi sunt, & eam amplius non inhabitaturi. Aut præ stupore fugient attoniti, quòd gratia Dei illis omisissis, ad gentes dimanet.

Euenient quæ dominus Deus prædixit per sanctos suos prophetas Iudæis & gentibus. Alij ad secundum Christi aduentum referunt, quo iudicaturus orbem adueniet.

Meminit hic temporis cuiusdam, quo bellum gestum fuit. cæterum quòdnam illud fuerit, haud explicat. Interpretes hoc loco paraphrasim Chaldaicam sequuntur: quæ ita habet, ut eo tempore quo pugnavit in mari Rubro. Summis enim angustiis Israëlita id temporis premebantur, quum à tergo insequentes Aegyptios haberent. Moses autem egre-

t gius

gius ille praeceptor noster (cuius sacrosancta nobis memoria esse debet) huiusmodi eos verbis alloquebatur, Exodi 14. Dominus bellum geret pro vobis, & vos tacebitis. quibus ista quoque in praesentiarum respondent, quae hic dicuntur. contra gentes illas pugnabit. Et stabunt pedes eius. Metaphorica locutio est. Talem enim speciem praese ferre videbitur portentum illud atque inauditum signum, quod in olearum monte perspicuum apparebit, ac si in duas partes fissus dehisceret. At enim perdoctus quidam magnaeque authoritatis Rabbi Moses (quem faustum faelixque sit hoc loco nominasse) raglav (quam hic Hebraicam dictionem habes) causa loco & pro authore positum interpretatur: aequè ac Genes. 30. eiusdem vocabuli usus occurrit: Benedixit tibi Deus ad pedes meos: id est, mea causa, meoque nomine: nempe ut efficientem causam intelligat: perinde ac si diceret Deum Opt. Max. portentorum illiusmodi authorem causamque futurum, quae in praedicto loco tum temporis adentur. Ionathae interpretatio hunc in modum se habet: Manifestabitur eo tempore potentia eius. Quum montem olearum in prospectu esse urbis Hierosolymitanæ ait, tantundem est ac si dicat eandem continuam esse atque coniunctam ab orientali parte. Medius versus orientem & occidentem. Totus ille quidem mons quantus quantus est, ab oriente occidentem usque bifariam findetur: partiumque altera media septentrionem, altera meridiem versus feretur. Inter utranque verò, planities quaedam amplissima futura est. deflectet ad aquilonem. deflectendi vocabulo pro eo quod est recedere, & loco suo moveri usus est, quasi montem illum emotum iri dicat, & alteram eiusdem partem mediam, relicta propria sede, ad plagam septentrionalem, alteram

alteram verò meridiem versus recessuram, ita ut utrinque aequor pateret: quem eundem sensum & Ionathan expressit: Deflectet, inquit, id est, eradicabitur. Sententia porro & vis ipsa huius portenti parabolicas innuit, fore ut absorbeatur penitus huiusmodi gentes, quae adversus urbem Hierosolymitanam hostili animo venient hinc illinc interitum passurae. fugietisque per vallem montium. Vbi mons ille fissus semel fuerit, praefragore ac ingenti sonitu fugae locum dispicient: seque per vallem montium fuga inde subducent. eo quod vallis montium ad Azal pertinet. vallis enim ea, qua fissura montis producet, pertinebit pertinetque ad Azal usque (quod loci cuiusdam nomen est) perinde ac si dicat, foris in extimis montium partibus fissuram hanc futuram, Azalem usque protrahendam. Eo verò se recipient, per exteriora montium euadendi spe concepta. vallis tamen utrobique, tam illic quam hic occurret. Quemadmodum fugistis. Sensus est, quemadmodum fugerunt maiores vestri: quo modo tum alibi, tum potissimum Deut. 6. loquitur scriptura: Eduxit nos i. maiores nostros, dominus ex Aegypto. A metu terrae motus. Sunt qui verba illa Esaiæ 6. Et commovebantur postes cum liminibus, de terrae motu, qui tum temporis acciderit, interpretentur: atque eodem pertinere existimant, quod Amos 1. in ipso statim initio legitur: nempe, Biennio ante terrae motum. Et veniet dominus Deus meus. Tum, inquam, prodibit dominus ac Deus meus: iuxta illud quod alias superius occurrit: Egredieturque dominus. pro eo ac nos eum locum interpretati sumus. Omnesque sancti tecum. perinde ac si praeposita particula copulativa dixisset: Et omnes sancti. quo modo & illud effertur Haba. 3. Sol, Luna. pro Sole & Luna. Itidem Exo. 1.

Ruben Simeon. cum Ruben & Simeonē intelligat. Adhuc Hosea ca. 8. Rex, principes. id est, rex & principes. & quæ sunt id genus loca alia. Sanctorum porro nomine angelos significat: ut Psal. 91. Quoniam angelis suis mandabit de te. Item Iodis cap. 3. Ibi occumbere faciet dominus robustos tuos. Tecum, secunda persona dixit, respectu urbis Hierosolymitanæ. quemadmodum & superius in initio huiusce capituli: In medio tui. Ionathã verò per tertiam reddit: unã cum illo. Caterum ingeniosus Rabbi Moses filius Maimonis, vir & magnæ authoritatis & piæ memoriæ, de fiducia illa animi, bonâq; spe, sententiam hanc interpretatur: quam ex verbis suorum prophetarum Israël concipere, sibi que persuasissimam habere iubet: Veniet, inquit ille, dominus Deus meus, per omnes sanctos piôsque viros. qui tecum, id est, cum Israël loquuntur. Principium porro huius sententiæ, ubi habetur Hebraicè venistam, Chaldaeus paraphrastes ita reddidit: & obturabitur. Verisimile est eum legisse venistam, eadem forma, qua venistham. Hieremia 2. occurrit, ubi ait: Et alitè descripta est apud me iniquitas tua: quemadmodum nonnulli codices habent. quo modo & orientales legere dicuntur, venistam, &c. Quod si ita se habeat: sensus huiusmodi erit: Postquam enim uerò mōs ille olearum diffusus fuerit, elapso deinde aliquo temporis spatio, nēpe hora una aut altera, die, aut plurium dierum interuallo, coalescet in integrum: quæ res portentum magnitudinem angebit, ut fissus denuò obturetur. Non enim usitato more fit, ut terra motu semel cōcussa, hiatuque diffissa, rursus coalescat. Quannus enim uerò hoc olim in eo terræ hiatu acciderit, qui Chore eiusdemque socios absorpsit, nempe ut fissæ tellus obducta rursus coaluerit: (quemadmodum

admodum Numerorum 16. habetur: Et operuit super eos terra) magni id etiam portenti loco haberi debet. Quod vallem montium postea ad Azal usque pertingendam dicat, ita explicari poterit. planities illa intermedio duarum montis partium loco producenda, ubi obsignata rursus in se coaluerit, ad summum usque montis illius verticem sine ullo interstitio pertinet: adeò ut dici planè nō possit, media ex parte aut duobus in locis, sed totum prorsus motem ad eum usque locum, qui ceteris partibus excelsior eminet, tantum non signaculo occlusum fuisse. Azal enim excelsum quid & eminens significat, ut Exodi 24. constat. Excelsis filiorum Israël, nempe principibus magnatibusque non intulit manum suam. Montium autem pluraliter quum meminit, olearum montem intelligit, qui natura quidem unus, accedente tum temporis fissura geminus efficietur.

Isto die lux nulla erit, sed frigus & congelatio. Dies autem ille singularis, domino cognitus est: neque dies erit, neque nox: verum ad vesperam lux erit.

Frigus & gelu, charitatis, fideique defectum significat. Refrigescet enim extremis temporibus charitas multorum, & filius hominis quum venerit, inuenietne fidem in terra? Luc. cap. 18.

Eodē illo die, quo prodigium superius accidet, huic etiam rei quæ iam explicatur, locus erit, nempe ut lux splendida non appareat, sed coagulata & obscura. Sensus autē, quem metaphora exprimere voluit, huiusmodi est: Haudquaquam splendidam & egregiam futuram illius diei lucem qualis chara esse soleat, & in magno pretio haberi: quemadmodum Iobi cap. 31. describitur. ubi Lunæ gloriose incedentis meminit, Imò nec lux, inquit, erit coagulata, aut nubes à te-

nebris parum distans, id est, nec omnino diei, nec tenebris prorsus similis erit: perinde ac si dicat diem illum nec hilarem, nec tristem totum futurum, nec in gaudio, nec in mœrore transigendum: quia utriusque locus erit. Atque huc pertinet, quod mox subnectit, neque dies erit, neque nox. Ionathan in hunc modum vertit: Non erit lux nisi recedens & coagulata. Dies autem ille singularis Deo Opt. Max. peculiariter & propriè inferuet, utpote qui conspicuus atque illustris in eo euasurus sit, facinoribus illis præclaris ac stupendis æditis, quibus fortitudinis suæ specimen dabit. Neque dies neque nox. i. nec in uniuersum dies nec omni ex parte nocti similis, quasi dicat: Nec arumnam solam, nec recreationem animi aut spiritus refocillationem totum illud diem occupaturas. Verum ad vesperam lux erit. Ingruente iam summa rerum angustia, adeò ut captiui ciues abduci videantur, dominus in medium prodibit, & pugnam cum huiusmodi gentibus suscipiet.

Hoc ipso die effluent aquæ viuæ de Hierusalem: dimidium earum ad mare anterius, dimidium verò earum ad mare posterius: eruntque tam in æstate quàm in hieme: eritque dominus rex super omnem terram. In illo die erit dominus vnus, & nomen eius vnum.

Magna erit veræ religionis ignoratio, Christus partim cognoscetur, partim ignorabitur. Sub finem tamen mudi magna futura est eiusdem cognitio, & vnus Christus coletur, idololatriæ locus amplius non erit, ad baptismum omnes accedent, qui viuentium aquarum nomine hæc designatur.

Hoc enim verò illud est quod apud Ioëlem prophetam cap. 4. predicatur: Fons de domo domini egredietur, &c. atque eodem spectat & illud Ezechielis 47. Ecce aquas dimanantes

manantes ab humero dextro: ubi eadem postea ad iusti fluminis magnitudinem auctas iri narrat. ad eundem nempe prorsus modum, quem ibi scriptum habes. per mare anterius, quod orientem respicit. posterius, quod occidentale appellatur. Idem Ezechielis cap. superius memorato, exprimitur: Vbi influunt, inquit, in mare alterum, & ad alterum educuntur. Eruntque tam in æstate quàm in hieme. Tam fecundo scilicet aquarum gurgite fluent, ut nullo unquam tempore per squalorem exaritura sint ista flumina, nequaquam inanem sui spem dabunt. Ionathan huiusmodi verbis sententiam expressit. Scaturient tum æstate tum hieme. Meminit porro æstatis & hiemis (ut author est ingeniosus Rabbi Abraham Aben Esra) eo quod hæc tempora maximam exiccandi vim habeant. Calidi enim sunt dies æstiuæ, frigidi verò & humidi hiberni: quibus temporibus aquarum fluuiatiliū penuria desideriumque magna ex parte esse solet. Eruntque dominus rex. Postquam videlicet stupendas illas res gestas, quas superius enumerauimus, oculis oppugnatores urbis Hierosolymitanæ usurpauerint, tandem intelliget, Deum Opt. Max. ubique terrarum imperare, inferiora hæc illi curæ esse, & in his omnia eum proprio arbitratu ac lubitu administrare. Quin & naturæ ordinem eundem sæpe inuertere, quò voluntati hominum illorum respondeatur, apud quos nominis sui religio pauorūque viget. Quæcumque enim uspiam cernuntur, eo authore producta sunt. In illo die erit dominus vnus, & nomen eius vnum. Intelligent enim Deum vnum esse, nec numen aliquod ab eo diuersum reperiri: eademque ratione nomen illi vnum conuenire, ita ut nusquam alterius Dei mentione facta, eius solius nomen in hominum ore versaturum

rum sit: æquè ac antea, cap. 13. dicebatur: Eritque die illo, dicit dominus exercituum, excindam nomina idolorum è terra, ne eorum ultra mentio fiat. Perdoctus autem Rabbi Abraham Esfites locum hunc de nomine illo ter magno ac tetragrammatico interpretatur in hanc sententiam. erit nomen unum. illud videlicet quod Mosis praeceptoris nostri opera (honor interim habetor sacrosanctæ eiusdem memorie) olim innotuit: eodem planè modo tum temporis proferendum, quo scribitur. Consona etiam huic fuerit ingeniosi & ter magni Rabbi Mosis interpretatio de nomine illo tetragrammatico. Quaecumque enim nomina Deo Op. Max. attribuantur, aut à natura (quæ propria est actioni ipsius) aut à rectissima, quæ ipsi inest, perfectione definita videntur. Crescete porrò nominum huiusmodi, quæ eidem attribuantur, numero, nonnulli formas etiam varias multasque Deo induci putauerunt, & totidem reddi, quot actiones illæ sunt, è quibus nomina imponuntur. Quem ille errorem aduentu suo mortalibus patefaciet, & scrupulum huiusmodi animis hominum eximet: idcirco ait, in illo die erit dominus unus, & nomen eius unum: id est, quemadmodum ipse sua quidem natura unus ac idem est, ita uno duntaxat eodemque nomine tum temporis insignietur: atque illud quidem substantiæ rationem indicabit nequaquam ex attributis impositum. Huc accedit & Ionathæ paraphrasis, qui hunc in modum vertit: Manifestabitur id temporis imperium Dei Opt. Max. super omnes incolas terræ: diuino pariter cultui inseruient: quoniam ubique terrarum eiusdem nomen subsistet, nec alius quispiam ab eo inuenietur.

Circundabitur vniuersa terra vt æquore plano,
à Geba

à Geba vsque Rimon ad meridem Hierusalem, & sublimis erit, situmque habebit in loco suo, à porta Benjamin, vsque ad locum portæ primæ, vsque ad portam angulorum, & ad turrim Hananeel, vsque ad torcularia regis: habitabuntque in ea, nec erit amplius excisio. Sed Hierusalem sedebit tuta.

Vniuersa reliqua terra circa Hierusalem, quæ montosa est, mutata vertetur in planitiem, id est, omnium hominum conditio similis futura est, quoad ecclesiam catholicam, omnes eundem Christum amplectentur.

Status ecclesiæ futurus sub finem mundi prædicitur. Frustrà contra eam subsidia militum aut humana consilia quærentur: plagam incutiet dominus omnibus populis, qui eam oppugnabunt.

Regio illa tota, qua Hierusalem ambitur, hodie vt nunc se habent tempora accliuis & montibus prærupta, (quemadmodum Psalmo 125. dicitur: Hierusalem quæ montibus undique cingitur) in campestram planitiem, latèque patētis æquoris formam redigetur, eademque longè sublimior ac eminentior reliquo orbe reddetur. Quæuis autem etiam in presentiarum eadē terra Israëlita excelsior habeatur, montium huiusmodi nomine qui eam undique ambiunt, non erit illa tamen eminentiæ tum temporis conspiciendæ ratio: sed tum multò reliquis omnibus terræ partibus sublimior apparebit, quum finitima loca in planitiem redacta fuerint. Atque hoc illud est quod in vaticinio Esaiæ cap. 2. dicitur: Erit mons domus domini præparatus in vertice montium, & æditior erit cunctis collibus. Quam eandem eminentiam, tametsi quum de eo loco ageretur, ad potētiam dignitatèque retulerimus, vterque tamen sensus & his & ille constare potest. A Geba vsque Rimon planities hæc ab eo loco initium capiet. Ad meridiem Hierusalem.

lem. *versus eam urbis partem quæ ad meridiem spectat.* Et sublimis erit. *in eum quidem sensum, quem iam scripsimus: nempe ut reliquæ toti terræ emineat.* Situmque habebit in loco suo. *in eodem prorsus loco, quem iam occupat, futura est, sed aucto quoad longitudinem latitudinemque.* Usque ad portam angulorum. *Porta hæc angularis, ea ipsa est cuius meminit Hieremiæ vaticinium, cap. 31. quo eodem loco mentio fit & turris Hananeel. Torcularia regis. eorundem meminit & Hoseas cap. 9. ubi ait: Horreum & torcular non pascet eos. Fuerunt porro hæc loca illis quidem minimè incognita extra urbem sita. Jonathan ad puteos, inquit, & foueas regias. Habitabuntq; in ea. in omnem nimirum æui aternitatem. Nec erit ampliùs excisio. ita ut nulla postea hominum memoria populationibus vastitatq; obnoxia futura sit. quod idem Hieremiæ 31. prædicitur: Non excindetur neque diruetur in sempiternum.*

Et hæc erit plaga quam dominus incutiet omnibus populis qui pugnant contra Hierusalem, caro eius contabescet, quumque adhuc super pedes stat, oculi eius contabescunt in foraminibus suis: atque lingua eius in ore eorum contabescet. Hoc die magnus tumultus domini in eis, ut quisque manu proximi sui apprehensa, cuiusq; manus in manum proximi sui ascendat. Quin & Iehuda bellum geret contra Hierusalem, & congregabuntur opes omnium gentium circunquaque auri, argenti, tum & vestimentorum plurimum. Et ut hæc plaga, ita erit plaga equorum, mulorum, camelorum, asinorum, atque omnium iumentorum quæ erunt
in

in illorum castris.

De persecutoribus ecclesiæ, & olim hoc factum intelligitur, & in his etiam locum habebit, qui cum Antichristo Hierusalem spiritualem humanis viribus expugnabunt.

Varia iumentorum genera varios militum ordines significant: qui ad vnum omnes grauissimè punientur, eò quòd aduersus urbem Hierosolymitanam arma mouerint. Tropologicàs verò magnus est ille quidem triumphus, gloriosa victoria, bruta animalia Deo pugnante superari. Equus cadit, quum adulter ad castitatem redit. Mulus superatur, quum effrenis libido temperantiæ iniecto freno coercetur: eodemque modo de aliis vitiis dicendum.

Artuum membrorumque defectus innuitur, ubi ait, caro eius contabescet. Quumque adhuc super pedes stat: id est, non in multos dies morbus protrahetur: sed interim dum pedibus adhuc firmissimè inniti sibi videtur, emarcescent tum carnes tum artus. In foraminibus suis. *Tabes enim absumptis oculis, concauitas quædam foraminosa succedit, Jonathan hæc verba in hunc modum Chaldaicè reddidit: contabescunt in orbibus suis. plaga verò illa, cuius hoc loco meminit, Esaiæ vaticinio exprimitur, ca. 66. ubi ait: Ponamq; in eis signum, & mittam ex eis qui euaserunt, &c. Cuiusque manus in manum proximi sui ascendet. Flaccescet, inquit, illi manus, quum proximè sibi astanti eam iniecerit: eodem modo quo superius aiebat, caro eius contabescet. Alah enim (quod hîc Hebræicum verbum occurrit) excidendi vim & significationem habet: perinde ac Iobi 5. Quemadmodum frugum aceruus exciditur suo tempore. Itidem Exodi 16. Quum euauisset ros qui descenderat. & Hieremiæ 48. Deuastatus est Moab, & populus ciuitatum eius euauit in auras. quem sensum & Ionathæ interpretatio reddidit: Dissoluetur, inquit, manus eius in manu sodalis sui. Quin & Iehuda bellum*

v ij geret:

geret: id est, ipsi adeò Iudæi, nempe qui unà cum exteris illis ac peregrinis hominibus urbem Hierosolymitanam oppugnatum venient, ubi plagam huiusmodi viderint, quam Deus Opt. Max. cœlitus immittet, bonis eorundem occupatis, aurum, argentum, & si qua sunt reliqua vestium ornamenta corradet: quemadmodum idem superius ait, c. 12. Deuorabunt à dextra & à laua. per illud verò quod congregabuntur, inquit, opes, principium operis ab his sumendum: ac deinde ciues etiam Hierosolymitanos bona eorundem direpturos indicat. paraphrasis Chaldaea ita habet: Quin & Iudæos adducent gentes velut inuitos ad gerendum bellum in Hierusalem, & congregabunt opes omnium gentium, &c.

Porro, quicumque reliqui fuerint ex omnibus gentibus, quæ veniunt contra Hierusalem, ascendent annuis vicibus, vt adorent regem dominum exercituū, & vt diem festum tabernaculorum celebrēt. Quòd si qui de cognationibus terrę in Hierusalem adoratum regem dominum exercituum nō ascēderint, nulla pluuia super eos veniet. Quòd si familia Aegyptiorum non ascenderit, neque venerit, neque pluuia veniet super eos, sed plaga qua percutiet dominus gentes, quæ non ascēderint celebratum diem festum tabernaculorum. Hoc erit peccatum Aegyptiorum, & peccatum omnium gentium, quæ non ascendunt ad celebrandū diem festum tabernaculorum.

Metaphoricè, quæ sunt spiritualia noui testamenti per ea intelligit, quæ erant temporalia in veteri lege. Quo modo festum tabernaculorum à Christianis celebrari debeat: vide diuum Hieronymum in hoc caput.

Aegy-

Aegyptiorum nomine reliquæ omnes gentes intelliguntur, quæ nisi Christi religionem susceperint, cœlestis illius roris beneficio priuabuntur, quo mens foecunda redditur ad bonos fructus producos. Significat autem grauisissimam pœnam eos manere, qui non dabūt operam, vt tanto studio Deum Opt. Max. in noua lege colant, quanto Iudæi olim festum tabernaculorum aliàsque solennitates coluerunt.

Reliquorum nomine, prædicto bello superstites intelligit: qui & pœnitentiã anteactæ vitæ agent, & ad Deum verissimis affectibus atque ex animo conuertentur. vt adorent regem dominum exercituum. Agnitum enim laudibus prosequuntur, utpote regem ubique terrarum imperitantem. Vt diem festum tabernaculorum celebrent. Quandoquidem prælium illud quod iam diximus, in quo stupèda rerum omnium opificis stratagemata visentur, id temporis geretur, quo festum tabernaculorum instabit, idcirco quotannis diei eiusdem memoriam refricaturi in concionem coibunt. Nulla pluuia super eos veniet, id est, agri ab eiusmodi colonis occupati, qui concioni prædictæ non intererunt, nullo cœlitus dilabētis pluuia beneficio eodem illo anno fruuntur. Neque pluuia veniet super eos. At enim uero talis est fortasse illorum hominum conditio, vt per vniuersum annum pluuia vsus apud eos nullus sit: imò nec pluuia indigeant. Quòd si ita se res habeat, qualis tandem eos pœna manet? eadem videlicet quæ gentes illiusmodi, quæ in expeditionē aduersus urbem Hierosolymitanam venient: nempe (vt antea dictum est) contabescet caro, &c. Quæ non ascenderit. eo quod Aegyptij nequaquam ad festum tabernaculorū celebrandum Hierosolymis interfuerint, huiusmodi plaga excipiētur. Non aluet, inquit Ionathan, Nilus eorum agros: sed plaga illis imminebit, quam immittet Deus Opt. Max. Hoc erit pec-

v iij catum

catum Aegyptiorum, *plaga videlicet superius memorata*. Et peccatum omnium gentium. *pluuiæ defectus, qua (ut antea dictum est) ita destituetur, ut nihil quicquam ad eos emanaturum sit.* peccati nomine poenam intelligit: *perinde ac si dicat, supplicium peccati nomine inflictum, quo eodem modo sumitur & Genes. 15. Quia nondum completa est iniquitas (poena nempe iniquitatis) Amorrhæorum. Jonathan ultionem & vindictam vertit.*

In die illo consecrabitur domino quod est in equorum phaleris, lebetes quoque erunt in domo domini, sicut pelues coram altari. Omnis quoque lebes in Hierusalem atque Iehuda sacer erit domino exercituum: venientque omnes qui sacrificant, & accipient eos, atque coquent in eis, nec erit illo die Chananæus ultra in æde domini exercituum.

Tantus erit illius ætatis piorum hominum in Deum ac proximos animi feruor ac studium, ut superuacanea omnia ornamenta in usum cultus diuini & pauperum conuersuri sint.

Lebetes, mentes sunt Christianorum Deo consecratæ: in quibus igne charitatis precum ac votorum liba domino coquentur: horum usus omnibus communis erit.

Peccator omnis & alienigena, Chananæus appellari solet: peregrinæ & externæ victimæ bouum, ouium, agnorum, & c. cessabunt. Inuenta sacrificia Deo Opt. Max. offerentur.

Phalerae tintinnabula illa sunt, quæ in collis equorum suspendi solent, squamarum in morem facta. Ea verò domino sacra erunt. Nam ex his olla conficientur, quarum in aede sanctuarij inter coquendum usus futurus est. Nonnulli equos hos illos esse interpretantur, qui strage prædicta interficientur. Alij ad huiusmodi equos ista verba referunt, quibus in itinere quotannis festi celebrandi causa conficiendo videntur, perinde ac si phaleras equorum suorum in sacros usus conse-

consecraturi sint, ut lebetibus inde confectis, abundè suppetat quò victima in aede sacra coqui possint. Quod porò in equorum phaleris ait, tantundem esse dicunt interpretes, ac si inscripta, aut aliàs exarata huiusmodi verba haberent. Sanctitas domino. liquidò enim constabit eas diuino cultui esse dicatas. Nec quisquam in suos usus vel unam aliquam earundem arripiet. At enim, ut author est Rabbi Eliasar, metfilloth ea propriè sunt quæ inter equi oculos suspenduntur: atque eadem illa domino consecrabitur. lebetes quoque erunt in domo domini sicut pelues: nempe in magnò numero: perinde ac pelues. quem eundem sensum Chaldaeus paraphrastes expressit, qui multos eos futuros ait, ad instar peluium. Harum verò magna erit in aede dominica copia, quibus sanguis excipiat. quandoquidem multi sacra facturi sunt, nec quisquam eò accedet, nisi victimis unà secum allatis ad festi solennem diem peragendum. Eruntque lebes omnis. Augebitur, inquit, & crescet lebetum numerus pro ratione eorum, qui sacra facient. Nam priores, quos aedes sacra habebat, nequaquam illis suffecerint. Imò verò omnis lebes in Hierusalem atque Iudæa sacer erit domino exercituum. aptus videlicet coquendis victimis pacificorum: unde & gentes sacrorum causa eò profecta, accepto lebe coquent. Nec erit illo die Chananæus ultra. Jonathan ita vertit: Non erit qui mercaturam amplius exercebit: quo modo & illud dicitur Esaiæ 23. Cuius negotiatores principes sunt, & institores inclyti terræ, nempe qui mercaturam in eadem exerceant: quasi dicat, haudquaquam deinceps opus futurum mercibus in aede dominica exercendis, quò lebetes aut lebetum conficiendorum causa aris materia ibi distra-

hatur:

hatur: plurimi enim suapte sponte dona & munera erogabunt, qui sacrificandi animo eò confluent. Caterùm pater idem ac dominus meus (cuius in primis fœlicem recordationem obuiis vlnis amplector) de Gabaonitis hæc verba interpretatur, qui quum superioribus sæculis in templo lignis findendis, atque aqua haurienda addicti fuerint, iam tum inde ab eo tempore quod reliquum erit, nequaquam eodem officio functuri sunt: principes enim exterarum gētium, & viri præpotentes, sacerdotibus inservient: quemadmodum & illud Esaiæ cap. 66. interpretatus est, ubi ait: Et de eis in sacerdotes quoque & Leuitas accipiam, dicit dominus. & quæ sequuntur.

Finis Commentariorum Rabbi Dauidis
Kimhi in Zachariam prophetam.

COM-

prophetam.

Caput 1.

NVS verbi dominici contra Israëlitas, ministerio Malachiæ.

Arguit Israëlem peccatorem, & præsertim sacerdotes: deinde hortatur ad pœnitentiam: postremò prædicat Christi aduentum.

Quod ad Haggæum, Zachariam & Malachiam atinet, vaticinati sunt illi quidem florente adhuc æde secunda. Temporisque ratio, quo prophetarint Haggæus & Zacharias disertis verbis exprimitur: de Malachia verò non itidem: fuit autem ætate fortasse postremus omnium: id quod vel ex eo colligi posse videtur, quòd nullam omnino ædis extruendæ mentionem faciat, æquè ac Haggæum & Zachariam fecisse constat Esdræ 5. ubi ait: Prophetavit autem Haggæus & Zacharias filius Iddo: qui fuerunt propheta, ad Iudæos, &c. Itidem 6. eiusdem: Seniores ergo, inquit, Iudæorum ædificabant, & prosperè illis successit per prophetiam Haggæi & Zachariæ filij Iddo. A maioribus porrò nostris (quorum memoria nequaquam apud nos in obliuionē abire debet) Malachias hic Esdra fuisse fertur: quanuis nusquam tamen propheta nomine, sed scribæ duntaxat titulo Esdræ insignitum inueniamus. Quod porrò contra Israëlitas ait, hunc sensum habet, ut ad eos reprehendendos spectet hæc prophetia, ob eiusmodi flagitia, quæ perpetrabant: homines enim eius ætatis, quos reduces ab exilio Babylonico patria recepit, illiusmodi rerum

studiis bona ex parte addicti erant, qua minùs honesta videbantur: exotericis nempe & à genere suo alienis uxoribus in matrimonium sibi adiunctis: quo nomine & ab Esdra grauiſſimè reprehendebantur, & Malachias idem illis vitio verterat, c. 2. ubi ait: Et duxit filiam Dei alieni. Quin & in violatione sabbathi, aliisque itidem rebus agendis, nequaquam immunes ab omni culpa se præstabant, ut testatur Esdra libellus.

Dilexi vos, dicit dominus: & dicitis: Qua in re dilexisti nos? An non Esau frater erat ipsius Iacob? dicit dominus: & tamen Iacob dilexi, Esau autem odio habui, & posui montes eius solitudinem, & hæreditatem eius velut desertum draconum.

Longius repetit beneficia collata in maiores, ut ostendat summam ingratiudinem. Odisse Deus dicitur ἀποστρέφειν: ut flere, ut dolere, ut irasci, ut quando audimus odium eius in malos, ea quæ Deum intelligimus odisse, fugiamus: Esau, inquit, odio habui: id est, deserui, ut hoc ad debitum iudicium referatur. Iacob dilexi, ut illud indebitæ misericordiæ tribuatur. August. Enchirid. ad Laurent. cap. 98.

Quòd si, inquit, interrogetis, ecquid illud tandem sit, in quo dilexisti nos? nonne Esau fratrem Iacobum habuit? Enimuerò fratres illi quidem fuere: patre Isaaco mei studiosissimo cultore prognati. Iacobum tamen una cum posteris ab eiusdem stirpe oriundis, peculiari quodam amore prosequutus sum: & quanuis bilem mihi sæpe mouerint, per hoc tamè minimè stetit, quo minùs illius semini terram eam re ipsa præstiterim, quam aliquando concepto iuramento Abrahamo atque Isaaco promiseram. Esau autem odio habui. pro eo ac sua ipsius admissa, nepotumque suorum mores ac studia efflagitare videbantur. Adeoque parum mihi gratum fuit, ut cõmuni iure terram Chanaanitidem

cum

cum Iacobo fratre partitus, eandem patriam incoletet. Quocirca Seir montem, cum ipsi, tum posteris ab eo oriundis, hæreditario iure adeundum concessi. Verum post multa scelera sceleribus addita, quibus in Israëlitas ab ipsis seuitum fuit, quum iam malis illorum insultarent, quum exilium perditasque & accisas res eorundem letis animis exciperet, odio eos habui. Et posui montes eius solitudinem. Montes eius, inquit, quia à monte Seir reliqua tota ipsius patria nomen accepit. Et quanuis eodem etiam modo se res habeat in vestra patria, nempe ut ea quoque perinde ac illorum regio in vastitatem abierit, vos tamè iam reduces facti estis: eadem patriam hodierno die incolitis. Sed illi nulla unquam hominum futura memoria patria sua restituentur. Etenim perpetuò squalida & inculta iacebit eorum regio: nulli prorsus usus, quam vastis draconibus excipiendis accommodata. ac proinde perspicuum illud vobis fuerit, Iacobi quidem posteris unice charos, ab Esau vero prognatos, inuisos potius mihi fuisse. velut desertum draconum. nempe ut quæ eos olim patria capiebat, eadem iam, non aliter ac vasta quedam immanitas dracones atque ulularum fetus capiat.

Si dixerit Edom, attenuati sumus, reuertemur ergo: & ædificabimus solitudines, dominus exercituum sic dicit: Ipsi quidem ædificabunt, ego verò diruam: ut vocet eos terminos impietatis, & populum cui dominus perpetuò succensabit. Oculi quoque vestri videbunt: & vos ipsi dicetis: Magnificetur dominus super termino Israël.

Desolatio eorum futura est perpetua, vestra autem migratio non fuit perpetua. Rediistis enim è captiuitate, & potestas vobis facta est instaurandi tum ædem, tum urbem vestram.

Quòd si cætus Idumæorum huiusmodi verbis uti velit, enimuero quanuis in præsentiarum tenues admodum & angustæ res nostræ sint, quanuis vasta & euersa regio, adhuc tamen futurum est ut in patriam redeamus: & ruinas eiusdē nouis ædificiis instauremus, perinde atque Israëlita iā fecere, hunc in modū illis respōdet dominus exercituum. Ipsi quidem ædificabunt, ego verò diruam: id est, si ædificauerint, ego ædificium subuertam funditus. ut uocent eos terminos impietatis: perinde ac si dicat, patriam illorum ubique terrarum appellatam iri, limitem atque extremum terminum impietatis: quoniam incolarum nequitia & improbi mores in causa fuerunt, ut in vastam solitudinem nullo unquam tempore restituenda redigere-
tur. Grauis enim & immanis hominum ea impietas Deo Opt. Max. uidebatur, qua multa præter æqui bonique rationem in fratres eodem Iacobo patre natos, admittebatur: quum dominus interim, omni laude maior disertis verbis Israëlī præcipiat, Deuteronomij 23. in hanc sententiam: Idumæum ne abomineris, quia frater tuus est, &c. Sed illi uicissim nihil sibi reliqui fecerunt ad extrema mala inferēda, ubi commodum ipsis uidebatur. ex internecone atq; exilio eorūdem voluptatem magnam capiebant: quemadmodum Abdiæ uaticinio explicatur: & idcirco dominus eis perpetuò succenset. Oculi quoque uestri uidebunt: id est, actum prorsus & transactum de illis fore, uos ipsi presentes uidebitis Magnificetur dominus super termino Israëlī. Talis id temporis futura est oratio uestra, quam ab extremis Israëlita terre partibus habituri estis. magnificetur dominus: nempe laudibus & fausta uocum acclamatione domini magnificentiam efferetis: eo ipso nomine,

nomine, quòd uos in uestris iam sinibus acquiescatis, Idumæorum interim patria neglecta & perdita. Limites porrò uestri, fines Israëlitarum: termini autem illorum, termini impietatis appellabuntur.

Filius honorat patrem, & seruus dominū suum. Si ergo ego pater sum, ubi honor est, quem mihi impenditis? si verò dominus sum uester, ubi mei timor? dicit dominus exercituum uobis sacerdotibus, qui uile habetis nomē meum, & dicitis: Quānam re sordet nobis nomē tuum? Affertis ad aram meam pollutū panem, & dicitis: Quānam re polluiumus te? quum dicitis: Mensa domini uilis habetur. Quūmque hostiam cæcam sacrificatis, non est malum? & quādo adducitis claudum & egrotum, non est malum? Adduc quæso tale duci tuo, num id probabit? num suscipiet faciem tuam? dicit dominus exercituum.

Ducibus uestris tam abiecta munera non offertis, & mihi regi magno talia offerre non pudet? idque etiam uoto inito: mihi, inquam, cui omnia uestra accepta ferre debetis?

Seruus, inquam, dominum suum reuerentia & timore prosequitur: ut ipse postea per apodosin, id est, redditionem infert. ubi mei timor? Caterum quòd filium patri honorem, & seruum domino reuerentiam exhibere dicat, nā illud ex eo quod plerunque fieri solet, & recta rationis dictamine pendet: par enim & rationi consonum fuerit, ut à filio patri honos deferretur, & seruus ad reuerentiam domino præstandam uel inuitus adigeretur. uobis sacerdotibus qui uile habetis nomen meum. contra planè ac uulgò fieri consuevit, ut pater apud filium in honore ha-

x iij beatu,

beatur. Inuehitur autem primum omnium in ipsos sacerdotes, quorum officij fuerat alios reprehendere atque edocere: quemadmodum Deuteronomij 17. dicitur: Veniesque ad sacerdotes Leuitas: & quæ sequuntur. Imò ne hoc quidem solo contenti, neglecto reprehendendi officio, cui supersedatis: perditos etiam homines, qui reiectitias victimas adducunt, vestro favore ac gratia fouetis. Et dicitis, quânam re sordet nobis nomen tuum? Huic interrogationi postea respondetur, ubi ait: Quum dicitis mensam domini vilescere: verum modum prius explicat, quo inter polluendum utebantur: atque huc spectat quod mox ait, affertis, &c. panis nomine sacrificium & munus significatur: quemadmodum Leuitici 21. Sanctificabis itaq; eum, quia panes Dei tui sacrificat ipse. Itidem 3. eiusdem: Ut sit panis (id est sacrificium) igne confectus domino. præterea Numerorum 28. Sacrificium, inquit, meum, nempe panem meum stato suo tempore obseruabitis. pollutum conspurcatum vocat & despicabile, claudum videlicet, cæcum & infirmum. Et dicitis, quânam re polluius te? qua ergo fronte, quo ore hæc verba proferre audetis? Enimvero si sanguinem ad aram meam immolatum pollueritis, eadem opera & mihi contumeliam infertis. Mensa domini altare dicitur: quo nomine & apud Ezechielem appellatur, cap. 41. Et dixit ad me, hæc mensa est coram domino: Nullius, inquit, ea pretij sunt, quæ ad aram meam offerunt: sanguinem intelligo, & adipem, res planè contemptibiles: nec illud interim apud se perpendunt, unde tandem aut quo nomine factum sit, & Deus sanguinem illum atq; adipem offerri sibi iusserit. Quumque hostiam cæcam sacrificatis. postquam agnum luminibus captum, immolandum vobis

vobis adduxerint, huiusmodi ad eos plerunque solet esse oratio vestra: quasi minimè malus foret: imò verò satis idoneus, qui in sacrificio confiat. Nam & mensa ipsa cum sordida sit, haud iniquo iure agetur, si munus itidem haud ita magni pretij in eadem offeratur: Vnde & vos agnum illum ad aram meam offertis: quum officij potius vestri ratio postularet, ut alia longè diuersa oratione uteremini, eumque sacrificio minimè idoneum aut parem fore diceretis: quemadmodum lege proditum habetur Leuiti. 22. quo loco ait: Cæcum aut confractum, aut labiis scissum. & quæ sequuntur: Ista, inquam, ne offeratis domino. Vos tamen gratos eiusmodi homines habetis, qui mutilum aliquod aut mancum animal adducunt, illudque adeò minimè malum esse contenditis. Adduc quæso tale duci tuo. Ecqua tandem ratione nequaquam illud malum esse contendere audetis, quod me præsentem offeratur? Enimvero si principii alicui, cuius imperio obnoxius viuis carnem eiusmodi, aut sanguinè dono mitteres, gratiamne tibi apud eum minusculum illud conciliaturum putas? an eo ipso nomine faciliore te eodem usum existimas ad eam rem impetrandam, quam fortè flagitabis? Imò contrario planè modo tibi accidet, odium potius aque indignationem illius promeraberis. p̄eath (quam hîc Hebraicam vocem habes patha minusculo maioris loco insignitam) eodè hîc modo pro duce & magistratu ponitur, quo Haggai 1. ubi Zorobabelem ducem Iehudæ vocat. Significat autem principem & gubernatorem: quemadmodum ei ex aduerso Chaldaicè dominus aut princeps respondetur.

Nunc igitur precamini quæso faciè Dei, ut nobis beneficus sit: vestra enim culpa hoc fit: num faciè

ciem vestram suscipet? dicit dominus exercituum.

Propitius ille quidem vobis etiānum futurus est, ac beneficiis vos suis augebit, si ex animo ad eū pœnitentia duce reuersi, veniam admissorum postulaueritis. Vt nobis, inquit, beneficus sit. Etenim dura & aduersa fortuna, quæ malè eos habebat, communis propheta cum illis fuit, & ex æquo molesta. prætereà etiam ut cœtui Israëlítico sese aggregaret. Vt nobis, inquit, beneficus sit. qualis & illa oratio est, qua Moses ter maximus ille præceptor noster (quem faustum felixque sit hoc loco nominasse) Exod. 34. vititur: Tu propitius fies iniquitati nostræ & peccato nostro. edoctus videlicet eandem loquendi rationem ab ipso Dèo Opt. Max. qui prior illum ita allocutus fuerat, cap. 16. *Quandiu renuitis obseruare præcepta mea & leges meas? Vestra enim culpa hoc fit: nempe maledictio isthæc, quæ vobis incumbit: quemadmodum & ipse inferius ait, cap. 2. Quin & maledictionem immisi, & c. vestra, inquam, ea culpa accidit: quandoquidem multa præter fas ac æquum, Deo etiam coram intuente designatis: inde adeò factum est, ut eo authore maledictio hæc vobis immissa fuerit. Num faciem vestram suscipiet? Quòd si illud vobis persuasum habeatis, fore ut nonnulli vestrum peculiari quodam personæ quam geritis amore ductus, gratuito aliquid remittat, & scelerum vestrorum animaduersioni supersedendum sibi putet, aliorum rem accipitis atque debetis: personarum enim apud eum ratio nulla habetur, muneribus nequaquam corrumpitur. Ionathan hoc ita vertit: An ora vestra accepta illi erunt? Onkelus eodem modo verba illa reddidit, quæ Deuteronomij 10. leguntur: Qui non respicit personam: apud quem non est oris aut personæ acceptio.*

ceptio. Neque enim par fuerit aut rationi cõsonum, huiusmodi personarum acceptionem inter attributa Dei enumerare.

Adhæc, quis ex vobis ostia claudat? num verò in ara mea gratis incenditis? Non est mihi in vobis beneplacitum, dicit dominus exercituum: neque acceptum habeo munus ciborum de manu vestra. Etenim ab ortu Solis ad occasum eius vsque, magnum est nomen meum inter gentes, & in omni loco nomini meo incensum atque mola pura affertur, quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit dominus exercituum.

Nemo vestrum est, qui non à me mercedem capiat laboris sui: quibus verbis intelligit decimas omnium frugum, & alia stipendia, quæ Leuitis ac sacerdotibus persoluebantur.

Per cultum veteris legis intelligit cultū nouæ: nempe sacrosanctam eucharistiam aliq; sacramenta, & preces fidelium: vestra, inquit, oblatio immunda est, ò Israëlità, locus eam mihi non commendat, quum persona ingrata fuerit, quod ut intelligatis, prædico vobis aliquando futurum, ut in omni loco etiam à gentibus oblatio mihi munda offeratur, ut in cæremoniis Christianorum, vbique nomine meo incensum adolebitur, & c.

Gentes honorem mihi debitum exhibent, & vos vestri non pudet? qui blasphemis & illegitimis victimis nomē ac cultum meum quātum in vobis est, quotidie polluitis.

Ex vobis, inquam, perditis & sceleratis. Quàm vellem vel unum aliquem inter vos reperiri, qui diligenti secum & accurata ratione eiusmodi rerum subducta, quæ ad sordidas istas victimas pertinet, fores etiam atrij occluderet, ne quis eas introduceret: præstiterit enim nullā prorsus victimam quàm abiectam vilēque offerri. Num verò in ara mea gratis incenditis? Hebraïca ita sonant: Num gratis aram meam flamma perlustratis? eadem nēpe significatione,

ficatione, qua Esaiæ 27. legitur: Mulieres venientes inflam-
mant eam. Intelligit porrò nequaquam eos vel ignem ad
aram gratis accensuros: ac proinde è victima, quam ibi of-
feretis, nec vobis, inquit, nec adductoribus aliquid gratiæ
aut benevolentiæ accedet. atque hoc illud est, quod ait: non
est mihi in vobis beneplacitum. Mala enim sunt, quæ
à vobis perpetrantur, & munus quod offertis, nihil in se gra-
tiosum habet, omnino mihi non arridet: tantùmque abest,
ut illegitimum ac minùs idoneum equi bonique consulam:
ut vel legitimum quidem ac probum, gratum tamen omne
non foret. Nec vos, nec munera vestra mihi cordi aut oble-
ctamēto estis. Etenim ab ortu Solis ad occasum eius.
Quæ terra ab orientali plaga ad occasum usque protendi-
tur, est ea quidem tota hominum habitationi accommoda:
non itidem quæ à septentrione meridiè versus tendit, quip-
pe quæ uniuersa commodum ponendis sedibus locum non
habeat. Magnum est nomen meum inter gentes. Li-
cet enim potentiis eiusmodi, quæ in cælo visenda conspi-
ciuntur, cultum deferant: me tamen primum rerum omnium
authorem fatentur. & idcirco (quæ est hominum illorum
opinio) easdem venerantur, ut sequestris loco inter me atq;
ipso fungi possint: unde & illum (inquiunt maiores nostri)
Deum Deorum vocauerunt. Et in omni loco nomini
meo incensum atque mola pura affertur. Si illis tale
quidpiam in mandatis dedissem, quale à me vobis impera-
tum fuit, nã illi iam dudum incensa & victimas nomini
meo obtulissent: idq; adeò non impura, & quæ nullius sint
pretij sacrificia, qualia vestra habentur, sed munda & in-
tegra lubenter impertisissent. Aut hic erit sensus: Quauis
re ipsa idololatriæ studiis addicti sint, in ea tamen opinio-

ne

ne versantur, ut existiment meo nomini se cultum eum
deferre.

At vos prophana estis ipsum, quum dicitis: Men-
sa domini inquinata est, & prouentus eius nempe
cibus eius vilis.

Polluere nomen domini est non obedire præceptis eius, & aliud fa-
cere, quàm quod præceperit.

Contrà quàm ab ethnicis hominibus fieri assolet: quip-
pe qui nomen meum in honore habeant, & magnis laudi-
bus prosequantur. Accedit huc, q̄ cum ista improbitate
alia etiam maior polluendi ratio coniuncta sit, nempe cum
vulgò apud vos dici soleat, mensa domini inquinata
est: id est, (ut superius interpretati sumus) nullius pretij, &
contemptibilis prouentus eius. Hebraïca dictio quæ hîc
occurrit, Niuó, pro sermone eius (videlicet sacerdotis qui
sacrum facit.) perinde hoc loco, atque Esaiæ 57. accipi de-
bet, ubi fructus, id est, sermonis labiorum meminit. Et quid
tandem illud erat, quod assidue in ore habebat? nimirum
cibus eius vilis. quasi panem ad altare oblatum dicat. Ci-
bus porrò eius (nempe sanguis & adeps) pollutus est & nul-
lius pretij. Sunt qui prouentum ac fructum interpretentur:
Jonathan ita reddidit, vilescit cum ipse, tum munera quo-
que ab eo profecta contemptibilia sunt.

Dixistis autè: En defatigatio, & anhelus isto estis,
dicit dominus exercituum. Infertis quoq; quod ra-
ptum est, quod claudum & infirmum est, adduci-
tisque molam. Num ea mihi placebit è manu ve-
stra? dicit dominus.

Inuehitur iam in Israëlitas qui victimas ipsas adduce-
bant. Talis, inquit, solet esse oratio vestra, quum pecus à vo-

y ii bis

bis in atrium allata fuerit. En defatigatio. perinde ac si diceret: Soletis adducto sacrificio singuli alius alium ita alloqui: ob quam ego defessus sum, quam defatigatus, ferenda hac pecude, in humeros sublata, illud interim verbis suis innuens, pecudem eam crassam esse & bene curata cute. Et anhelus estis. vel contemptim potius in pavementum excutitis: quæ sensum & Ionathan secutus est, repellitis, inquiens, illud. Quale quid Exodi 14. legitur de eadem verbi huius significatione: Et precipitavit dominus Aegyptios, id est, repulit & contemptim abiecit. Alij in eum sensum interpretantur, quo illud Iobi cap. 11. dicitur: Afflictio animæ. ita ut anxietatem quandam mentis & contractum dolorem significet, tantundem ac si dicat: efficitis ut is, cuius pecus illa fuerat, furto vestro ablata pecudis iacturam agerime ferat: nam furto eandem subduxistis, ut ex ipsius verbis constat, quibus ait: Infertis quoque quod raptum est. Ceterum pater, idem ac dominus meus (venerandæ mihi memoriæ) vocabuli significationem in eum sensum interpretatur, quo illud Esaiæ 54. dicitur: Ego creavi fabrum, qui flatu carbones incendit, nempe ut sententia ita se habeat: Aiunt illi quidem multum se laboris insumpsisse, ad lasitudinem usque ferendo sacrificio laborasse, quod humeris impositum adduxerint, perinde ac si pingue & crassum dicerent: quum res interim contra planè se habeat. Est enim re vera tenui admodum cute, & adeo præ strigore contracta pelle, ut vel anhelitum duntaxat oris sustinere non possit, quin solo statim æquetur & pessum eat. Ionathan ea verba en defatigatio, in hunc modum reddidit: En quod ex labore & defatigatione nostra adduximus, &c.

Execratus est qui dolo malo agit, qui quum in grege

grege suo masculum pecus habeat, vitiatum domino vouet ac mactat, quoniam rex magnus ego sum, dicit dominus exercituum, & nomen meum terribile est in gentibus.

Nokel Hebraicè dicitur, qui malum animo versat: & astute sese gerit in rebus administrandis: eademque verbi significatio in secunda coniugatione, cui dages imprimitur, Numerorum 25. occurrit, ubi insidiarum mentio fit. Quas Madianitæ, inquit, insidiosè vobis tetenderunt in negotio Peor. Itidem Genes. 37. Fratres Ioseph callidè machinati sunt ei necem. quem locum Chaldaica paraphrasis ita expressit: dolo eum & insidiis interficere statuerunt. Quum in grege suo masculum pecus habeat. Masculi nomine perfectum & integrum intelligit, omisso nomine adiectiuo, quum res satis ex se constet: ut Esaias: Sicut lana, inquit, erunt: id est, lanæ in morem alba reddentur: ea enim alba est: cuiusmodi alia pleraque loca occurrunt. vitiatum vouet ac mactat. Voti idcirco meminit, quia sacrificij genus quoddam est, quod quum sponte & ultrò faciendæ rei sacræ conueniat, in voto persoluendo nequaquam locum habere potest. verbi gratia: Si quod animal monstruosè deforme fuerit, contractum: & id genus alia. Quocirca quum voueritis, inquit, etiam ut voto concepto satisfaciatis, vitiatum adducitis. vitij porrò nomine, macula quæ iam infectum animal intelligit. Eius autem significatio ad corruptionem exprimendam pertinet: æquè ac Leuitici 22. quum ait: Eo quod corruptio eorum sit in eis, nisi quod hinc ad verbi naturam accedat, illic nominis formam gerat. Quoniam rex magnus ego sum. Qui ergo sit, ut vos me neglectui habeatis? Et nomen meum terribile est

in gentibus. *quum vos interim præ cæteris unice mihi chari atque dilecti, nulla mei religione, nullo prorsus metu teneamini.*

Caput 2.

Nunc igitur ad vos mandatum hoc ô sacerdotes. Si non audieritis, nec applicueritis cor vestrum ut colatis nomen meum, dicit dominus exercituum, mittam in vos execrationem: maledicamq; benedictionibus vestris: quin maledixi illi quod cor vestrum non applicuistis.

Hortatur sacerdotes ad legitimè obeûdum munus suum, & ad religionem, ut hostias mundas offerant: alioqui pœnam non respiscens interminatur.

Maledicam benedictionibus vestris. i. iis quæ nûc meis benedictionibus possidetis: ignominiosos & contemptibiles vos reddam: & efficiam ut solennitatum vestrarum gaudia in luctum vertantur: eiusque ignominie ac luctus causa non alia erit, quàm iniquitas vestra.

Ad vos, inquit, ô sacerdotes, vitiatum illiusmodi sacrificij receptatores, quod ab aliis adducitur. Fuerat scilicet officij vestri, hoc illis interdiceret, atq; admonere, nequaquam huiusmodi munus idoneum aut par esse, quod me præsentem immolaretur: quemadmodum & lege ipsa interdicitur. Mittam in vos execrationem, in utrosq; tam qui adfertis, quàm qui approbatis. benedictionibus vestris, quas ab eo iam inde tempore vobis impertitus sum, à quo templi structuræ manus admouistis: de quibus aliàs. Sensus huiusmodi fuerit: Quandoquidem parua mei ratio apud vos habita est in his, quæ ad sacrificia vestra pertinent, ego conditionem quoque rerum vestrarum suisque deque inuertam: & prosperis aduersa commutabo. Quin maledixi illi. Imò & iam dudum, inquit, beneficij prioris loco maledictionem

ditionem immisi, postquàm illiusmodi oblati victimis honorem meum lasistis, & pergam adhuc idem facere, nisi vos aures diligenter mihi aduerteritis.

En ego increpabo vobis semen, & spargam stercus in facies vestras: stercus, inquam, dierum vestrorum solennium, tollétque vos ad se: tum scietis quod ad vos mandatum istud miserim, ut esset fœdus meum cum Leui, dicit dominus exercituum.

Increpandi vocabulum euerfionem ac cladem immissam significat: ut P salmo 9. Increpasti gentes: id est, evertisti. Vobis. tantundem innuit, ac si dixisset, causa vestra, vestroque nomine. Et spargam stercus. Quum primò stercoris meminerit, ipse postea sui interpres addit, stercus solennium dierum vestrorum, nempe agnorum. Solennium enim dierum nomine, animalia quæ offeruntur, vulgò appellari solent: quod idem fit P salmo 118. Alligate, inquit, diem festum, id est, victimam funibus ad cornua altaris. Itidem Esaiæ 29. Festi dies evertentur. Exodi etiam 23. Non pernoctabit adeps celebritatis meæ (nempe victimarum quæ mihi immolantur) usque manè. Quod autem solennium dierum nomen sacrificio attribuitur, id ex eo profectum videtur: quia quum festus dies agitur, plurimæ victimæ immolari soleant. Sententia porrò, quam illis verbis exprimere voluit, in hunc modum se habet: Quemadmodum vos inter sacrificandum nullam prorsus honoris mei rationem habuistis, ita & ego summum vobis dedecus ex eodem illo sacrificio inuram. Etenim quod in animalibus abiectissimum fuerit, putà stercus & alui demissio, eo vobis ora oblinam: quasi dicat: Equidem efficiam ut per summum dedecus ignobiles & abiecti vitam trahatis,

hatis, præ magna annonæ caritate & fame, nempe vastitate semini per me inducta, quod in sementem à vobis expositum erit. unde adeò rei frumentariæ desiderio laborabitis: & pudorem vobis incutiet rerum vestrarum status apud gentes, quæ vobis vicinæ erunt. Pudebit enim eos sui, quo tempore fames grassabitur: quemadmodum Ioël. 2. dicitur: Saturabimini, nec permittam ultra, ut sitis probrum gentibus, &c. Næ vobis hoc eueniet, ut ignobiles prorsus & contumeliis obnoxij viuatis, haud aliter ac si stercore vobis ora obleuissim. Tollétq; vos ad se. Improbitas illa uestra ignominiam hanc vobis conciliabit: par pari referetur, ut uulgo dici solet: uos me contemptui habuistis, & ipsi uicissim iam contemnemini. Jonathan sententiam ita reddidit: En ego redarguam uos quoad prouentum triticæ sementis: & transferã ignominiam scelerum uestrorum in ora uestra. Finem imponam magnificentiæ celebritatum uestrorum: præripienturque dimensa uestra ab ea, &c. Ut esset fœdus meum cum Leui. Non alio nomine ista omnia à me uobis præscripta sunt, quàm ut summa mea cum uoluptate fœdus illud inconcussum ratumque maneret, quod cum Leuitica familia olim iniui.

Fœdus meum fuit cum eo: vitæ scilicet & pacis: dedique ei ea timorem ut me metueret, metuque nominis mei paueret. Lex veritatis fuit in ore eius, nec fuit deprehensa in labiis eius iniquitas. In pace & rectitudine mecum ambulauit, multosq; ab iniquitate auertit. Etenim labia sacerdotis custodient scientiam: legemque ex ore eius requirent: legatus enim est domini exercituum.

Hoc facitis sine ullo maiorum exemplo, degeneres prorsus, &
Aaroni

Aaroni longè dissimiles.

Cum eo, nempe cum principe, & antesignano eiusdem familia: ut sacerdotali munere fungeretur, putà cum Aaron, ter sancto illo pontifice, & Phinee: qui ardentissimo erga Deum quem colebat affectu totus flagrabat: de quo Numerorum 25. legitur in hanc sententiam: Habebitque tam ipse quàm semen eius post ipsum fœdus sacerdotij perpetui, eo q; &c. Quin & vitam diutinam eidem imperitatus est. Vixisse enim eum annos supra trecentos deprehendimus: idque adeò secundum eius sententiam, qui Phineem Eliam nequaquam esse existimet. Nam ea etate superstitem eum fuisse constat, qua celebris illa Leuitæ concubina apud Gabeonitas fuisse legitur, quemadmodum habetur Iudicium 20. in hæc uerba: Et Phinees filius Eleazari filij Aaronis stabat in conspectu eius illis diebus. Agebat porrò id temporis supra trecentimum etatis suæ annum. Et dedi ei ea. vitam nimirum & pacem ei concessi, religionis & timoris causa, quo me prosequeretur. Metu nominis mei paueret. Radix uerbi (quod hic Hebraicum habes ex ordine duplicatorum Hathath) significat animo eum perculsum & contritum fuisse: grauitérque præcordia illi lancinasse diuini nominis causam. Jonathan hæc ita reddidit: Deditque ei doctrinam legis meæ perfectæ: & me pariter ac nomen meum religioso timore coluit. Lex veritatis fuit in ore eius. Quemadmodum in lingua promptam legem domini habebat (utpote quàm plurimos edocebat) ita & corde reconditam eandem gerebat. Eiusmodi uerò lex veritatis propriè dicitur, quum non aliud ore exprimitur, & aliud intus in corde latet. Atque eòdem etiam spectat quod ait in labiis eius non fuisse deprehensam iniquitatem.

In pace & rectitudine mecum ambulauit. In pace, quia arctissimè mihi adhaerit: ut uoluntati meae per omnia satisfaceret: in quem sensum & illud ab Esaia dicitur, ca. 27. *Quis compellat fortitudinem meam, ut pacem mihi faciat, pacem mihi componat?* In rectitudine. In rebus enim humanis obeundis rectè se gessit. Atque hæc illa duo sunt, in quibus mecum ambulauit. Huiusmodi porrò mihi adlubescunt & cordi esse solent, nempe ut pietati, iudicio atq; iustitiæ in orbe locus concedatur. Multosque ab iniquitate auertit. Quia quum assiduam operam suis diuina lege instituendis nauaret, ex eo factum est, ut complures illi dicto audientes fuerint, quos ille hoc pacto ab improbitate ad uirtutem reuocauit. Etenim labia sacerdotis custodient scientiam. Id enim uerò cuique sacerdoti consentaneum maximè foret, ut labia habeat instructissima cognitione rituum eiuscemodi, quos lex obseruandos precipit. quò uidelicet eosdè pro eo ac lex ipsa iubet, Israëlitas edocere posset. Leuitici enim 10. scribitur: *Vt doceas filios Israël omnia statuta quæ dominus ad eos per Mosem loquutus est.* Itidem Deuter. 33. *Docebunt iudicia tua Iacobum, & legem tuam Israël:* quocirca ex ore eius Israël legem requiret. Legatus est enim domini exercituum. eo nomine à Deo Opt. Max. emissus, ut Israëlitas sententiæ mentisque diuinæ certiores faceret. Legati uerò loco, Iona-than huiusmodi uerba posuit: quia ministerio fungitur apud Deum, copiis undique instructis potentissimum.

Vos autem recessistis de uia, & offendiculo posito multos in lege impingere fecistis, & corrupistis fœdus Leui, dicit dominus exercituum. Reddam ergo ego & vos cōtemptos & abiectos coram
omni

omni populo, quòd uias meas non custoditis, facièsque in lege recipitis.

De uia, id est, de moribus eorum sacerdotum qui prima illa ætate fuerunt. Multos in lege impingere fecistis. ex aduerso ei opponitur quod superius aiebat, multos ab impietate auertit. Et corrupistis fœdus Leui, quod cum illo scilicet initum fuit, ut ipse supra testatus est. Reddam ergo vos contemptos & abiectos coram omni populo: quemadmodum me contempti habuistis, ita & ego efficiam ut uos contemnamini, idque adeò ab illis ipsis è uulgo, quorum persona uobis grata & accepta fuit, quorumque reprehensioni supersedendum putastis, ut uestri nominis studiosos eos haberetis, illis, inquam, presentibus contemptissimos uos reddam, pro eo ac uulgò apud homines dici solet: mendaciorum testes nihil quàm contemptum præmij sui loco reportare. Quòd uias meas nō custoditis: Talionis planè lex huiusmodi fuerit: & ἀνταποδοῦνός, uos honorem meum neglecta præceptorum meorum obseruatione lesistis, & ego itidem ludibrio uos & contumeliis afficiendos propinabo. Facièsque in lege recipitis. personarum rationem habetis, præsertim magnatum: ea etiam in re, quæ ad legem spectat: cuius illa uerba sunt Leuiti. 22. *Nequam ista offeretis domino. & quæ ibi sequuntur.* Vbi illi tamen uictimam maculis interspersam attulerint, metus uos impedit, quo minùs eosdem reprehendere aut uerbo tenus illis significare audeatis, prophanam eam & illegitimam fore.

An non pater vnus omnium nostrum? An non Deus vnus nos creauit? cur ergo quisq; cum fratre suo perfidè agit, polluèdo fœdus patrū nostrorum?

Quòd si polygamiam hanc vestram maiorum exemplo defendere volueritis, Abrahæ, Iacobi, & c. toto cælo hinc erratis: non illi libidinis, sed sufficiens prolis causa plures uxores habuere: magisque probandum, ut multarum fecunditate vxorum vtatur quis propter aliud, quàm vt vnus carne fruatur propter ipsam. Vide Augustinum libr. 3. de doct. Christian. cap. 12.

Conuersus deinceps propheta alterius cuiusdam sceleris reprehensionem ag greditur, quod illis hinc vitio vertit, quippe qui exoticas sibi uxores & à propria familia alienas adiunxerint, quemadmodum Esdræ libellus testatur. Quin & Israëlita uxori fuere qui post initum etiam matrimonium alienigenam adiungeret, ei potiores in amore partes deferreret: huiusmodi itaque exordium capit, aitque: An non pater vnus omnium nostrum? Fratres enim uerò sumus ad vnum omnes, eodem Iacobo patre nati, tam matres quàm fœminæ. Quòd si res ita se habeat, ecqua tandem ratione fit, quod ab alio in alium præter fas & æquum admittitur? Addit præterea: An non Deus vnus nos creauit? perinde ac si diceret: Enim uerò spem omnem atque fiduciam nostram in vnum eundemque Deum reponimus: à quo vitam hanc hausimus, ab eo authore in rerum naturam producti: idemque longissimè ab illorum Deorum similitudine abest, quos ethnici pro diis habent, unde vos, violato patrum auito fœdere, uxores vobis desumitis. Illius enim fœderis cõditio talis erat, vt nulla omnino uxori fraus fieret. Nam & Abraham communis ille generis nostri parens, quanuis nequaquam è Sara liberos suscepisset, non eò tamen processit, vt alia sumpta uxore, iniquo cum ea iure ageret, donec ipsamet sua sponte verbis huiusmodi alloqueretur, Genes. 16. Ingredere quæso ad ancillam meam, si forte adificer ex illa. & Isaac eodem modo (quem parentem

itidem

itidem & authorem generis agnoscimus) uxori Rebecca, quanuis sterili ac infœcundæ, aliam tamen non adiecit. Quin & Iacob eiusdem nostri generis propagator, non pro animi sui lubitu & arbitrato, prioribus nouas uxores adiecit, vsque dum ille sponte & ultrò hoc ei liberum, concessa potestate fecissent.

Perfidè defecit Iehuda abominandumque scelus in Israël & in Hierusalem designatū est: quòd Iehuda prophanauit sanctum domini quod diligit, & filiam alieni Dei vxorem duxit. Virum qui huiusmodi rem designat, qui author est, qui obsequitur, & qui adfert molam domino exercituum, è tabernaculis Iacob excindi iubet dominus.

In ipsa ad eò vrbe Hierosolymitana, qui locus est augustissimæ illius & sacrosanctæ ædis, nefarium hoc scelus & piaculum admittitur. prophanauit sanctum domini quod diligit. Vinculum illud mutuum & agglutinatio, quæ marito cum uxore intercedit, sanctū domini, id est, sacrosancti quidpiam est: unde Genes. 2. scribitur: Et adhaerebit uxori suæ. & quæ sequuntur. Quin & Israëliti idem in mandatis datum fuit, vt sanctè & integrè se gererent. Sanctè porro & integrè se gerunt, qui non temerè, ethnico-rum hominum more, impuras manus obuuis quibusque fœminis iniiciunt: & Leuit. 19. dirarum imprecationi finis & epiphonema huiusmodi apponitur: Sancti eritis, & c. Cæterus quoque Israëliticus sanctitas appellatur, vt constat Hieremias 2. Sanctitas domino Israël. quam illi tamen rem Deo dicatam, nempe filiam Israëlitam vide quomodo polluerint, exteris & peregrinis vxoribus inductis. Atque hoc illud est, quod ait, & filiam alieni Dei vxorem duxit.

quasi fœminam dicat idololatriæ studio addictam: ut antitheticis opponi videatur ei quod supra dixerat: An non Deus vnus creauit nos? Ex sententia verò maiorum nostrorum qui locum hunc interpretati sunt, affinitatem quãdam sibi cum idololatria contraxit quisquis cum ethnica & barbara fœmina rem habuerit: quemadmodum hic scribitur: Et filiam alieni Dei uxorem duxit. Idoli verò filia aliud nequaquam est, quàm ethnica & barbara fœmina, cuius hic congressu fruitur. Vigilantem & respondentem: id est, ad internecionem vsque: ita ut nemo quisquam ex eius familia reliquus ac superstes fiat, qui nominatim vocanti respondeat. Vigilans mortuo nempe dormienti opponitur: pro eo ac Psalmo 13. dicitur. Ne fortè obdormiam in morte. Itidem Iobi 3. Nunc dormire: sic enim quietus agerem. Ionathan pro vigilante & respondente, filium, & è filio nepotem vertit. Maiores porrò nostri in hũc sensum ea verba interpretantur: Si disciplina sapientiæque studiosus indagator extiterit, non erit inter sapientes qui studiosè ei auscultet, aut inter discipulos, qui eidem respondeat. Quod si sacerdos ille fuerit, nequaquam filiũ heredem habiturus est, qui defuncti patris loco victimas domino immolaturus sit: fuerunt enim etiã inter sacerdotes, qui peregrinis vxoribus admiscerentur, æquè ac Esdræ libell. testatur.

Deinde & hoc adiicitis vt lachrymis, fletu & gemitu aram domini oppleant, ne vltra respiciat ad munus cibarium, neq; munus è manu vestra acceptũ ferat: dicitis autem, quamobrè? eo qđ dominus testatus est inter te & inter vxorẽ, quã in adolescentia tua tibi despõdisti: in quã tu perfidè agis, quum ea sit consors tua & vxor fœdere tibi iuncta.

Quum

Quum prius in ipso statim initio contemptus eiusmodi qui ad altare spectet, mentionem fecerit, vbi de maculoso agebatur, iteratò iam aliud, inquit, in idem altare admittitis. quippe qui in causa estis, quòd lachrymis, fletu & gemitu ara dominica oppleatur, interim dum Israëliticæ vestra uxores, lachrymabundæ, me vidente ad altare sese recipiunt, immanis illius sceleris ac flagitiĩ causa, cuius vos erga easdem authores estis: quum barbaras priori matrimonio adiicitis, & has quidem charas, illas verò inuisas habetis. Eccas vobis uxores vestras, ora me intuente lachrymis & suspiriis oppletas, ipsum adeò altare suo fletu tantum non onerates. Ne vltra respiciat ad munus cibarium. æqui bonique ratio postulat, vt nequaquam deinceps vel aspectu solo vestra munera ad aram oblata dignari debeam. Etenim victima quam ibi immolatis, maculis quibusdam interspersa, & furto ablata conspicitur. Accedunt vxorum quoque vestrarum lachrymæ, vestrae erga illas per immane facinus admisse fraudis testes. ac proinde nequaquam rationi consentaneum est, vt ego munera vestra æquis oculis intuerer. Neq; munus è manu vestra acceptum ferat. quod gratum mihi ac vobis aliquando vsui esse possit. Dicitis autem, quamobrè? Quòd si dicere, inquit, volueritis, qua id tandem ratione fit, quòd vxorum nostrarum causa nobis impedimento foret, quo minus ad oblata munera nostra respiceret, in promptu statim responsio fuerit. eo quòd dominus testatus est inter te & inter vxorem. Ille testis inter te illamque medius intercedit, ille optimè nouit eam tibi nequaquam cordi esse, non esse propensam tuam erga illam voluntatem, breuiter ipse testari potest, quàm iniquo iure cum ea agas. quam

in ado-

in adolescentia tibi despondisti. *Fuit, inquit, ea consors tibi adiuncta, iam inde statim à prima incunte adolescentia. Possunt & hæc ita intelligi, ut duo simul expressisse videatur, in hæc sententiam: Consors est illa quidem & sodalis tua, quãvis tenera adhuc ætate nequaquam tibi coniugio copulata. Quanto ergo iam æquius fuerit, ut in adolescentia coniugem tibi delectam, vehemēiori amore prosequerere? nedum pro despecta haberes. quale quid & apud Esaiam occurrit, ca. 54. Dominus, inquit, vocabit te veluti sceminam iuventutis, quum spernitur. Pergit deinde propheta, & ait: Vxor tibi fœdere iuncta. Quo enim tempore eam tibi uxorem duxisti, fœdere inter te atque illam inuito testatus, es eam tibi uxorem futuram, siue iuuenilibus annis, siue post id ætatis, coniugem delectam. Iam verò (quæ tua immanis improbitas ac scelus fuerit) aliam tibi uxorem adiunxisti, eamque adeo barbaram & exoticam. Quòd si ex Israëlita familia oriunda foret, consuetudo fortassis illa uxorem uxori adiungendi, pluresque sibi sceminas matrimonio copulandi (si ita ferat libido) non inusitata videatur. Ceterum quum tu tibi barbaram atq; alienigenam uxorem summo scelere adhibueris, nihil hîc iam reliqui sit ad extremam improbitatem, nempe ut ea presente atque adeo rem omnem coram intuente, in re familiari administranda, atque herili imperio altera illa vel æquali, vel meliore fortasse conditione, quàm ipsa potiretur. Itaque non temerè, sed æquissimo iure sit, quòd uxores vestræ lachrymis contra vos apud Deum causam suam agant.*

An non & vnus hoc fecit, in quo excellens fuit spiritus? quid verò vnus ille fecit? quærebat semen Dei.

Dei. Vos igitur quàm chara est vobis anima vestra, cauete ne in vxores quæ vobis in iuuentute vestra desponsæ sunt, perfidi sitis. Qui odio habet, dimittere potest, dicit dominus Deus Israël. Num ergo violentiã vestimento suo teget? dicit dominus exercituum. Cauete ergo quàm chara est vobis anima vestra, ne perfidi sitis.

Hoc quidem in lege propter duritiem cordis vestri indultum est: vt si quis uxorem odio habeat, dato libello repudij, eam dimittat: vos autem odio amorem prætexitis, nec datis libellum repudij. De eo vide quid in euangelio Matthæi præferibat Christus, cap. 5.

Abraham, inquit, ille unicum suæ etatis exemplum, & qui posteris suis pietate tanquam parens præluxit, non ita ut vos se gessit: utpote qui libidini nequaquam indulserit, nec carnis explendæ causam matrimonium inierit, sed eo potiùs animo & sine, ut prolem verè piã & à Deo sibi promissam, mundo superstitem relinqueret: perinde ac si à Deo Opt. Max. imperatum ei diceret, ut semen aliquod reliquum sibi faceret: quemadmodum Gen. 1. dictum erat: Crescite & multiplicamini. In quo excellens fuit spiritus. Erat, inquam, ille quem iam diximus, eximiis animi virtutibus præ cæteris imbutus: vnde verisimile fuerit, haudquaquam eum carnis aliqua voluptatula adductum fuisse, nec alio nomine uxorem duxisse, quàm ut prolem ex præcepto suscipere, augeretq;. Ceterum pater, idem ac dominus meus (cuius lubenter hîc à me memoria colitur) verba illa quasi à populo propheta dicta interpretatur, & cum admiratione prolata, in hanc sententiam: Abraham, inquit, inquit, vnus ille vnus, sacrosanctæ memoriæ, vnus ille multorum instar, an non eodem modo se gessit, quo nos hodie res nostras administramus? nempe ut quãuis summis.

A aliàs

aliàs animi dotibus præditus, & propheta, dimissa tamen uxore, Agar ancillam sibi adiunxerit? Respondet vicissim propheta: Quid verò vnus ille fecit? quærebat semen Dei. quasi ita diceret: Enimverò quo tempore Agar ancillam sibi adhibuit, non alio id ab eo nomine factum est, quàm ut prolem susciperet, ab uxore Sara nequaquam sibi suppeditatam. id quod tamen si ita se haberet, uxori tamen Saræ nequaquam iniuriam fecit. Accessit enim ad id quod tum temporis gerebatur, eius & voluntas & authoritas. Ac proinde vobis iterum atque iterum cauendum fuerit, imò ne vitæ quidem periculo committendum, ut mala quisquam fide cum uxore sua agat, quam à primis adolescentiæ suæ annis uxorem sibi delegit, ne misissam eandem faciat, ut postea idololatram inducat. Quod deinde subiungitur, in quo excellens fuit spiritus, ita accipi debet, ut schein Hebraïca dictio, eminentiam excellentiamque significet: qui sensus est & illorum verborum, quæ Genes. 49. leguntur: Excellens dignitate, & præcipuus robore. Quemadmodum enim Hebraïco vocabulo iathar, significatio utraq; tribuitur, tum eius quod superest, tum quod dignitate, & laude aliis præstat: ita & schar utrunque significat, tam quod reliquum sit, quàm quod præstantiam atque eminentiam rei alicuius notat: perinde ac si primas illi, nempe Abrahamo, quoad animi dotes atque spiritualia munera verbis huiusmodi deferret. pro eo autem quod Latine legitur, ne perfidi sitis, in Hebraeo habetur, ne perfidus sit quisquam vestrum. Est enim illud familiare scripturæ sacræ, ut vno eodemque loco nunc secunda, nunc tertia persona utatur. Jonathan hæc uerba ita expressit: An non vnus aliquis extitit, nempe Abraham:

Abraham: isque etiam solus & sine liberis, postea tam numerosæ prolis author, ut orbis penè propagator dici possit, ecquid aliud vnus ille quærebat, quàm ut à Deo Opt. Max. filio auctus stabiliretur? Vide porrò quid huic eorum obiectioni propheta respondeat: acerrimè enim eos reprehendit, utpote qui præter fas & æquum agerent. Qui odio habet, dimittere potest: id est, si cui uestrum inuisa sit sua uxor, dimittat eam: quemadmodum in Chaldaea paraphrasi habetur. Quòd si odio illam habeas, dimitte eam: perinde ac si dicat, consultissimum fore, ut accepto à te libello repudiij, ablegata, ad alium quempiam se reciperet, à quo in uxorem duci possit, & amari. Verùm ut tu domi eadem, inuisam tibi, minimèque charam detineres, illud sanè sine magno scelere fieri non poterit. quò eòdem & illud pertinet, quod mox ait, num ergo violentiam vestimento suo teget? fingit enim ac simulat, amore se illam prosequi, & non aliter ei addictum esse ac uestis adhareat corpori, quæ cuti proxima geritur, & exui non solet: unde adeò fit ut quanuis inuisam atque odiosam, apertè tamen repudiare nolit. Magna quidem hæc illa iniquitas est, quam uestimento suo tegit.

Defatigastis dominum sermonibus vestris. Dicitis autem: Quanam re defatigauimus? nempe quum dicitis: Quicumque malum facit, is bonus est in oculis domini, talibusque delectatur: aut ubi est Deus iudicij?

Metaphoricòs loquitur, & humano more. Nulla enim defatigatio aut lassitudo in Deum Opt. Max. cadit. aut ubi est Deus iudicij? Alioqui si res ita se non habeat, ut iam diximus, nempe si Deo minimè gratus aut acceptus

A ij fuerit,

fuerit, qui scelus aliquod perpetrat. vbi est Deus iudicij?
cur iustam de huiusmodi hominibus pœnam non exigit?

Caput 3.

Ecce ego mitto legatum meum, qui complanabit viam ante me: subitòq; ad templum suum veniet dominus ille, quem vos quæritis, & legatus fœderis quo vos delectamini: ecce venit, ait dominus exercituum.

Prædicitur Christi primus aduentus, cui viam strauit Ioannes Baptista. Ita enim Christus hæc verba interpretatur, Matth. 11.

Si pœnam, inquit, de improbis ac sceleratis hominibus in presentiarum, dum hac luce fruuntur, sumendam efflagitatis, veniet quidem opportunum aliquando eius sumendæ tempus: id quod vobis etiam videntibus fiet: eodémque illo tempore iudicium de vobis exercebitur, ut quotquot improbè se gesserint, è medio prorsus vestri tollantur. Hoc enim verò tum accidet, quum legatum meo nomine ad vos emisurus sum, qui viam mihi præeundo sternat: quibus ille verbis angelum domini cœlitus demittendum intelligit, quem admodum Deuteronomij 23. dicitur: Ecce ego mitto angelum meum ante te, qui custos tibi futurus sit in via. & quæ sequuntur: Qui complanabit viam ante me. Quod hoc loco dicitur, eo tempore vsuueniet, quo exules ab exilio in unum coituri sunt, nempe ut nemo illis aduersarium se opponat, nihil aduersi in itinere accidat. Subitòq; ad templum suum veniet dominus. quoniam tēpus illud vltimum non satis perspicuè cognitū habetur, nec apud Danielem vlla certa verborum explicatione disertè exprimitur, subitò, inquit, & ex improviso veniet, ita ut nemo
quisquam

quisquam mortalium quicquam de eius aduentu prius resciscat, quàm aduenerit, pro eo ac Danie. 12. constat: Clausi & signati sunt hi sermones vsque ad vltimum tempus. Dominus porò, cuius hic meminit, est ille quidem Messias: idémq; angelus fœderis appellatur. Ecce venit: id est, præfinito ac præscripto suo tempore veniet: qualis & ille modus loquendi est, qui Esaiæ 41. occurrit: Ego primus sum qui dico hæc Sioni, ecce, ecce ipsi.

Quis verò diem aduentus eius sustinuerit? aut quis quum se conspiciendum præbebit, consisteret? Est enim veluti ignis excoquens, & vt borith herba fullonum. Sedebit itaque excoquens & repurgans argentum: filios Leui emundabit, expurgabitque eos vt aurum & argentum. Tum domino adferent sacrificium cibarium in iustitia. Gratum erit domino sacrificium Iehudæ & Hierusalem vt retrò temporibus & prioribus annis.

Significat afflictiones quæ eodem tempore excitabuntur: multæ enim fuerunt in primitiua ecclesia, quibus pij homines explorabantur. Vt enim sordes metallorum igne auferuntur, ita peccata afflictionibus.

Deus grauius peccantibus, si pœnitentiam non egerint, ignis consumens est, atque consumens: his autem qui leuia peccata committunt, herba fullonum, vt lotis mundiciem restituat.

Ecquis illi diei ferendo erit, quo ipse in medium proditurus est? Multis enim aduentu suo exitium & conflagrationem adferet. Est enim veluti ignis excoquens: id est, dies ille igni similis futurus est, quo scorix argenti defecari solent. Eodémque planè modo pij ab impiis discriminabuntur: & probi viri supererunt, improbis è medio sublatis: id quod Zachariæ quoque vaticinio exprimebatur,

cap. 13. ubi aiebat: Traducam tertiam partem per ignem. Et ut borith herba fullonum. *Prædictus ille dies saponis instar futurus est: eius videlicet, quo fullones ad abluendas abstergendasque vestium sordes ac maculas utuntur. Sordes porro & macula homines improbi dicuntur, ut Hierem. 2. scriptura ait: Notis impressa est iniquitas tua coram me, dicit dominus Deus. Sedebit itaque iudicis in morem, qui throno sublimis insidens, ius populo dicere solet, & causam insontis à fonte distinguere. Ita & dies ille argentum exploraturus est, illudque purum putum redditurus, absterfis fecibus scoriisque, nempe improbis & flagitiosis hominibus. filios Leui emundabit. his verbis sacerdotes intelligit: quorum hic sigillatim meminit, eò quod superiori capite grauer in eosdem inuectus sit. Tum domino adferent sacrificium cibarium in iustitia. id quod ab huius ætatis sacerdotibus non itidem fit, quemadmodum superius dixerat, victimas eos maculis interspersas obtulisse. Gratum erit domino sacrificium in Iehuda & Hierusalem. Iehuda urbisque Hierosolymitana potissimum meminit, propter ædem sacram quæ eo loco sita erat.*

Et appropinquabo vobis ad iudicium, eròque testis festiuus contra maleficos, contra adulteros, contra eos qui peierant, & contra eos qui mercenarium mercede fraudant, per vim & calumniam viduam & pupillum opprimunt, & qui auersantur aduenam, & me non timent, dicit dominus exercituum.

Prædicatur secundus Christi aduentus sub finem mundi, quo tempore iudicium in omnes exercebitur: atque hic impiorum hominum

obiectioni

obiectioni respōdetur, qua sub finem superioris capituli interrogabatur: *Vbi est Deus iudicij? &c.*

Eo quod iam diximus tempore propius ad vos accedam, vobis inquit, tam qui ea ætate superstites eritis, quam qui multis retrò sæculis fuerunt. Quod si forte pœnam suis sceleribus dignam nequaquam retulerint, interim dum in humanis agent, certa eos pœna manebit hac vita semel functos. Testis. Nam & abstrusissima quæque mihi cognita sunt: & talem me illis testem præstabo, qualem eorundem facta postulabunt. festiuus, ad præmium illis debitum rependendum. qui auersantur aduenam: id est, qui peregrini causam iniquo iure opprimunt, authorèsque sunt, ut ille causa cadat.

Etenim ego dominus non mutor, & vos filij Iacob nequaquam desistitis.

Illud vobis persuasissimum habetote, euentura ea omnia quæ prædixi: comminatio mea firma est & verax, nisi pœnitentia ad me conuerfi resipiscatis: id si fiat, conuertar & ego ad vos. Meæ verò longanimitati ac misericordiæ acceptum ferre debetis, quòd antehac de vobis pœnas minimè sumpserim. Ego hætenus vos seruauì præter meritum vestrum: etenim semper à statutis meis recessistis, &c.

Quod à me semel prolatum est, multis etiam post sæculis euenturum, nulli omnino immutationi obnoxium eodem modo eueniet, quo à me prædictum fuit. Ego enim idem semper persto, & verba itidem mea prorsus sibi constant, immutationis prorsus expertia. Quæcunque vobis olim euentura prophetarum meorum opera adhibita significauì, eadem planè, eodemque etiam modo, quo prædicta sunt tandem aliquando euenient. Mutandi verbum quod hic occurrit, inconstantiam quandam significat: perinde ac si diceret: Equidem verbis verba non commuto: non iam hoc, iam illud volo. Et vos filij Iacob nequaquam desistitis.

quemad-

quemadmodum alia gentes pleraque iam esse deserunt: ne nominis quidem sui apud posteros relicta memoria, funditus deleta, adeo ut gentis amplius nomen minimè obtineat. Ceterum quod ad vos attinet, adhuc non interistis: imò nec unquam futurum est ut intereatis: perpetuus enim vobis locus futurus est, etià inter ethnicos homines versantibus, ut orbis una gēs cēseamini. Interim verò tametsi passim & ubiq; locorū variè inter exilium disiecti habitetis, nominis tamen vestri fama nullum non locum occupabit. Mala quibus à me excepti estis, sunt ea quidem peccatis vestris accepta ferēda. Quemadmodum autem mea ipsius conditio stabilis est & firma, ita & uos ab interitu & interneceione uindicabimini, ut ne prorsus intereatis. Fietque tādē sub ultimam hominum memoriam, ut in pristinum dignitatis gradum restituti, ceteris omnibus superiores euadatis, quotquot vspiam terrarum gentes reperiuntur. Chaldaeus paraphrastes hæc ita reddidit: Siquidē ego dominus fœdus meum iam inde à seculo non variaui: vos autem Israëlita existimatis sublatum esse eius iudicium qui in hoc seculo vita defunctus est.

A diebus patrum vestrorum à statutis meis recessistis: nec custodiistis ea: conuertimini ad me, & ego cōuertar ad vos, dicit dominus exercituum. Dicitis autem: Quānam re conuertemur? Num homo Deum adfigit? vos autem me adfigitis: & dicitis: Quānam re te adfigimus? In decimis & magnificis donis. Execratione execrati estis vos, & me vniuersi vos adfigitis.

Enumerat alia eorū scelera, ac deinde proposita præmij spe ad pœnitentiam inuitat. Tantam, inquit, abundantiam bonorum omnium dabo

bo vobis, ut illis capiendis defutura sint vasa & horrea.

Intelligit his verbis multum iam temporis effluxisse, à quo nec vos, inquit dominus, præcepta ac statuta mea obseruastis, nec à maioribus vestris religiosè exculta fuerunt, unde adeo factum est, ut tam vos quàm illos malis subinde mulctauerim. Quod reliquum iam est temporis, conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Dicitis autem. Quòd si vos ita viciſſim responderitis, estne adhuc aliud quicquam vitio nobis vertendum, præter ea, quæ hæctenus oratione tua perstrinxisti? nempe ad sacrificandi rationem, & rem uxoriam spectantia, in promptu statim responsio fuerit. num homo Deum adfigit? Imò aliud, inquit, in vobis deprehenditur, quod non immerito maledictioni vos obnoxios reddat. Subiungit postea, & ait: Num homo Deum adfigit? vos autem me adfigitis. Deinde si interrogetis, inquit, ecquid illud tandem est, quo nos te adfigimus, respondetur viciſſim, in decimis & primitiis. Adfigendi vocabulum, quod sæpius hic occurrit, diripiendi, & inuito alicui rem auferendi significationem habet: qualis eiusdem verbi vsus habetur, Prouerborum 22. Dominus vim illis faciet, qui animo illorum, nempe pauperum vim intulerunt. Ionathan ea verba in hunc modum vertit: Num ita se quisquam geret, ut iram sibi presentis iudicis conciliet? quoniam vos bilem mihi mouere non dubitatis: idq; etiam palam? Quòd si dixeritis, quānam in re bilem tibi mouemus? in decimis, inquit, & primitiarum oblationibus. Execratione execrati estis. Maledictioni uos obnoxios prædicta illa scelera reddidere: id quod superius quoque, cap. 2. exprimitur, ubi aiebat: Quin iam maledixi ei, &c. Peccatis adhuc peccata accumulatis:

B mulatis:

De veris Israëlitis intellige, quando vnus fiet pastor, & vnus ouile omnium.

mulatis: & uim mihi infertis, interim dum primitias & decumam rerum collectarum portionem non persoluitis. Quin & oratio uestra talis plerunque esse solet: An uerò æquum fuerit, ut quum ille nobis pluuiam eripiat, maledictionemque immittat, nos eidem primitias ac decimas penderemus? Vniuersi vos. Verisimile uidetur, superiora ea flagitia, quæ iam commemorata sunt, non omnibus communitè & ex æquo patuisse: caterùm huic culpæ de qua iam hic agitur, ad decimas primitiarumque rationem spectante, eos ad unum omnes obnoxios fuisse: atque idcirco gentis totius meminit.

Adducite omnes decimas ad domum, ubi reponatur, ut sit quod diuidatur in domo mea, atque in hoc periculum de me sumite quæso, dicit dominus exercituum, si nõ aperuero uobis fenestras cæli, & benedictionem omnigenam uobis effundam. Increpabo uobis deuorantem, ne vastet uobis fructum telluris: neque sterilem reddat uobis uitem in agro, dicit dominus exercituum. Tum fœlices uos pronũciabunt omnes gentes, quia terra optata eritis, dicit dominus exercituum.

Ut sit, inquit, quod diuidatur in domo mea, id est, quod impertiatur Leuitis & sacerdotibus, qui ministerio apud me funguntur. Quin & pœniteat uos anteactorum scelerum: alioqui pœnas mihi alias adhuc daturi estis. Quòd si primitias ac decimas obtuleritis, ita ut officij uestri ratio postulat, pluuiam ego uicissim uobis impertiar, tantæque bonarum rerum copia uos afficiam, ut illis capiendis non sitis: quæ uerba ita interpretatus est pater, idem ac dominus meus, obseruandæ memoriæ, ut uasa uobis atque hor-

rea

rea defutura sint tantæ bonarum rerum copię capiendæ. Tæreph (ut ex interpretatione Chaldaïca patet) alimoniam uictumque significat: & Ionathan eadem uerba ita reddidit, usque dum dicturi estis, ehò iam satis, &c. Increpabo uobis deuorantem, locustam scilicet, frugum illam vastatricem. Neque sterilem uobis reddat uitem: ne uitis inani spe fructus, expectationẽ uestram fallat, ne fœcunditatem mentiatur. Fœlices uos pronũtiabunt. Quum antea non sine summo dedecore atque infamia inter barbaros homines uersaremini, pœnuriæ causa, quam execratio mea uobis peperit, tãtis per dum illi obnoxij eratis, fœlices iam deinceps uos uicissim ac beatos predicabunt. Quia terra optata eritis: id est, fertilis & multarum frugum ferax, cuius loco Ionathan uertit, quia terram inhabituri estis, augustissimo meo nomini dicatam, & meæ uoluntati per omnia ibi respondebitis.

Superant me uerba uestra, dicit dominus, & dicitis: Quidnam contra te sumus loquuti? Dixistis: Frustrà seruitur Deo. Quæ enim uilitas, quòd obseruationem eius obseruamus, & quòd pullati coram domino exercituum incedimus? Nunc igitur beatos iudicamus arrogantes, quin & impietatem patrantes ædificantur, & qui Deum tentant seruantur.

Prouidentia Dei Opt Max. & cura quam erga suos habet, statuitur. Eam primò impij quidam homines blasphemis uerbis suggillant, argumento ducto ab externa huius uitæ fœlicitate, qua mali plerunq; fruuntur. Sed pij contra futuram fœlicitatem ob oculos sibi proponentes, aliter de ea pronuntiant: æquè ac Psal 72. Reginus psaltes testatur.

Iterum eos hoc loco uerborum nomine reprehēdit, quippe qui affirmare non dubitauerint, haud ullum esse iudicio

B ij iudi-

iudiciue futuro locum. Quidnam sumus contra te loquuti? Crebra frequensque verborum eiusmodi repetitio, quam sepius in ore habebant, passiva voce Hebraice loco actiue posita exprimitur. id quod idem Ezechielis 33. obseruatur, ubi ait: Et filij populi tui obloquuntur tibi. Dixistis. Sensus horum verborum satis ex se constat, & eorum itidem, quae mox sequuntur. nunc igitur beatos iudicamus, &c.

Tum qui dominum timent, quisque ad proximum suum loquuti sunt. Attendit & audiuit dominus: & scriptus est commentarius coram eo timentibus dominum, & his qui serio cogitant de nomine eius: Hi erunt mihi, dicit dominus exercituum, eo die quo agam peculium, iisque parcam ut quispiam filio suo seruienti sibi parcat. Reuertimini igitur, & considerate quid intersit inter iustum & impium, inter eum qui Deum colit, & eum qui eum non colit.

Superior enim illa oratio illiusmodi hominum fuerat, qui mores Dei Opt. Max. iudiciaque eiusdem minimè cognita habebant. Ea verò audita diuinae prouidentiae inspicuatione quoad res istas inferiores, religiosi pietatis cultores, alius alium mutuò alloquentur: & verbis inter se subinde repetitis, non prius desistent, quam ratiocinando collegerint, omnia aequissimo iure fieri, quae à Deo administrantur, eum veracem esse, ab omni prorsus impostura & vanitate alienum. Attendit & audiuit dominus. Animaduertit diligenter Deus Opt. Max. quibus illi verbis uterentur: & dignis eos modis aliquando verborum nomine habebit. Scriptus est commentarius coram eo.
paraboli-

parabolicos hæc dicuntur, & pro humano captu: quandoquidem apud reges plerunque commentarij in usu esse soleant, refrigerandæ memoriæ causa. Oblitio enim in Deum Opt. Max. nequaquam cadit. Similis est & ille loquendi modus, quem habes 32. Exodi: Expunge me quæso è libello quem scripsisti. Itidem Danielis 12. Quicumque inuenietur ascriptus in libro illo. Perpende verò mihi diligenter, quod hoc loco ait perpetuò se eos sartos tectosque seruaturum, qui religiosè nomen ipsius colunt, & diligenti illud cogitatione sepius euoluunt. De nomine porrò eius hi serio cogitare dicuntur, qui res à Deo Op. Max. gestas, certamque eiusdem numinis cognitionem assidua mentis ruminacione pèrsitant. Ipse enim à nomine suo non discrepat: eiusque nomen vicissim idem cum eo habetur. Timentes autem dominum, qui hoc loco commemorantur, ex sententia Rabbi Abrahami Esritis (cuius memoriam lubenter usurpo) probi viri æquitatisque studiosi intelliguntur. Deinde qui serio de nomine eius cogitant, sunt illi quidem homines cordati, ac sapientiæ studiis addicti: quibus scilicet innotuit sacrosancti atque horrendi diuini nominis mysterium. hi erunt mihi, utriq; tam huius ætatis homines, quàm qui olim vita functi sunt, Dei timore ob oculos sibi præfixo: erunt, inquam, hi mihi eo tempore quo mortui uiuis restituendi sunt. eo die quo agam: id est, quum iudicij exercendi dies aduenierit, quum de malis & improbis hominibus sententiam laturus sum, tum ego istos peculiij loco habebo. iisque parcam: ne ad eos pertingere possit illiusmodi mali sensus, quo scelerati exhaurientur. filio seruienti sibi. Indulget quidem singulis filiis pater; ut Psalmo 103. dicitur: Sicut miseretur pater filiorum, &c. sed multò maior indulgentiæ cumu-

lus accedit erga filium sua opera & industria patri inferuentem. Reuertimini igitur. *Experientia ipsa tum temporis edocebit, probo quid improbus intersit, quantum discriminis sit inter utrumque: nec iam amplius tale quid in ore frequens habebitur. Quicumque malum perpetrat, is bonus est in oculis domini. Frustrà seruitur Deo, &c.*

Caput 4.

Quoniam ecce dies illa venit, ardens ut clybanus: tum erunt omnes arrogantes, & omnis qui impietatem patrat, stipula, inflammabitque eos dies ventura, dicit dominus exercituum: adè ut non relinquatur eis neque radix neque ramus.

Repetitio est extremi illius iudicij, quod aliquando sine dubio euenturum inculcat, ut ad poenitentiam Israëlitas prouocet.

Mali eo tempore omnino sunt perituri: bonis Christus apparebit clemens ac mitis, gaudium ac lætitiā his adferet: haud aliter ac sol iste visibilis luce sua tenebras pellit, ita & peccata eorum diuina misericordia condonabuntur, & sanabit eos (sunt enim re vera peccata morbi animæ.) Cæterum improbi funditus perdentur.

Iudicium illud, cuius superius mentio facta est, parabolicus cum igne ardente confert quod prius igni conflatorio assimilauerat. Stipula, inquit, erunt: hoc est, quasi stipula igni admodum breuissimo enim temporis spatio absumentur. Inflammabitque eos: quemadmodum Deut. 32. dicitur: Et inflammabit fundamenta montium. Neque radix, neque ramus: id est, nec filius, nec ex filio nepos: pro eo ac in paraphrasi Chaldaica exprimitur. Filius enim primo loco genitus, radicis, & ex filio oriundus nepos, rami instar habetur.

Vobis autem qui nomen meum timetis, orietur sol iustitiæ, sanans radios suis: exhibitisq; & pingues eritis

eritis ut vituli saginati. Et impios conculcabit, qui puluis erunt sub plantis pedum vestrorum, eo die quo ego agam, dicit dominus exercituum.

Tempus, inquit, illud perditis & sceleratis hominibus cladem atque interuersionem unā secum adferet. Cæterum religiosè Deum timentibus, eodem illo die sol iustitiæ oboriturus est: perinde ac si futurum dicat, ut malis omnibus defuncti, latum eundem ac hilarem diem summa cum oblectatione animi agant. Radios solares alarum nomine expressit: eò quòd lux à sole per uniuersum orbem quàm latissimè propagari soleat: & emissus ab eo splendor ad alarum expansarum similitudinem accedere uideatur: quemadmodum Ioëlis 2. dicitur: Sicut aurora expansa super montes. Exhibitisque, & pingues eritis. Quocumque locorum vos receperitis, res uestra auctiores semper euadent, aliquid ad priorem molem crassitudinēque accedet: æquè ac in vitulis bene saginatis fieri solet, qui obeso sunt corpore, & bene curata cute. Quum pingues eos futuros ait, magnam incrementi vim intelligit: quemadmodum & Hieremias, cap. 50. Quia excreuistis ut vitula pinguis. Itidem Habacuc 1. Equites eius multiplicabuntur. Marbec (quæ hic Hebraicam dictionem habes) locus ille est, in quo vituli inclusi tenentur, saginandi causa. Conculcandi uerbo quo mox utitur, prostratio quædam, & pedibus subacta contusio significatur: unde & potio illa, quæ conculcationis adhibita ui exprimitur, Hebraicè Afis ab eadem radice nomen sumit. Sententia tota ita se habet: Quod ad præsentem quidem rerum conditionem attinet, vos imperio ac potestati flagitiosorum hominum obnoxij uiuistis. Sed olim futurum est, eo nempe tempore, quod ego iam dixi, ut

Iudæus quia de terra est, terrena loquitur, terrena expectat. Spiritualiter ista intelligenda sunt, & electis accommodanda: quod Christi gratia victores ferio triumphos agent in patria coelesti, &c.

xi, ut plantis pedum vestrorum impios homines proteratis. Licet verò superius eosdem id temporis exustos iri dixerit, illud tamen non ita accipi debet, ac si unus aliquis dies finem eorundem exitio ac pœnæ allaturus sit, sed sensim ac paulatim emarcescent, statòque tandem ac præscripto tempore penitus interibunt. Interim tamen quoad vivida sunt, & electis accommodanda: quod Christi gratia victores ferio triumphos agent in patria coelesti, &c.

ac superstitēs futuri sunt, piorum hominum pedibus obterendi, pro reiectiis & nihili hominibus habebuntur. Eo die quo ego agam: id est, ubi opportunum iudicio in eos exercendo tempus aduenerit, & ultima de illis sententia me iudice feretur. Cineris eodem loco parabolicòs mement, eò quòd dies ille iam olim euenturus, incendio eos absorbet perdetque.

Mementote legis Mosis serui mei, quam ei in Horeb ad omnem Israëlem madaui, rituum videlicet & iudiciorum.

Hortatur interim ad obseruationem diuinarum præceptionum, in Mose legem, in Elia prophetas significans. Decalogus enim etiam hodie à nobis obseruatur: ceremoniæ sublatae sunt, iudicialia partim reiecta, partim retenta.

Quoad dies, inquit, ille iudicio dictus aduenerit, facite ne ulla hominum memoria præcepta Mosaïca vobis excidant, quòd factis eadem omnia exprimatis, quæ illis scripta produntur. Quam ei in Horeb mandauit: eo, inquam, more, quem in monte Horeb præscripsi, non ita ut à nonnullis dici solet, ad tempus duntaxat legem illam datam fuisse in eum sensum quem nuda verba præ se ferre videntur, ac postea progressu temporis veterum, qui spirituali ac interno sensu eandem interpretaretur, quibus responsi loco esse poterit, quod in præsentiarum hinc edicitur.

En ego mitto vobis Eliam prophetam, priusquam

Memineris Iudæum interpretem non Christianum esse. Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei.

quàm dies domini magnus & terribilis veniat. Is reducet cor patrum in filios, & cor filiorum in patres suos: ne veniam, & terram prorsus excindam.

Vnam eandemque omnium fidem futuram prædicit sub finem mundi, patrum & filiorum, nempe ut posteri patriarcharum in Christum seruatorem credant, in quem & illi crediderunt.

Ioannes Baptista ante primum aduentum Christi in virtute & spiritu Eliæ venit, Matt. 11. Marci 9. Lucæ 1. & ante secundum aduentum venturus est Elias, qui resistet Antichristo.

Terræ nomine homines terreni, & terrena sapientes intelliguntur.

Quauis ego mores vestros per omnem hominum ætatem præscripta lege Mosaïca erudierim, quauis, inquam, ita res se habeat, Eliam tamen prophetam in rem vestram, tanquam priori beneficio accessionem emittam. Quæ verba ita accipi debent, ut animus eiusdem, qui ad cælos euolauit, corpori, prioris corporis formæ non absimili restitendus intelligatur. Quod enim ad priorem corporis massam attinet, quam olim habuit, est illa quidem terra iam reddita: quo tempore singulis elementis singulae suæ proprietates accesserunt. Atque huiusmodi quidem rediuiuo iam corpori restitutum Eliam, legati nomine, ad Israëlitas emittet, priusquam iudicij dies aduenerit. Dies porro ille domini magnus & terribilis appellatur. Idem verò tam patres quàm filios pariter admonebit, ut ex animo verissimisque affectibus ad Deum Optim. Max. pœnitentia duce conuertantur. Qui igitur resipiscencia anteactæ vitæ ducti redibunt, à iudicio immunes futuri sunt. Atque hoc illud est, quod ait: is reducet cor patrum in filios, id est, unà cum filiis: & cor filiorum in patres, id est, unà cum patribus eorundem, perinde ac si utrosque simul, tam patres quàm filios eum reducturum dicat: ne veniam, & terram

C prorsus

COMMENTARII KIMHI

prorsus excindam. Ideò eos admonitos dabit, ut resipiscantiam prioris vitæ agant in aduentum illius diei, ne forte uniuersus orbis anathemate percussus, in nihilum planè redigatur. Qui eius admonitioni nequaquam morigeros se dictoque audientes præbent, aut pius inter vastissimam gentium solitudinem, aut post aduentum illius iudicij, in Israëliticis finibus, ad internecionem usque delibuntur. Cæterum qui monitis eiusdem obtemperauerint, splendebunt ut splendor firmamenti: & qui multos ad iustitiam adduxerint, ut stellæ sempiternis temporibus, ad omnem usque æui aternitatem.

Laus, honor & gloria Deo patri & filio, & spiritui sancto: qui lassæ vires impertit, & robore non valenti, robur abundè sup-
peditat. Amen.

EXPLI-

EXPLICATIO EORVM QV AE

ad rem Grammaticam pertinent in Commentariis Rabbi Daudis Kimhi in Haggæum: vbi paginæ linæque ratio ea habetur, quæ in Hebraïca æditione à Roberto Stephano Lutetiæ Parisiorum impressa vernalis extat.

Aleph hîc auditur, sonòq; suo minimè destituitur, quæ Pag. 3. lin. 20; tamen aliàs in eadem dictione obmutescit.

In dictione pahath accentus ultimam occupat, & est Pag. 3. lin. 23; status ille qui syntactica vocum coherencia siue regimen à grammaticis appellatur, à radice pæhah. vocis eadem significatio est quæ ducis aut principis.

He litera punctulo pathah insignitur, & interrogatio- Pag. 4. lin. 19; ni inseruit.

Participij illius vis quod hîc Hebraïcum habes, conti- Pag. 4. lin. 21; gnationem significat & celaturam: quo eodem modo sumitur Deuteronomij 33. vbi ait: Principis portio contacta. Itidem Hieremiæ 22. Et tectum, inquit, cedro.

Deficit hoc loco beth litera ministerialis, ut aliàs itidem deficere solet Numer. 12. Aperta facie, & non in ænigmate: prætereà 2. Regum cap. 12. Quæ inueniebatur, inquit, domo domini, pro eo quod debebat esse in domo domini, aliisque id genus locis.

Pulmenti nomine significatur id quod coctum est. quod Pag. 10. li. 12; idem vocabulum occurrit Genes. 25. vbi illud legitur: Et coctionem lentium, &c.

Lapis ad lapidem, id est, super lapidem. æquè ac Eze- Pag. 11. lin. 3; chiel. 18. dicitur: Ad montes non comederit: pro eo quod est, super montes: & quæ sunt id genus alia loca.

C ij Vt

Pag. 11. lin. 8. Vthauriret. Hauriendi vocabulo in eadem significatione utitur: qua & Esaias c. 30. qui ait: Et hauriatur aqua de fovea: id est, sumatur aut subducatur. Torcularis itidem hic meminit: ut idem propheta cap. 63. illis verbis: Torcular calcanei solus: intelligens nimirum contusionem expressionemque uvarum, quæ fit adhibito torculari.

Pag. 11. lin. 13. Articuli æth significatio pro præpositione in aut cum sumi debet: ut Iehosua 22. ubi ait: Nobiscum nolite contendere.

Pag. 11. lin. 14. Nec tamen vobiscum, &c. etiam si hæc ita se habeant: vos tamen vosmetipsos ad me non recipitis. Qualis & illa loquendi phrasus est, quæ Numerorum 6. occurrit, ipse se recipiat. & Ezechielis 37. Pastores ipsimet seipsum pascunt: aut hic potest esse sensus: Equidem adhuc non video vos ad me conuersos.

In Zachariam prophetam.

Pag. 7. lin. 1. Deest hoc loco regimen siue Nismak, ut grammatici loquuntur, ut hic sit sensus, sermones ab eo huiusmodi habitos fuisse, quales solatium adferre possint, aut (quod rectius putauerim) formæ nomen erit, & vox concreta.

Pag. 7. lin. 23. Niham punctulo pathah insignitur: & est formæ coniugationis piel, quæ daghessata appellari solet.

Pag. 8. lin. 15. Fabros opifices vocat, ut Esaias cap. 44. ubi fabri lignarum meminit.

Pag. 8. lin. 22. Kephi, tantundem valet, ac si dicas, ita ut, aut eò usque. quæ eadem particula Exo. 16. occurrit in illis verbis: Quisque ita ut uesci poterit, &c.

Pag. 9. lin. 1. Lamod infinitiuus est à themate madad. eiusdem formæ cuius laros, Ezech. 46. ubi legitur: Ad commiscendum
similam:

similam: & Iov. Deuteronomij 2. ubi ait: Satis circuiſtis montem istum, &c.

Coniunctionis vis quam hoc loco Hebraicè habes, non absimilis est ei quæ Psalmo 77. occurrit: Consopitus est & currus & equus. Intelligit autem non nihil deesse: perinde ac si diceret: Agite verò, exite & fugite, &c. Pag. 10. lin. 3.

Has, idem est quod file aut conticesce Latine dicitur, ut superius quoque indicauimus. Pag. 11. lin. 3.

Neor, vocis est passiuæ, ex ea verborum classe, quorum media litera quiescere dicitur: eiusdem formæ, cuius sunt nauon & nakon, nisi quòd hæc cametz insigniantur, illud zere punctum habeat.

In dictione vaiaad, ain literæ pathah substernitur, quia ex ordine gutturalium censetur. Alioqui formæ illius esse debebat: eodemque modo efferri vaiaæd cum sægol, quo vaia schæv exprimitur Genes. 14. ubi legitur: Et reduxit omnem substantiam. Pag. 12. lin. 24.

Venathatti, coniunctiuæ particule vis eadem est cum ea quæ Deuter. 19. legitur: Et accidit die tertio. Itidem Genes. 22. Et sustulit Abraham oculos: ubi temporis duntaxat commutandi rationem obtinet, non copulandi. Pag. 11. lin. 26.

Auferendi verbum hoc loco actionis in aliud quidpiam emittendæ vim habet: quod idem tamen intransitiuè sumitur Numerorum 14. ubi ait: Arca fœderis & Moses non recesserunt. Pag. 13. lin. 26.

Ieor coniugationis est niphali, formæ passiuæ. Pag. 14. lin. 7.

Item dictio ea quæ discum siue lenticulâ Hebraicè exprimit, tametsi punctulo mappik insigniatur, ad tertiam tamen femininam referri non debet: cuiusmodi & illa dictiones sunt, quas habes Esa. 28. ceu præcox aliquis fructus
C iij ante

anteuertens æstatem, & Iobi 28. Et rem abstrusam profert in lucem. Itidem Ezechielis 22. Tu terra es non compluta imbre in die furoris.

Pag. 14. li. 20. Muzakoth concreta vox est abstracta loco posita: ex eo scilicet, quod è lucerna lucernæ oleum infunderent.

Item quod ad sinistram Hebraicè dicitur, idem est ac si sinistram versus dixisset: nisi quod supra lenticulam prius ea fuisse dixerit. ac deinde à dextra quidem candelabri, & à sinistra lenticula, qui sensus tamen in idem recidit.

Pag. 16. li. 20. Analogæ sunt inter se iitzar & schemen. Illud æquè atque hoc oleum significat: ut constat Deut. 28. Frumentum, vinum, iitzar: nempe oleum.

Pag. 17. li. 15. Alah idem est quod execratio seu maledictio.

Pag. 18. li. 18. Kicchar, quæ vox Hebraica massam vel talentum significat, ad fæmineum genus spectat, ut Exodi 29. habes, Massa panis una. & 2. Regum 5. Decem talenta argenti. Item os ipsius ad fæminam propriè pertinet. Item impietatis nomen quod hic occurrit, vel abstractum esse potest, vel concretum.

Pag. 19. li. 24. Inlah he litera leni & aperto spiritu sine ulla contractione effertur.

Pag. 19. li. 29. Dictio illa Hebraica Hunnihah, quæ hoc loco occurrit, composita est partim ad passiuam, partim ad actiuam formam accidens hiphil & hophal à grammaticis appellatas. Ratio compositionis huiusmodi esse potest, quoniam cum primum eò migrarunt, inuitis quidem & præter voluntatem id illis acciderat. Sed ipsimet postea sedes sibi eodem in loco collocarunt, id est, suapte sponte & ultro morem ibi traxerunt, deposito interim per socordiam Hierosolymam repetendi studio.

Accipe

Accipe ex captiuis. Modus hic apud Hebræos alter Pag. 22. li. 20. alterius loco ponitur, infinitiuus pro imperatiuo. id quod idè fit Hieremiæ 2. Eundo dices, &c.

Et facies. Accentum huic loco deseruientem (cui scho- Pag. 23. li. 10. phar nomen est) in ultimam Nephthalitæ reiciunt, Astherita verò penacuunt. quibus & nostra lectio consona reperitur.

Coniunctionis Hebraicæ, quam vau litera hoc loco ex- Pag. 24. li. 6. primit, vis & significatio eadem est cum postquam, ut hic sit sensus, Postquam miserat populus in domum Dei, quem admodum & Esaiæ 64. En tu iratus es postquam nos peccauerimus. & Leuit. 9. Postquam descenderat peracto sacrificio, aliisque id genus locis.

Lamed in dictione lebeth, quasi in aede domini signi- Pag. 24. li. 14. ficat. quo modo & Ionathan vertit. nempe qui ministerio funguntur in aede dominica.

Hinnafer modi est infinitiuus.

Pag. 24. li. 20.

Quod ad huius verbi rationem grammaticam attinet, Pag. 26. li. 16. quo illos se proturbaturum ait, difficultate non caret. Nonnulli formæ compositæ esse putant, partim actiuæ, partim passiuæ. Cæterum actiuam hoc loco significationem habere videtur, quanquam aliàs verbum intransitiuum inueniatur: ut author est obseruanda piæq; memoriæ pater idem, ac dominus meus in hanc sententiam. Equidem disiciam eos, & unà cum illis ipse disiciar. qualis est & illius loci sensus Esaiæ 35. Latabuntur desertum & solitudo. cuius interpretatio tantūdem valet, ac si dicas, Latabitur unà cum illis. Punctorum verò vocalium ratio mutata est, quum æsaarem, non æsrem, pro communi more posuit: quò litera ain apertiori sono dilataretur, minorque voci asperitas in- esset.

esset. unde adeò factum est, ut protractionis dilatationisq; maioris causa, litera aleph, zere vocali, samech verò cametz insignirentur. Estq; illud rationi consonum, ut actiue verbum interpretemur. videas enim unum idemq; verbum nunc actiue, nunc intransitiue sumptum. Iudicum 5. ubi ait: Contusa sunt ungulae equorum. Halam verbi significatio transeundi vim nullam habet. At idem Proverbiorum 23. actiue sumitur: quo loco ait, Verberarunt me, sed non sensi, &c.

Pag. 29. li. 27. Mischpat hoc loco quum syntacticus ponatur, & sequenti dictioni adhaereat, pathah punctulo insignitur.

Pag. 32. li. 30. Tæra, videndi verbo accentus infra ascribitur & ultimam possidet.

Pag. 33. lin. 13. In mebbatah, mem litera præter morem punctulo sægol insignitur. Pudefendi vocabulo erubescencia quædam & pudebunda vultus perturbatio exprimitur.

Pag. 33. li. 21. In dictione Mamzer utrunque mem paragocicis adiiicitur, quæadmodum & in illa dictione, quæ horreum Hebraicè significat, nempe mam megorah, cuius usum habes Ioëlis 1. Vbi excisa sunt, inquit, horrea, &c. In dictione mitzovah, he litera loco aleph ascribitur.

Pag. 34. li. 7. In verbo gili accentus in ultimam reiicitur. Noscha pathah punctulo insignitur, & est temporis præteriti loco futuri, propter vau hippuk præpositum.

Pag. 36. li. 12. Mithnofesoth, idem hoc loco valet, quod subleuati, cuius verbi significatio eadem occurrit Psalmo 60. Sustulisti timetibus te signum, unde etiam fit ut signum pro eleuatione ac rei alicuius in eminentiorem locum subducendæ significatione ponatur. Eleuat enim vexillum signifer, & populo conspiciendum supra verticem proponit.

Quod

Quod ad generis mutationem attinet, quæ in Hebraico Pag. 39. li. 11. verbo veavar occurrit, masculinè pro fæminino, angustum quid, loco angustiae intelligi voluit.

In batzir exprimitur quidem inter scribendum vau li. Pag. 39. li. 34. tera, prolatio verò ad iod accedit: quum utrinque tamen significatio sit eadem.

In verbo vaeschir, aleph vocali puncto destituitur, & Pa. 40. li. 28. sono caret. Vau coniunctiua particula pathah afficitur, & ain litera scheua simplex. i. alia nulla vocali adiutum substernitur.

In dictionibus illis, quæ alteri & alteri Hebraicè respondent, utrobique pathah ponitur, quum nulla tamen ibi sit syntactica vocum coherentia: id quod præter morem accidit, nisi quod pauca duntaxat eiusdem formæ reperiuntur.

In lehapher, zere puncto locus est, unà cum iod litera Pag. 43. lin. 1. protractionis causa addita.

In dictione æuili, iod litera propriae nominis formæ attribuitur, æquè ac in aczeri, quo vocabulo crudelis & immitis significatur.

In rhoi metathesis quædam est literarum, iod loco he, Pag. 46. li. 4. quemadmodum & Esaïæ 38. Sicut tuguriolum, inquit, pastoris, &c. In fine participij quod postea habes. Hozcui, eadem litera iod paragocicis adiiicitur: ut aliàs fieri solet, Genes. 49. Ligans ad vitem pullum suum. & Esa. 22. Exciderat sibi sepulchrum excelsum. aliisque id genus locis.

Quod onerosum ac graue hic dicitur, ab eo verbo origi- Pag. 47. li. 10. nem habet, quod Genes. 44. in eundem sensum legitur: Et onerarunt rursus singuli asinos suos. Itidem Nehemia 13. Vidi Iudeos inferentes manipulos frugum, onerantesque asinos: cuius significatio ad onus proprie & grauitatem ex-

D primen-

primendam pertinet.

Pag. 47. li. 23. Forma nominis atzimah eadem est cum avlah, cavlah, anvah & schalvah.

Pag. 49. li. 21. In mispad, syntactica vocis coherentia, qua cum seq. ditione coniungitur, in causa est, quòd pathah punctulo afficiatur.

Pag. 51. lin. 6. In infinitivo behinnabeotho, tau litera paragogicòs adiicitur. eque ac in Talmud legitur: An non vel uno solo verbo creare potuit? &c.

Pag. 52. li. 22. Duæ partes in Hebraeo dicuntur, una duarum, siue pars duarum partium.

Pag. 53. lin. 13. Naschassu verbum est ex eorum ordine, quæ alteram radicis geminant, nempe schafas: cuius verbi usum habes Esaiæ 42. Quis tradidit Iacob, ut diripiatur? Significatio eiusdem ad prædã agendam bonorùmq; direptionem pertinet.

Pag. 53. li. 28. Quod bellum Hebraicè dicitur, ei Chaldaicè congressus responderet, tum hic, tum Genes. 14. ubi eiusdem vocabuli usus occurrit. Itidem Ecclesiastis 9. ubi ait sapientiam præpollere instrumentis belli. & quæ sunt his similia loca per multa.

Pag. 54. li. 16. Harai hoc loco pro harim dixit, quemadmodum iadai pro iadim Ezechielis 13. halonai pro halonim Hierem. 22. hafchuphai pro hafchuphim Esa. 20. & quæ sunt id genus alia: quemadmodum in grammatica Michlol à nobis edita perscripsimus.

Pag. 56. li. 23. Aleph, quam habes in verbo raamah, loco vau secundæ radicalis positam, sono vocali nequaquam destituitur, eiusdem scilicet formæ cum eo verbo quod habes Hoseæ 10. ubi ait: Surget igitur tumultus in populo tuo, &c. nisi quod eo loco aleph obmutescat.

In Ma-

In Malachiam prophetam.

Vau litera, quam in Hebraico verbo vauasur hic habes, eiusdem formæ est cum ea quæ Genes. 22. occurrit, ubi illud legitur: Et sustulit Abraham oculos suos. alijsq; id genus locis in quibus copula vim nullam obtinet. Jonathan tamen eadem interpretatione sua præmissa, cuiusdam verbi intercalatione expressit, hunc in modum: Si dixerint Iudamæi, ad paupertatem quidem redacti sumus, sed auctiores iam erunt res nostræ, & reuertemur: hæc loca diruta instaurabimus, &c.

In verbo veserithi accentus penultimam occupat. cuius forma hoc loco ad secundam actiuorum inflexionem spectat, quæ daghessata, id est, piel à Grammaticis appellari solet: usus eiusdem Hierem. 31. occurrit, ubi ait: Qui disperferat Israëlem, colliget eum.

Pæresch hic finium animalium significat. eque ac Exo. 23. ubi dicitur: Et stercus eius.

Lamed hoc loco literæ mem seruili adiuncta eandem vim habet, quam 1. Reg. 6. Quare induratis cor vestrum, quasi è longinquo. Itidem Hierem. 7. In terra quam dedi patribus vestris à sæculo in sæculum.

Phisctem, quod hoc loco verbum occurrit, eiusdem formæ est, cuius chamtem, quarti scilicet ordinis verborum, nisi quòd hic hirc punctulo insigniatur. Fuerat verò integrè dicendum V phisctem, expressa vocali longa, nempe hirc iod. id quod in ea dictione fieri solet vitisctem quam habes Deuteronomij 11. Sed interim dum media radicalis litera decidua suo loco pellitur, eius vocale punctum in primam reicitur.

D ij RAB-

RABBINICA SEORSIM

huc in finem totius operis
reiecta.

Ex Zacharia.

Pag. 13. li. 14. *Queritur porrò hic rursus de nomine ipso Messia, quod illi consolator imponendum est. At enim uerò si arithmeti- cam literarum vim & analogiam utriusque dictionis ex- pendas, menahem & isemah eundem numerum efficiunt.*

Pag. 23. li. 28. *Maiores porrò nostri (quos faustum felixque sit hoc loco nominasse) ita uerba illa, in templo domini, inter homi- lias suas interpretati sunt, ac si coronæ illic repositæ fuerint, ubi semel Zorobabelis atque Iehosua capitibus impositæ fuissent. Ad hunc enim modum habetur in eo tractatu qui de mensuris inscribitur, catenulas quasdam ex eodem hoc auro confectas in ipsa vestibuli contignatione affixas fuisse, sacerdotibus flosculis ornatas, paululum quid emergen- tes, uultuque obuerso coronulas fenestris impressas intuen- tes, atq; hoc illud esse quod in presentiarum hoc loco signifi- catur, ubi ait: Coronæ autem erunt in templo domi- ni ad monumentum ipsi Helem Tobia & Iedaia, & item filio Tsephonia.*

Pag. 31. li. 12. *Fertur autem & huiusmodi quid in homiliis, in hac uer- ba: Apprehendent deni uiri ex omnibus linguis gentium. Enim uerò septingenti uiri singulis earundem quatuor ocarum alis inhærebunt.*

Pag. 31. li. 24. *At enim uerò quod ad Hadrach attinet (cuius hic no- minis mentio occurrit) tale quid à maioribus proditum de eo inuenimus. Autor est Rabbi quidam Iudas, Messiam hoc loco intelligi, quippe qui durus ac rigidus gentibus fu- turus*

turus sit, Israëlitis uerò mollis ac tener. Cui uicissim respon- det alius quidam Rabbi Iosai Dornaschites, in hanc ferè sententiam: Ecquis tandem tibi finis erit, ô bone uir, sacras literas ita nobis peruertendi? Equidem, quod ad me attinet, cælos terramq; testor, me Damasco oriundum esse, locumq; quendam ibi reperiri, cui Hadrach nomen inditum sit. Quid tum ergo, inquit alter ille, mihi quidem nequaquam difficile erit ex eo loco qui inscribitur: Et Damascus re- quies eius, probare aliquando futurum, ut urbs Hieroso- lymitana Damascum usque protendatur, quemadmodum iam dicta illa uerba præ se ferre uidentur: Et Damascus requies eius. Requies autem eius alia quàm urbs Hiero- solymitana nulla est, eodem ipso teste, qui Psalmo 132. ait: Hæc requies mea in omnem aternitatem. Quin & illud eidem rei fidem facere uidetur, quod Hieremias ca. 30. nar- rat: Et edificabitur ciuitas super aceruum suum. Atqui mi- nimè, inquit, è loco suo mouebitur. Tum alius uicissim. At enim à me facere & illud uidebitur, quod Ezechielis 41. habetur in eandem sententiam: Dilatabatur & circumi- bat sursum. quasi latitudini urbis Hierosolymitanae ali- quid accessurum, & unde quaque eadem in maiorem alti- tudinem erigenda foret, eo modo quo in uite fieri solet, cuius quum infernae partes angustæ sint, superiores latissime pa- tent, ac proinde futurum est, ut urbis Hierosolymitanae por- tæ Damascum usque pertineant. In quem eundem sensum & illud Cant. 7. dicitur: Facies tua similis est turri Liba- ni, quæ uersus Damascum spectat, eodem uerò exules se recipiunt, & castra in medio illius metantur, æquè ac uer- ba illa innuere uidentur: Damascus requies eius, &c.

Ceterum à maioribus nostris. (quorum memoria nobis Pag. 33. li. 19.

in honore esse debet) proditum videre est, Eliam aliquando nothos huiusmodi & spurios homines emendaturum, ædisq; dominicæ communi societati restitutum.

Pag. 44. li. 15. Vnde & illa vocabula apud maiores nostros in usu esse ceperunt (quos hic fœlix faustumq; sit nominasse) pagah, bohal, isemel, quorum primo pubertatis annos intelligunt: secundo nempe bohal filiam maturam ac grandiore exprimit, quippe quæ nauseam pariat, & patri minus sit chara. Per isemel eam intelligit quæ iam adultior est, ætateq; Lea prouectior, & nubiles annos egressa, utpote quæ tandiu domi defederit, ut de ea locanda pater spem omnem iam deposuerit.

Pag. 51. li. 25. Cæterum pater, idem ac dominus meus colendissimus (cuius memoriam omni veneratione amplector) de eo tempore hæc verba interpretatur, quo futurum est, ut defunctorum manes rediuiui, vitali auræ restituantur. Ait enim in resurrectione ea quæ aliquando futura est, ut Danielis 12. scribitur: Dormientium terra puluerulenta, alios quidem ad vitam æternam euigilatos nempe iustos & pios, alios autem ad probra & contemptum æternum: putà eos qui articulos fidei, & resurrectionem è mortuis pernegant. Verum qui medio inter hos loco erunt, nempe qui articulos haudquaquam pernegarunt, mendacij quidem autores, quod ipsi sibi per insomnium finxere, & prophetici muneris occupatores, adeò ut suo ipsorum instinctu vaticinium ediderint, sed ab idololatriæ tamē cultu immunes, manus illi quidem plagarum vestigijs liuidas habituri sunt, quasi scabie aliqua in putulentum vlcus erumpente. Atque hæc erit illius laboris merces, hæc pœna falso ementitæ vaticinationis, ut ab imperita multitudine dignosci possint, & pudore suffundi,

fundi, quemadmodum huius loci verba præ se ferre videntur: Pudefient quisque à visione sua, quam vaticinio suo edidit: falso nempe vaticinio, cuius ille prioribus sæculis author fuerat.

Cæterum in iis quæ à maioribus nostris prodita reperiuntur, quæri solet, unde id tandem factum sit, quod metfilloth phaleras equorum, quasi adumbrationes dixerit. Respondet huic Rabbi quidam Iehosua Leuites, Deum Opt. Max. tantisper Israëlitis aliquid additurum, dum equo currenti umbra oboriatur, id est, ad meridiem usque, quo tempore equus ipsemet suo sibi loco umbram efficit.

Ex Malachia.

Aut Eliam fortasse angelum fœderis vocat: quo modo & in scholijs aggheda dictis legitur Eliã ardentissimo studio, ac miro quodam zelo olim flagrasse erga fœdus circumcissionis quod apud regnum Ephraimitarum aboletum fuerat: ita ut 3. Reg. 19. scribitur: Zelo magno zelatus sum pro domino Deo exercituum, eo quod filij Israël fœdus tuum dereliquerint. Illi verò vicissim responsum est: Zelo tu quidem iam olim in Sittim affectus es: & hic etiam magno studio circumcissionem prosequeris. Vnde id tandem? quia scilicet Israëlita circumcissionis fœderi nequaquam respondeant: usque dum tu præsens rem omnem oculis hauseris. Quocirca decreto apud eos inito thronum insignem Eliæ erigebant illius ætatis homines: unde & angelus fœderis appellatus est, æquè ac loco præfenti dicitur: Et angelus fœderis, quo vos delectamini, ecce venit, dicit dominus exercituum, &c.

Maiores porrò nostri (quorum nobis veneranda memoria esse

ria esse debet) eo planè sensu hæc verba interpretantur, quem litera ipsa præ se fert: nempe de Sole, in hanc ferè sententiam: Non est futura posthac alia vlla gehenna (ut author est Rabbi quidam Resch Lechis) sed Solem è receptaculis suis in medium educturus est Deus Opt. Max. iustiq; ac p̄i homines eo sanabuntur: pro eo ac verba illa innuere videntur: Orietur vobis Sol iustitiæ, qui time- tis dominum, sanans radiis suis. Caterùm impij eodem illo Sole prorsus perituri sunt, quemadmodum mox ait: Ecce dies ille venit, ardens vt clibanus, tum erunt omnes arrogantes stipula, &c.

FINIS.

INTERPRES LECTORI

Christiano ὁ μετέτιθῃ καὶ
ὁ ὑγιῖν.

Peræpretium fortasse fuerit, Christiane lector, initio huiusce operis (quod faustū tibi foelixq; sit) breuiter aliquid cūm de rei ipsius, quæ tota hîc agetur, natura, tum de interpretationis genere atque occasione in vniuersum admonuisse, partim vt vno quasi oculorum aspectu res ipsa tota comprehensa, faciliorem sui cognitionem præbere possit, partim vt instituti mei consilium, susceptique laboris qualemcunque rationem, amico saltem & beneuolo lectori probatam reddam. Quorum & illud tibi (quod spero) non iniucundum, & hoc mihi vel in primis necessarium videatur. Habes igitur quod ad primum attinet, doctissimi Hebræorum interpretis Davidis Kimhi in Haggæum, Zachariam, & Malachiam prophetas commentationem, Latinè vt cūque redditam. Quam quum hæctenus sua duntaxat lingua delitescentem, Hebræis solis, aut Hebræismi ei studiosis vtilem animaduertissem, non committendum putavi, vt istud quicquid erat boni, tam angustis finibus inclusum, paucorum proprium foret, quod cōmune pluribus emolumentum adferre possit. Etenim inter omnes ferè, qui à Christo nato aliquid ad sacras veteris instrumenti literas intelligēdas Hebræicè contulere, nemo hoc interprete diligētius, nemo accuratius (quod sciā) ē simpli-

P R A E F A T I O.

simplicem ac genuinā verborum explicationem, vel doctissimorum etiam nostræ ætatis hominum iudicio præstitit. Quòd si quis nouo hoc à me exēplo factum putet, vt ad prophetarum oracula explicanda, post infinita penè grauissimorum nostræ fidei authorum monumēta, Iudæum interpretem in medium adferam, atque hoc illud esse existimet, quod vulgò frequens dici consuevit, solem velle lucerna monstrare, ac repertis frugibus, glandes adhuc vascendas obtrudere, non ineptè (ni fallor) eodem hîc responso mihi vti licebit, quo Philippus apostolus apud Ioannem Nathanieli, viro illi quidem minimè malo vsus olim fuisse legitur. Cui quum admirationis non nihil, sub initium noui euangelij mouisset natalis seruatoris nostri Christi patria Nazareth, adeò vt interrogarit, an boni quidpiam è Nazareth esse possit, veni, inquit ille, & vide. Ita & ego pari quidem verborum breuitate, licet in re longè impari, si quis hîc itidem interroget, an ab homine Iudæo boni quidpiam expectari debeat, non alienè fortassis respondero, si dicam, lege & vide. Nam quum triplici sensu tum à nostris, tum ab Hebræorum plerisque interpretibus, literas sacras explicandi ratio constare dicatur, grammatico, mystico, & allegorico, isque in primis necessarius sit, qui reliquis duobus ceu cardinis ac fundamenti loco substernitur, in verbis & historica rerum gestarum narratione potissimùm situs, alienum fortasse à ratione non fuerit, Hebraicæ grammatices proprietatem ab Hebræo potius interprete,

P R A E F A T I O.

terprete, quàm aliunde petere. Sed ita tamen vt sicubi patrio & auito errore Iudaicas ille nugas, & Rabbinica somnia pro feriis venditet, Hebræum esse, non Christianum interpretem meminerimus: aurumque (quoad eius fieri poterit) è stercore etiam Enniano Vergilij exemplo quæramus. Cur enim hîc non liceat, historiarum verborumque cognitionem Iudaica interpretatione non nihil nouare, quum prophana quoque studia non aspernanda censeat diuus Augustinus lib. secundo de doctrina Christiana, si quid in illis occurrat, quod quouis modo rebus sacris tractandis vsui esse possit? Equidem quod ad me attinet, diuini illius hominis consilium tum hîc, tum aliàs quoque ob oculos semper ponendum imitandumque iudicavi, quod ille libri eiusdem capite quadragesimo secundo grauissimè suadet, nempe vt quemadmodum Aegypto olim Israëlita emigraturi, vasa, vestes, & aurum Aegyptiacum, Deo Optimo Maximo iubente, vnà secum asportarunt, quibus postea in cultu diuino vsi fuere, ita & nos vndeunque arrepta occasione, vel ab aduersariis fidei atque professionis nostræ, sicubi commodum videbitur, ad intelligenda sacrosancta Biblia subsidia comparemus: atque adeò ne à Iudæo quidem prolata, quæ prophetarum obscuris oraculis aliquid lucis adferre possint, idcirco aspernemur, quia vera subinde falsis, & futuris præterita permisceant. Nam & triticum nemo idèò minoris æstimat, quia lolium plerumque adnasci solet, &c.

é ij Deus

PRÆFATIO.

Deus ipse omni humana laude maior, Hoseæ secundo: Non dubitat aurum, argentum, linum, aliâque id genus munera, quæ meretrix in lenones impurissimos impenderat, sua appellare. Cur ergo non liceat adminicula huiuscemodi qualiacunque prophetarum oraculis illustrandis, quouis tandem modo aut authore adhibita, nostra potius occupando, quàm aliena non legendo facere? præfertim hac ætate, qua Dei Optimi Maximi beneficio Christianæ fidei fundamenta vsque ad eò iacta sunt & longa æui æternitate confirmata, ut à phanatico illo & inueterato Iudæorum errore, quo tardigradum & verè ἄπιστον (ut Græci appositè loquuntur, & nos serotinum appellare poterimus) suum adhuc Messiam miserè expectant, minimum periculi (quæ Christo seruatori nostro maxima gratia habenda est) imminere videatur, hominesque doctissimi summa cum laude (minori tamen quàm pro meritis suis) & auditorum utilitate, publicè ac priuatim in orbe Christiano commentarios huiusmodi interpretentur. Interim tamen ne qua vel incauto lectori labendi occasio relinqueretur, antidoti cuiusdam loco, ac memoriæ refricandæ causa, nodos illiusmodi Iudæicos, si qui difficiliore hinc occurrerint, breuissimis obseruationibus partim ex Hieronymo, partim ex aliis probatæ fidei authoribus ascriptis, utcunque disseccandos curauim. Sequutus ea etiam in re diui Augustini (quo consultore lubenter omnes uti debemus) authoritatem atque consilium.

Is enim,

PRÆFATIO.

Is enim, pro eo ac superius iam admonere cœpi, prophana sacris ita demum adhibenda censuit, ut qui illis adminiculis uti voluerit, eodem modo vteretur, quo Israëlitis Deuteronomij vigesimo primo præcipitur, ut in exotica fœmina ac bello capta in vxorem deligenda sese gererent, nempe ut illa cæsariem sibi prius abraderet, vngues præcideret, vestem priorem deponeret, & alia quædam præstaret, quæ lex eo loco disertis verbis exigit. Quale quid in præsentiarum huic etiam operi necessarium arbitratus, nouaculæ loco, quæ cæsariem Iudæicam abraderet, Christiana quædam antididagmata adhibenda curauim. Rabbinnica multa & otiosa philosophantium suo more Iudæorum præsemina, ac grammatica nonnulla præcepta, quia in Hebræicæ linguæ studiosæ iuuentutis gratiam refecanda prorsus non videbantur, ab ipso tamen contextu aliena, in operis totius calcem reieci: quò nec omissa penitus à quoquam desiderarentur, nec interpretationis perpetuæ cursum medio quasi alueo iniecta morarètur. Iam verò quod ad interpretationis formam attinet, quum illud in vniuersum cuius interpreti præstandum doctissimi quiq; præcipiant, ut sensum magis quàm verba verbis exprimat, idem hic mihi necessariò faciendum fuisse facile concesserit, qui vel mediocriter in huiusmodi studiis versatus fuerit, vbi perpetua ferè hyperbata, perpetua Rabbinnicæ linguæ idiomata passim, aliquando etiam ad nauseam vsque occurrunt, à Latinis auribus tam aliena, ut

ē iij monstra

P R A E F A T I O.

monstra potius, quàm Latinæ loquendi formulæ viderentur, si quis verbum è verbo redderet. Fuit itaque per vniuersum opus sensui potissimum, ac deinde nostri sermonis consuetudini nonnihil inferuendum: eorum interim non minima habitatione, qui tyrones adhuc huiusce linguæ, conferendi causa, nostra hac fortasse qualicumque opera, ad reliquos eiusdem authoris commentarios intelligendos subsidiaria vti volent. Cæterùm in ipsis prophetarum oraculis recensendis, quæ necessariò huc ascribenda erant, verborumque contextu (vt vocant) referendo: quoniam Hebraïci interpretis explicationi per omnia inhærendum: ac tantùm non alienis vestigiis insistendum fuit, illud equidem vel æquissimo iure mihi indulgendum putavi, vt salua vulgatæ ac receptæ tralationis fide & autoritate (quam lubentissimè amplector, vbi de recondita rerum significatione atque mysteriis fidei agitur) grammaticum sensum eiusmodi interpretatione eruerem: quæ ne latum quidem vnguem ab eadem Hebraïca norma discreparet. Ita enim præsentis instituti ratio postulare videbatur, vt Hebraïco interpreti contextus etiam Hebraïcus vndequaque responderet. Alioqui quoad interpretationis varietatem attinet, quæ Septuaginta interpretum nomine, veneranda multorum annorum antiquitate suspicitur, sicubi ab his quæ hodie punctis vocalibus distincta Biblia vaneunt, nonnihil discrepet, illud in vniuersum tametsi aliis omnibus non satisfaciat, mihi tamen

plarisque

P R A E F A T I O.

plarisque in locis scrupulum omnem eximit, quod Augustinus libro quarto de doctrina Christiana capite septimo scribit: ideò nonnulla aliter reddita atque conuersa fuisse, ac in Hebræo habeantur, vt ad spiritualem sensum magis accenderetur lectoris intentio, & quæ sequuntur apud eundem in eandem sententiam. Habes vtriusque, tam rei propositæ quàm interpretationis præstitæ modum atque rationem. Quod reliquum est, faxit Deus

Opt. Max. vt vtraque communibus
Christianæ Reipublicæ stu-
diis aliquò vsque in-
feruire possit.
Vale.

